

372
M-99

ШУКУРҮЛЮ МАРҶОНОВ

ЯНГИ ТАЪЛИМИЙ КАДРИЯТЛАР
АСОСИДА ПЕДАГОГИК
КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ
ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ

«ФАН»

372

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХААҚ
ТАЪЛИМИ ВАЗИРАЛИГИ

Т.Н.КОРИ-НИЁЗНИЙ НОМИДАГИ ПЕДАГОГИКА
ФАНЛАРИ ИЛМИЙ ТАҚҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

ШУКУРУЛЛО МАРДОНОВ

ЯНГИ ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАР
АСОСИДА ПЕДАГОГ ҚАДРЛАРНИ
ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ

70007

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
«ФАН» НАШРИЁТИ

ТОШКЕНТ - 2006

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА О'RTA МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ
ТОШКЕНТ ИЛМОВИЯТИ САНЪАТИ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
АХБОРОТ RESURS MARKAZI

Мардонов Ш.Қ.
Янги таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни
тайёрлаш ва малакасини ошириш
(Масъула муҳаррир проф. Х.И.Ибрагимов). — Тошкент:
Фан, 2006. — 232 бет.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши билан
янги қадриятлар юзга келди, улар таълимда ҳам ўзгариш —
ларга сабаб бўлди, аynиқса, ёшларнинг унга бўлган муноса —
батини ўзгартирди.

Муаллиф Республикада таълим соҳасидати ислоҳат —
ларни амалга оширишда педагог кадрларни таълимий
қадриятлар асосида тайёрлаш ва малакасини оширишнинг
педагогик асослари, унинг умумий қонуниятлари, хусусиятла —
ри ҳамда кадрлар тайёрлаш сифатини оширишдаги муҳим
шартлар ва технологиялар тўғрисида фикр юритиб, унга ил —
мий — назарий ҳамда амалий жавоб беради.

Монография «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни
амалга оширишда таълимнинг бошқарув органлари раҳбар —
лари, педагоглар, ўқитувчилар, тарбиячилар, таълим муасса —
салари ходимлари, докторантлар, аспирантлар учун мўлжал —
ланган.

Масъула муҳаррир: педагогика фанлари доктори,
профессор Х.И.Ибрагимов

Таърихчилар: Филология фанлар докторлари

А.Э.Маматов,
У.Ж.Жуманазаров;
Педагогика фанлари номзодлари
Х.М.Пайзимуродов,
М.М.Мамаюсупов.

4303000000

М — Рез.2004

М 355 (04) — 2004

© Ўзбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти, 2004 й.

ISBN 5-648-03015-0

Марҳум отам Маргон ота ўғли
Қўдоғубой ва онам Жўмабой ота
қизи Турсуноиларнинг пороҳ
хотирасига бағишлайман

КИРИШ

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» Республикада
олиб бориладиган ислохотларни ҳисобга олган ҳолда
кадрлар тайёрлаш тизимини мазмунан тубдан қайта
ташкил этишга қаратилган.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» таъаббарини
амалга ошириш жараёнида юқори малакали педагог —
ларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш муҳим муаммо сифа —
тида кун тартибига қўйилмоқда. Бинобарин, узлуксиз
таълим тизимининг самарали фаолият кўрсата олиши,
энг аввало, малакали педагог кадрлар томонидан йўлга
қўйиладиган фаолият мазмунига боғлиқдир. Шу боис,
жамиятда амалга ошириладиган таълимий ислохотлар
«кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг
ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истиқболларидан,
жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва
технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан
ҳолда қайта қуриш»¹ни назарда тутди. Жамиятда ке —
чаётган ижтимоий — иқтисодий ва маданий ўзгаришлар
эволюцион тарзда таълим тизимининг янги мазмун қасб
этишини таъминлади, илғор фоядални ўзида намоен
этувчи таълимий қадриятлар шаклланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV
сессиясида Ўзбекистон Республикаси Президенти

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дасту —
ри» тўғрисидаги Қонуни // Баркамол авлод — Ўзбекистон та —
риқийётининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни,
1997. 39 б.

И.А.Каримов сўзлаган нутқда таълим қадриятларининг ижтимоий ва шахста йўналганлик хусусиятини² очиб беради. Ижтимоий қадриятлар, шу жумладан, таълимий қадриятлар ҳам шахсни шакллантиришга хизмат қилиши, унинг қадар — қимматини ошириши, педагоглар томонидан шахс омилининг таълим — тарбия жараёнда — рининг етакчи субъекти ва объекти сифатида тан оли — нишини таъминлаши, унда эркин ва мустақил фикрлаш, шунингдек, ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакл — лантиришга ёрдам бериши мақсадга мувофиқдир. Би — нобарин, баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаб вояга етказишга бўлган эҳтиёж ривожлана — ётган ҳамда янгича ижтимоий муносабатлар қарор то — паётган мавжуд шароитда янада долзарб маъно ва мо — ҳият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов юқорида қайд этилган ижтимоий талаб моҳиятини қуйидагича ёритади: «Ўз ҳақ — ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофидаги со — дир бўлаётган воқеа — ҳодаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айни замонда шахсий манфаатла — рини мамакат ва ҳақ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак»³.

Мустақил ривожланиш, ўз — ўзини тарбиялаш, шах — сий имкониятларни эркин рўёбга чиқаришга бўлган ижтимоий талабнинг қондирилиши, унинг қизиқиш, эҳтиёж ва ҳаётий мақсадларини инобатга олган ҳолда таълим — тарбия жараёнини табақалантириш ва инди — видуллаштиришга эришиш асосида кечади. Шу боис таълим жараёнининг мазмуни, шакли, метода ва воси — таларининг таълимий қадриятлар фозларига мос келиши мақсадга мувофиқдир.

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 17 б.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 17 — 18 б.

Таъқиқот муаммосининг ечимини топишда унинг моҳиятини яхлит тарзда тасаввур этиш имконига эга бўлган асосий тушунчаларнинг мазмунини англаб олиш мақсадга мувофиқдир. Шу боис «қадрият», «таълимий қадриятлар» тушунчаларининг моҳиятини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Қадрият атамаси аксарият адабийларда қайд этил — ганидек, фалсафий тушунча бўлиб, у шахс томонидан ташкил этилувчи фаоллигининг мазмунини очиб беришга хизмат қилади.

Файласуф Э.Юсуповнинг таъкидлашича, қадрият — бу инсон ёки жамиятнинг у ёки бу эҳтиёжини қондирадиган ва улар манфаатига хизмат қиладиган моддий ва маънавий эҳтиёж ва манфаатдир. Умуман, қадриятлар жамият ҳаётининг тарихий тараққиёти жа — раёнда шаклланган ва ривожланган ўтмишда, ҳозирги кунда ва келажакда ҳам ижтимоий — сиёсий, иқтисодий ва маънавий тараққиётга таъсир этадиган, кишилар онлига сингиб, ижтимоий аҳамият касб этадиган моддий ва маънавий бойлиқдир⁴.

Демак, юқорида билдирилган фикрдан англанадими, қадрият инсоният ҳаётининг таркибий унсурларидан бири бўлиб, унинг моддий ва маънавий омилларининг ижтимоий тараққиёт жараёнидаги аҳамияти инсонлар томонидан қадрланишини ифода этади.

Мазкур фикр О.Мусурмонова томонидан ҳам тас — анкланади. Чунончи, «Педагогик нуқтаи назардан қадриятлар шахс онли ва фаоллигини ривожлантириш — га, уни бир бутун шахс сифатида шаклланишга таъсир этувчи маданий — маърифий воситадир»⁵.

Айрим муаллифлар томонидан эса ушбу тушунча инсонга хос бўлган энг олий маънавий — ахлоқий си — фатлар мажмуи сифатида таъқин этилади. Чунончи, педагог М.Иномова томонидан оlib борилган

⁴ Юсупов Э. Қадриятлар ва уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни. — Т.: Университет, 1996, 6 б.

⁵ Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. — Т.: Ўқитувчи, 1996, 54 б.

тадқиқотда "қадрият" тушунчасининг шарҳи қуйидагича таъкин этилади: "Қадриятлар деганда, жамият учун аҳамиятга бўлган милолат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадлари йўлида хизмат қиладиган эркинлик, ижтимоий адолат, маърифат, гўзаллик, ҳалоллик, бurchа садоҳат сингари фазилатлар йиғиндисини тушунамиз"⁶.

Бизнинг назаримизда юқорида келтириб ўтилган, фикрлардан дастлабки икkitаси "қадрият" тушунчасининг моҳиятини тўлақонли ифода эта олган. Зеро, қадрият сифатида нафақат маънавий, балки моддий омиллар ҳам эътироф этилади.

Тушунчанинг тўб маъноси борасида билдирилган фикрларни умумлаштириш асосида, таълимий қадриятлар тушунчасини шундай шарҳлашимиз мумкин: **таълимий қадриятлар шахста илмий-назарий билимларни бериш, унда юксак маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялаш, унинг ҳар томонлама баркамол бўлиб вояга етишида муҳим ижтимоий-педагогик аҳамиятга эга бўлган, шунингдек, ўзига хос аҳамият касб этивчи объект ва субъекти омиллар мажмуасидир.**

Янгиланган жамият, маънавий, интеллектуал қадриятлар, ҳақнинг бой анъаналари, умуминсоний ҳамада илмий қадриятлар, фан, техника, технологиялар ютуқларига таянган ҳолда, шунингдек, маънавий-ахлоқий анъаналарини қайта тиклаш ва ривожлантириш асосида ривожланади.

Қадриятлар ва улардан ижтимоий ҳамада педагогик муносабатларни ташкил этиш жараёнида фойдаланиш борасидаги вазифалар — таълим мазмуни, унинг жараёни ва «педагог—таълим» тизимидаги ўзаро муносабатларни ташкил этиш асосига қиритилиши лозим. Педагогик муносабатлар муаммоларини ҳақ этиш ҳамада таълим этилади. Бўлажак ўқитувчинини тайёрлаш билан

боғлиқ педагогик ҳодисани ҳамада эътибордан четда қолдириб бўлмайди.

Бу мураккаб ва кўп қиррали ижтимоийлашш жараёни — бутунли кўнда муҳим ижодий йўналганлик, ижтимоий — педагогик қадрият сифатида алоҳида эътиборни талаб қилади. Таълимдаги янги қадриятлар шахсининг «таълим ва мутахассислик йўналишларини» талаб ва педагогик фаолиятида ижодий имкониятларини фаоллаштирувчи. «Мен» концепцияси негизда ўзини қадрлаш муносабатида бўлиши билан ўқув-тарбиявий жараёнда ҳар томонлама ривожланган шахсни шакллантиришга қаратилган инновацион ўқитишни талаб этади:

- ўқувчиларнинг хусусиятлари ва қобилиятларини, уларнинг ички имкониятларини оқиб беришга қаратилганлик;
- илмий ва умуминсоний қадриятларни педагоглар онгига сингдириш;
- шахс, жамият ва атроф — муҳитнинг муносабатларини уйғунлаштириш;

• муносабатлардаги қадриятни анъаналар асосида, ўқитувчи ва ўқувчининг бир — бирини ҳурмат қилиши;

• ўқувчиларда эстетик бой дунёқарашни, юқори маънавийликни, маданиятлик ва ижодий фикрлашни шакллантириш;

• унинг тарих, ҳақ одатлари ва анъаналари билан ўзбекистон халқлари маданиятини сақлаш ва бойитиш, таълимни илмий ривожланишининг муҳим воситаси деб тан олиш, бошқа халқлар тарихи ва маданиятини ҳурмат қилиш билан ўзвийлигидан иборатдир;

• ижодий фикрлаш, башорат қилад олиш, муқобил фикрлашга имкон берувчи шакл, метод ва воситалардан фойдаланиб, ижтимоий аҳамиятга қарорлар қабул қилишга ўргатиш.

Ўқитувчиларни, энг аввало, педагогика олий ўқув юрғларида керакли даражада тайёрлашнинг педагогик, ижодкорлик муаммоларини ечиш учун методологик,

⁶ Инамова М. Педагогические основы использования национальных ценностей в духовно-нравственном воспитании детей в семье: Автореф. дисс. докт. пед. наук. — Ташкент, 1998, 38 б.

назарий ва амалий асосларини аниқлаш зарур. Таълимий қадриятларни олий педагогика мактаблари, педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими амалиётга татбиқ этишни амалга оширишнинг ҳам янги илмий асослари зарур.

Янги ижтимоий — иқтисодий шароитда таълим си — фатни мавжуд таъбадар даражасида таъминлаш йўлида амалий фаолият олиб боришмоқда. Муस्ताқиллик йилида бу борада муайян ютуқларга эришилди. Чунончи, баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш жараёнининг илмий асослари яратилди, янги мазмун ва йўналишда фаолият юритувчи узлуксиз таълим тизими шакллантирилди. Бу борада қуйидаги ишлар амалга оширилди:

- ўқитувчиларни тайёрлаш касбий даражасига қўйилмайдиган таъбадарни тартибга солиувчи Давлат таълим стандартлари ҳамда таълим ва ўқитувчилар билан ишлари сифатини назорат қилувчи кўрсаткичлар, на — зорат тизими ишлаб чиқилди ва амалиётга татбиқ этилди;

- олий ўқув юрталарини янги ўқув, ўқув — методик адабиётлар билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш мақсадида янги ўқув дастурулари, дарсликлар яратилди, айрим дарслик ва дастурулар қайта кўриб чиқилди;

- барча гуманитар фанлар мазмунида илгари сурилган фойдаларни синтез қилиш асосида педагогик таълим мазмуни янгиланди;

- таълим жараёнининг ички мантқиқи ва қонуниятларини ўқувчиларнинг билиб олишлари ва аниқлаб етишларига қаратилган психологик — педагогик шарт — шароит яратилмоқда;

- педагогик ўқув юрталари мавжуд таъбадарга мувофиқ малакали ўқитувчилар билан таъминланмоқда.

Таълим муассасаларининг фаолиятини ўргатиш бу борада муайян камчиликлар борагини кўрсатмоқда. Улар қуйидагилардир:

- ўқитувчилик касбига эътиборнинг етарли эмаслиги;

- таълим — тарбия жараёнига педагогик техноло — гияларни татбиқ этиш борасидаги имкониятлардан етарли даражада фойдаланилмаслик;

- педагог кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш сифатини оширишга барча воситаларнинг тўла жабаб этилмаётганлиги;

- ўқув режаларини мазмунан янгилашда етарли самаратга эришилмаётганлиги;

- ўқитувчиларнинг таълим — тарбия жараёнини самарали йўлга қўйишда етарли таъкилди, педагогик ва методик тайёртарликка ета эмасликлари;

- ўқув — методик ва ўқув — тарбиявий жараёнини компьютерлаштириш, педагогик фаолиятда техник во — ситадар хизматидан унумли фойдаланилмаслик;

- таълим жараёнида шахсни тарбиялаш ва уни ривожлантириш тамойилининг устул эмаслиги;

- таълим — тарбияда шахс омилининг устуворли — гига эришилмаганлиқ, ўқувчи шахси, унинг шакллани — шига эътибор берилмаётганлиги;

- ўқитувчиларнинг касбий тайёртарлик даража — сининг пастлиги, уларнинг аксариятида таълим — тарбия жараёнига нисбатан технологик ва ижодий ёндашув малакасининг шаклланилмаганлиги.

Кўрсатиб ўтилган камчиликлар педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнида янада яққолроқ намоён бўлмоқда. Мавжуд камчиликларни бартараф этиш йўлида, бизнинг назаримизда, қуйидагиларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқ:

- педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишга нисбатан ижтимоий ва педагогик таъбадарни кучайтириш;

- таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш;

- таълим тизимига илгор педагогик ва ахборот технолологияларни татбиқ этиш;

• таълим жараёнида шахсни тарбиялаш ва ривож — лантириш таъминининг устуворлигини таъминлаш;

• ижтимоий ва табиий фанлар мазмунида миллий ва умуминсоний хусусиятга эга бўлган таълимий қадриятларнинг ўз аксини топишга эришиш;

• таълимнинг шахсни ҳар томонлама шакллани — шига йўналганлигини таъминлаш, мазкур жараённинг инсонпарварлик ва демократик қадар билан бойити — лишига эришиш.

Айни вақтда ўзлуқсиз таълим тизимининг барча босқичларида фаоллият олиб борувчи таълим муассаса — лари фаоллигини такомиллаштириш, унинг мазмунига энт илғор қадарни татбиқ этиш борасида белгиланган чора — тадбирларининг амалий тасдиғини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш кеңиктириб бўлмайдиган ва — зифадар ҳисобланади.

1. БОБ. ПЕДАГОГ ҚАДРЛАРНИ ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

1.1. «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да педагогларни тайёрлаш ва малакасини ошириш tizimini такомиллаштириш қадарининг ёритилиши

Ўзбекистон Республикаси ривожланишининг муҳим шарти сифатида қадрлар тайёрлашнинг мукаммал тизимини шакллантириш муаммоси илгари сурилади. Миллий мерос ва умуминсоний қадриятлар, замонавий илм — фан, техника, технология ҳамда ишлаб чиқариш соҳаларида эришилган ютуқларни таълим тизимига татбиқ этиш асосида малакали қадрларни тайёрлашнинг мукаммал тизимини яратиш бўлувчи куннинг дозарб вазифадаридан бири эканлиги Ўзбекистон Республикаси — касининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури», Мактаб таълимини ривожлантиришнинг Давлат умуммиллий дастурида алоҳида қайд этиб ўтилган. Педагог қадрларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимининг мазмуни — мутахассислик фанлари асосларини пухта ўзлаштирган, юқори даражадаги касбий кўникма ва малакаларга эга ўқитувчиларни тайёрлаш, уларни замонавий педагогик технологиялар билан таништириш, уларда юксак маънавий — ахлоқий сифатларнинг шаклланишини таъминлашдан иборат. Бунга эса фақатгина ўзлуқсиз таълим тизимини доимий такомиллаштириб бориш орқалигина эришиш мумкин. Ўзлуқсиз таълим — республикада ижтимоий — иқтисодий ривожланишнинг таъминловчи муҳим соҳа бўлиб, у таълим, тарбия ва қадрлар тайёрлаш тизимининг асосидир. Ижодий, ижтимоий хусусиятли ўзида намоён этувчи таълим тизими маънавий етук,

юқори малакали шахснинг шаклланиши учун зарур шарт — шароитларни яратadi.

Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»⁷ малакали қадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилган. Мазкур меъёрий ҳужжатда ўз ифодасини тошган қадрлар тайёрлаш миллий модели баркамол шахс ва малакали мутахассисни шакллантириш жараёнининг мазмунини илмий жиҳатдан асослаш билан бира унинг ижтимоий — иқтисодий, ҳуқуқий, психологик, педагогик ва бошқа асосларини ёритиб беради.

«Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да мавжуд шароитда малакали мутахассисни тайёрлаш жараёнида ечимли ижобий таъминланиши зарур бўлган вазифалар кўрсатиб берилган. Ушбу вазифалар сирасига қуйидагилар кирadi: ўзлуksиз таълим тизимининг барча босқичларида фаоллият олиб бораётган таълим муассасаларини малакали мутахассислар билан таъминлаш, педагогик фаоллиятининг обрўси ва ижтимоий мавқеини ошириш, ўқувчиларни ахлоқий — маънавий тарбиялашнинг самарали шакли, метод ва усулларини ишлаб чиқиш, уларни амалиётга татбиқ этиш, таълим ва тарбия жараёнининг сифати ҳамда самарадорлигини таъминлаш, ўқув муассасаларининг модадий — техник базасини яхшилаш, хорижий мамлакатларнинг таълим тизимида қўлга киритилган ютуқ ва тажрибалари билан танишиш, уларнинг ижобий жиҳатларини ўзлаштириш, таълим сифатида жаҳон таълими стандартларига тўла жавоб бера олиншини таъминлашдан иборат. Қадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари шахс, давлат ва жамият, ўзлуksиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш саналади. Шахс қадрлар тайёрлаш тизимининг асосий

⁷ Қарант: Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» тўғрисидаги Қонуни// Баркамол авлод — Ўзбекистон та — рақиятининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни, 1997.

субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолачиси ва уларни амалга оширувчи⁸ сифатида намоён бўлди. Ўзлуksиз таълим тизимида илгор педагогик ва инновацион технологияларнинг ишлаб чиқарувчиси бўлган фан ҳамда шахс ўртасидаги муносабатлар бевосита қадрлар тайёрлаш тизими доирасида амалга оширилади. Ўзлуksиз таълим тизимининг ҳуқуқий асосларини қайда этувчи меъёрий ҳужжатларда таълим соҳаси Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган давлат сиёсатининг устувор йўналиши дея эътироф этилди. Шахс эса таълим тизимининг асосий субъекти, объекти, таълимий ислохотларнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида тан олинмоқда.

Бўлажак ўқитувчи киефасида баркамол шахс ва малакали мутахассисга хос бўлган барча сифатлар ўз аксини топа олиши зарур. Мазкур сифатларнинг намоён бўлиши бўлажак ўқитувчининг касбий тайёрларлик даражасини тавсифлайди.

Бизга яхши маълумки, ўрта махсус касб — ҳунар ҳамда олий таълим тизимларида тайёрланаётган мутахассисларнинг касбий тайёрларликлари муайян мезонлар асосида аниқланади. Ана шу мақсадга хизмат қилувчи мезонлар «Олий таълимдаги тайёрлов йўналишлари, касблар ва ихтисосликлар классификатори»да ёритиб берилди. Айни вақтда олий ўқув юрларида тайёрланаётган мутахассислик ва ихтисосликлар, уларнинг асосларини ёритиб берувчи муайян фанлар бўйича яратилган ўқув дастурларининг йўналиши ва мазмунига кўра қуйидаги беш блокка бириктирилган:

⁸ Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» тўғрисидаги Қонуни// Баркамол авлод — Ўзбекистон та — рақиятининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни, 1997. 41-42 б.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» тўғрисидаги Қонуни// Баркамол авлод — Ўзбекистон та — рақиятининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни, 1997. 42 б.

1. Гуманитар ва ижтимоий — иқтисодий фанлар блоки.

2. Математика ва табиий фанлар блоки.

3. Умумқасбӣй фанлар блоки.

4. Иқтисослик фанлари блоки.

5. Таълимнинг қўшимча турлари.

«Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да шакллантиган шахс кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат эканлигига ўрғу берилди:

• мустақил, эркин фикрловчи;

• мустақиллик ва демократия ғояларига содиқ, ва — таншарвар;

• юқори мадакади мутахассис;

• ижтимоий — сиёсий фаолликка эга шахс;

• ижтимоий жараёнларга фаол таъсир кўрсатувчи;

• ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топа олганлиги;

• фикрлаш ва мунозара юритиш маданиятига эга — лик;

• бой дунёқарашга эга шахс.

Шу билан бирга бўлажак ўқитувчи Давлат таълим стандартларига киритилган талабларни бажариши шарт. Педагог қадрлар мадакасини ошириш тизимида эса шахс қадрлар мадакасини ошириш ва қайта тайёрлаш — нинг меъёрий кўрсаткичларига асосланувчи ҳамда дав — лат аттестацияси талабларига жавоб бера олиши зарур.

Давлат таълим стандартларига мувофиқ педагогика олий ўқув юрларида ташкил этиладиган педагогик фаолият қуйидаги ҳолатларнинг қарор топишини таъминлаши лозим:

1. Миллий таълим дастури мазмунинда белгилаб берилган вазифаларни амалга оширишда мустақилликни таъминлаш, ягона таълим майдонини қарор топтириш;

2. Олий таълим сифатини яхшилаш;

3. Олий ўқув юрлари фаолиятини мутахассисликлар йўналиши мазмуни асосида объектив баҳолаш имко — ниятларини ўрганиш;

4. Олий таълим мазмунини ифодловчи меъёрий ҳужжатларнинг хорижий мамакатлар таълим тизими мазмунини ёритувчи меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини аниқлаш.

Педагогика олий ўқув юрларида бўлажак педагогларни тайёрлаш Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни, «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури», шунингдек, узлуксиз таълим тизими моҳиятини ёритувчи бир қатор меъёрий ҳужжатлар талабларига мувофиқ тайёрланади. Мазкур таълим муассасаларида мутахассисларни тайёрлаш, улар таълим олаётган мутахассислик йўналиши бўйича мадакавий таъсирномадада белгиланган кўрсатмаларга мувофиқ амалга оширилади.

Мадакавий таъсирнома (характеристика) муайян мутахассислик хусусиятларини акс эттирувчи қуйидаги ҳолатларни ифода этади:

1. Фаолиятнинг асосий соҳаси ва турлари:

а) фаолият соҳаси:

1) бошқарув ва бошқалар;

2) фаолият турлари.

б) фаолият турлари:

1) ўқув;

2) методик;

3) тарбиявий;

4) таъкилий;

5) илмий (раҳбарлик);

6) қадрлар билан ишлаш (шахсий — технологик);

7) тадбиркорлик;

8) экспертлик ва бошқалар.

II. Улар фаолият олий борувчи таъкилотлар:

1. Мактабгача таълим муассасалари.

2. Умумий ўрта таълим муассасалари.

3. Ўрта махсус, касб — ҳунари таълими муассасалари (академик лицейлар, касб — ҳунари коллежалари, ўқув — ишлаб чиқариш мажмуалари).

4. Олий ўқув юрлари (институт, университет, академия).

5. Олий таълимдан кейинги таълим муассасалари (педагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг маънавиятини ошириш институтлари, факультетлари, курслари ҳамда марказлари).

6. Таълимни бошқариш органлари.

1. укүв курсари, махсус укүв юртадари, бизнес марказдари, хорижий тилдари жадаа үрлатиш курсари, марказдари.

III. Лавозимлари:

- 1) мутахассислик фани ўқитувчиси;
- 2) махсус фандар ўқитувчиси;
- 3) методист ва бошқалар.

IV. Шахсий сифатларга қўйилувчи талаблар:

- 1) психологик;
- 2) маънавий — ахлоқий;
- 3) ақлий;
- 4) фаолиятни таъкид этиш маҳорати ва усулларига қўйилмадиган талаблар.

У. Давозими бӯйиҷа амалга оширилувчи
вазифаларнинг рўйхати¹⁰.

Мутахассислик моҳиятини ёритувчи асосий меъёрий хужжатлар сирасига, шунингдек, профессионаграмма, касбий фаолият тавсифномаси (трудограмма) ҳамда психограммалар ҳам киради. Уларнинг ҳар бирида мутахассислик ва унинг асосларини эълалган ҳодада фаолият юритувчи шахс кийфаси ўз аксини топади.

Профессиограмма бўлажак мутахассис қиёфасида
акс этувчи касбий ва шахсий сифатлар, жисмоний
даёқат, шунингдек, психологик ҳусусиятларда

¹⁰ Мусаимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш. Монография. – Т.: Фан, 2004.

МУНИЦИПАЛТАН КАСБИЙ ТАДБАРИНИ ИФОДА ЭТУВЧИ МЕЪРИЙ
ХУЖУКАТ САНАДАДИ.

Профессиограммада ифода этилган кўрсатмаларга мувофиқ иш кўриш мутахассисининг касбий фаолиятини ташкил этишга нисбатан жисмоний ва руҳий даёқати, у томонидан ушбу фаолиятнинг ижтимоий аҳамияти, шахсий манфаатлар (фаолиятнинг амалга оширилишидан мутахассис кониқиш ҳис эта олиши, унинг эҳтиёжи, хоҳиш—истаги ҳамда қизиқишлари билан уйғунлиги)ни қондира олиш даражаси, шунингдек, мутахассиснинг касбий жиҳатдан тақомиллашувчи ва унинг дунёқарашини бойитишга имкон берувчи шароитларни яратишда илмий нуқтаи назардан ёндашувлар эришиш имконини беради.

Профессиограмма¹¹ муайян соҳадар буйича фаолият юритувчи мутахассисе кийфасини яхлит ҳоҳда ёритувчи алоҳозадир. Ажарият ҳолатларда профессиограммаларда мутахассис касбий тайёртаралигининг ўртача даражаси инобатта олинмади. Бизнинг назаримизда мутахассисларни тайёрлаш ва уларнинг касбий мадакадарини такомиллаштиришга бўлган ижтимоий таъаббарнинг ортиб бораётганлигини инобатта олган ҳоҳда профессиограммада касбий тайёртаралигининг ўртача ҳамада юқори даражадарининг алоҳида — алоҳида бағлиланлиши мақсадга мувофиқадир.

Намунавий профессионалларда қўйидаги таркибий қисмлар ўз аксига эга бўлган:

- 1) мутахассислик ва ихтисослик номи;
- 2) касбий таълим (таълим шакллари, махсус фандар асосларини ўқитиш негизда муайян соҳа бўйича мутахассисларни тайёрловчи ўқув юрталарига кириш шартлари, таълимнинг давомийлиги, етказиладиган маълумот даражаси, касбий жиҳатдан ўсиш имкониятлари);

3) касбӣ фаолияти (вазифаси) хусусиятлари, фао —
лиятда кўза таъшилувчи устувор жиҳатлар, маъкавий

¹¹ Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. – СПб.: Книга, 1993, с.98.

талаб ҳамда эъломлашти зарур бўлган асосий назарий билим, амалий кўникма ва малакалар;

4) психограмма касбий—йўналиштирилган талаблар, ижтимоий маданий сифатлар, мутахассисликка хос бўлган сифатлар (касбий йўналганлик, билимдонлиги, касбий ааёқат);

5) меҳнатнинг санитария—гигиеник шароитлари (иш тартиби, сенсороторал ва перцептив доирадаги тиббий кўрсаткичлар).

Профессиограммада маълум касбий фаолиятни ташкил этишнинг ижтимоий, технологик, иқтисодий ҳамда санитария—гигиеник меҳнат хусусиятлари тўғрисидаги маълумотлар ҳам ёритилади. Бундай профессиограммада касбий фаолиятнинг мақсади, предмети, усули, натижалари баҳолаш мезонлари, зарур малакавий хусусиятлари, воситаси, шарт, ташкил этилиши, таъбиқкорликни йўлга қўйиш имкониятлари, эҳтимоли назарда тутилувчи хавф—хатарлари, уларнинг мутахассиснинг ҳаёти ва фаолиятига бўлган салбий таъсирлари, фаолиятнинг самарали натижасини кафолатловчи афзалликлари каби ҳолатлар ўз аксини топади.

Касбий фаолият (меҳнат) тавсифи (трудограмма) ҳам касбий фаолият моҳиятини ёритувчи муҳим меърий ҳужжатларнинг бири саналиб, унда касбий фаолиятнинг ижтимоий хусусияти, аҳамияти, унинг оммавийлашганлик даражаси, меҳнат шароитлари, шунингдек, маъмур фаолиятни ташкил этишда қўлланилувчи меҳнат қуроллари тўғрисида ҳам сўз юритилади.

Касбий фаолият (меҳнат) тавсифи (трудограмма) маълумида қўйиладиган ҳолатлар ифода этилади:

1. Касб (касбий фаолият)нинг ижтимоий йўнал—ганлиги, вазифаси, унинг жамиятдаги ўрни ва роли (моддий ёки маънавий маҳсулот (қўл)лар ишлаб чиқариш, турли ижтимоий соҳаларда хизмат кўрсатиш, ахборотларни тўплаш, сақлаш ва тарқатиш), унинг ин—

сон эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришга йўнал—тирилганлиги.

2. Касб (касбий фаолият)нинг оммалашганлик да—ражаси (сўз юритиладиган касб йўналишида фаолият олиб борувчи ташкилотлар).

3. Касбнинг меҳнат предмети (мутахассис томони—дан меҳнатни ташкил этиш жараёнида унинг шахси ҳамда меҳнати самарасига таъсир кўрсатувчи ижтимоий омиллар (моддий бўлмаган, ижтимоий—қўлвий пре—метлар — маданият, ахборот, маълум шахс ёки омма—нинг ижтимоий онги, нотабий бўлмаган)нинг мавжуд—лиги.

4. Бўлажак мутахассисга касбий билимларни (му—айян йўналишда фаолиятни ташкил этишнинг турли жиҳатлари борисидаги маълумотлар тўплами) ўзатиш—нинг ижтимоий зарурияти.

5. Самарали натижага эришиш учун фаолият жа—раёнида қўлланилувчи техника, технология, фаолият (ҳаракат, усул, маҳорат ва иш усуллари) ҳамда улар—нинг қўламини, умумлаштирилганлиги, автоматлаштири—ланлиги.

6. Меҳнат воситалари (зарур меҳнат маҳсулотини олиш йўлида хусусий мақсадни амалга ошириш, меҳнат предмети таъсир кўрсатиш мақсадида инсон томони—дан фойдаланадиган ижтимоий (моддий ва маънавий) омиллар). Айни ўринда меҳнат воситалари сифатида этироф этилувчи ашёлар (иш қуроллари, асбоб—ускуналар, копьютерлар ҳамда мантқий фикрлаш, ах—лоқий ва эстетик баҳолаш тизим ва кўрсаткичлари) ҳам саналиб ўтилади.

7. Меҳнат шароитлари (меҳнат ва дам олиш тарти—би, уларни ўзгартириш ва ўзгар мувофиқлаштириш имкониятлари; ижтимоий муҳит хусусиятлари; меҳнат—нинг санитария—гигиеник омиллари; иш жойи, меҳнат суръати, жадаллиги ва ишнинг давомийлиги).

8. Касбий фаолият (меҳнат)ни ташкил этиш ва бу борда ҳамкорликка эришиш (муайян касб учун харак—терли бўлган индивидуал хусусиятлар, яқка тартибда

олиб борилувчи, ҳамкорликка асосланувчи ва турруҳли фаолият, шунингдек, касбий муносабатлар турлари ва унда иштирокчиларнинг тутган ўрин, улар ўртасида меҳнат воситалари ва маҳсулотларнинг алмашиши; ишни бажариш метёрлари ва муаддоти; лавозимлар ёки лавозимлар тартибига мувофиқ бўйсунуш, касб доира — сиадги ижтимоий мавқеи ва мансаб).

9. Меҳнат маҳсулоти ёки унинг натижасига нисбатан қўйилувчи талаблар (инсон томонидан меҳнат жараёнида содир этилувчи сифат ва миқдор ўзгаришлари, меҳнат натижаларини баҳолаш кўрсаткичлари, меҳнат натижасининг муайян даражаси (меҳнатни касб тақозоси учунгина бажарилшидан ижодий хусусият касб этишига эришилши), қатъий тартибларнинг белгилаб қўйилиши).

10. Касбий профессионализмнинг мавжуд даражадари (макавий разрядлар ва уларга ҳақ тўлаш тартиби).

11. Мутахассиснинг маънавий — ахлоқий қиёфаси (психологик ва ижтимоий хавфсизлик, касбий фаолиятида қулай микромуҳитнинг мавжудлиги, ижтимоий қаролатлар, меҳнат ва дам олишга ҳақ тўлаш, меҳнатни муҳофаза қилиш; меҳнат фаолиятини бажаришнинг индивидуал услубини тандаш ва операцияларни индивидуал тарада ўзгартариш ҳуқуқининг мавжудлиги, макакани ошириш, турдош касблар бўйича қайта тайёраш борасидаги илтиёзлар, лавозим бўйича «ўсиб бориш» тартиби ва мутахассиснинг касбий жиҳатдан ўсишининг раббатлантирилиши).

12. Мутахассислик мажбуриятлари (касбий макакани эгаллаш, касбий ҳуқ — олоб қоидаларининг мажбурий — литини билиш (касбдошлари билан муносабатда сам — мий, ахлоқли бўлиш); иш жараёнида касбий ва хизмат сирларини сақлаш қоидаларига амал қилиш, ҳужжат — ларни тўғри юритиш; муайян чекланишлар яъни, ушбу фаолият жараёнида маълум хатти — ҳаракатларни содир этишининг таъқиқланганлиги; лавозим бўйича вазифалар

ва мажбуриятлар (у ёки бу ташкилотда муайян лаво — зимта кўра мутахассиснинг қандай вазифаларни қай тарзида бажариши).

13. Касбнинг инсон ҳуқ — атвори ва ялаш тарзига кўрсатувчи таъсири.

14. Ўз — ўзини шакллантириш, физиопсихологик ривожланиш йўналишлари, биопсихологик ўзгаришлар, касб воситасида қарор толувчи индивидуаллик, унинг шахсни ривожлантириш борасидаги имкониятлари, касбий жиҳатдан таркиб тошган муайян жамоа ҳамда ижтимоий турруҳа мансублик.

15. Касбий фаолиятнинг саабий жиҳатлари (қийинчиликлар, касбий фаолият жараёнида йўл қўйилиши мўмкин бўлган хатолар, уларнинг турлари ва кулами, рўй бериш эҳтимоли бўлган моддий ва маънавий йўқотишлар, мураккаб вазиятларнинг мавжудлиги, вазиятнинг ўзгартуванлиги ёки тўхталишларнинг содир бўлиши, монотония, вақтнинг четараланганлиги, ахборот етишмовчанлиги ёки уларнинг қўпчилиги; авария ҳолатларининг содир этилиш эҳтимоли, касбий касалликларни кегириб чиқарувчи ва бошқа психологик ҳолатлар; касбий жиҳатдан юқори лавозимларга кўтарилшнинг мўмкин эмаслиги, паст даражадаги меҳнат самарадорлиги, мавжуд қоидаларни бузганлик учун белгиланувчи маълумрий жазо (жарималар) турлари.

Психограмма — мутахассиснинг маънавий — ахлоқий қиёфаси, шу жумладан, ақлий. Маънавий — ахлоқий ҳамда психологик жиҳатда ривожланганлик даражасини ёритувчи метёрий ҳужжат. Касбий фаолиятни самарали ташкил этишда ижтимоий — касбий муносабатлар, касбий жиҳатдан ўсиш, шунингдек, содир бўлиш эҳтимоли бўлган экстремал вазиятларни бартараф этиш учун талаб этилувчи психологик сифатлари мўҳим аҳамият касб этади, уларнинг сирасига қуйидагилар кирди:

1) шахсий эҳтиёжлар, ҳаётий мақсад, вазифалар, талаблар, қизиқишлар, шахс иштирокида ташкил эти —

лувчи муносабатлар мазмунни, қадриятли йўналишлар, психологик позиция;

2) касбий интилишлари, талаблари, касбий жиҳатдан ўзини баҳолаш, ўзини мутахассис сифатида англаш;

3) психик ҳолат ва ҳиссий (эмоционал) қиёфа;

4) меҳнат, уни ташкил этиш жараёни ва натижадордан қониқиш (мутахассиснинг хусусиятлари);

5) меҳнат ва касб борасидаги психологик билимлар;

6) психотехнологиялар, психологик ҳаракатлар, усуллар, усулбодар, маҳорат ва техникаси (ўларнинг шахста таъсири);

7) касбий қобилият, касбий салоҳият, касбий жиҳатдан ўсиш имкониятлари;

8) касбга хос, шу жумладан, ижодий фикрлаш, касбий тажрибани бойитиш имкониятлари;

9) касбий жиҳатдан ўсишни режалаштириш ва ривожланиш;

10) психологик зиддиятлар (касбий фаолиятта мутлақо ёки муайян даражада мос келмайдиган психик сифатлар, бу ўринда касбга хос операциялар зиддиятларни аниқлаб олиш мақсадага мувофиқдир);

11) касбий жиҳатдан ўсиш йўналишлари.

Илм — фан, техника ва технологияларнинг шиддатли ривожланиши профессияларнинг энг муқамма турли бўлган аналитик профессияларнинг яратилиши тақозо этмоқда. Аналитик профессияларда¹² «касбий фаолият ва шахснинг касбий аҳамиятга сифатлари, унинг алоҳида жиҳатлари эмас, касб (ёки касбий фаолият)нинг психологик тузилмасини умумлаштирувчи меърий ва морфологик кўрсаткичлар» ифода этилиб, унда қуйидаги икки блок алоҳида қайда этилади:

1) маълум шахста боғлиқ бўлмаган ва ижтимоий тажрибадорга асосланувчи касбий фаолиятнинг объектив хусусиятларини тавсифлаш;

2) объектив фаолиятта симметрик, бироқ, у билан уйғун бўлмаган психологик мазмунга эга фаолият ва унинг сифатларини тавсифлаш. Бошқача қилиб айтганда, аналитик профессияларда касбий фаолият меъри, психологик тузилмаси ҳамда ишчининг психологик сифатлари алоҳида қайда этилади.

Олий ўқув юрталарида тайёрланаётган мутахассисликлар томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган билим, кўникма ва маалакалар маалакавий тавсифномада асосида аниқ ёритиб берилади. Маалакавий тавсифнома меърий хужжат саналиб, унда муайян йўналишда тайёрланаётган мутахассиснинг шахси ва ўлар томонидан амалга оширилувчи фаолият мазмунига қўйиладиган умумий талабларни акс эттиради.

Педагогика олий ўқув юрталарининг амалий фаолиятида асос сифатида фойдаланиб келинаётган маалакавий тавсифномада бўлажак ўқитувчининг касбий тайёрланиш аввадан ташхислаш ҳамда у томонидан ўзлаштирилувчи назарий ва амалий билимлар даражасини башоратлаш имконини беради.

Олий педагогик таълим амалиётида турли йўналишлардаги мутахассисликлар моҳиятини ёритувчи маалакавий тавсифномада¹³ барчаси Е.М.Борисова томонидан асосланган қуйидаги тавсифий кўрсаткичларни ўзида намойн этади:

1. Мутахассиснинг шахсий хусусиятлари.
2. Мутахассислик фаолиятининг асосий соҳа ва турлари.
3. Мутахассислар фаолият олиб борувчи ташкилотларнинг турлари.
4. Мутахассислар эгалаши мумкин бўлган лавозимлар.
5. Шахсий сифатларга нисбатан қўйилувчи талаблар.

¹² Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига қизғин — дар//Маъсул муҳаррир Н.Комилов. — Т.: Шарқ, 1996.

¹³ Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностной аспект. Автореф... дисс. докт. психол. наук. — М., 1995.

6. Касбий маҳорат ва усулларига қўйилувчи талаблар.

7. Давозим бўйича амалга оширилувчи вазифаларнинг тартиби.

8. Касбий билим даражасига қўйиладиган талаблар.

Ақсариёт ўқитувчиларнинг касбий тайёртарлик даражасининг бўлишти, уларнинг билим, кўникма ва мааладарининг меъерий ҳужжатларда белгилаб берилган мезонларга жавоб бера олмагани педагогик кадрларни тайёрлаш ва уларнинг маалакасини ошириш тизими оадаги асосий муаммоар. Мазкур муаммоарнинг сабабларини ўрганиш натижасида қуйидагилар аниқланди:

1. Ўқитувчиларда мустақил фикрлаш кўникма ва мааладарининг етарли даражада ривожланмагани; уларнинг турли вазиятларда туғри қарор қабул қила олмагани, ўз имкониятларини етарли баҳолай олмагани, ўз кучига нисбатан ишончга эга эмасликлари.

2. Таълим жараёнининг амалий хусусият касб эта олмагани; талабларда касбий фаолият кўникмаларининг талаб даражасида шаклланмагани;

3. Талабларнинг хошиш—истаклари, эҳтиёж ва қизиқишларининг инобатга олинмагани; улар асосида талабларни амалий фаолиятга йўналтириш—маганлиги;

4. Ўқув жараёнининг савияси назарий ва амалий билимларни ўртача ўзлаштирувчи талабларнинг кўрсаткичлари билан баҳоланиши.

Касбий талаблар муайян касб ёки ҳунар эгаси то—монидан тапқил этилувчи фаолият мазмунни ҳамда унинг натижасини белгилаб берувчи ижтимоий ёки айнан ана шу касб (ёки ҳунар)га хос мезонлар ҳисоб—ланади. Мутахассисларни тайёрлаш, шунингдек, улар—нинг касбий тақомиллини таъминлаш муаммоси доира—сида бажарилган илмий тадқиқотларда касбий талаблар, уларнинг хусусиятлари марказий ўрин тутди. Хусусан,

тадқиқотчи Н.А.Муслимов¹⁴ томонидан олиб борилган тадқиқотда бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш муаммоси татқиқ этилган бўлиб, педагогика олий ўқув юрталарининг касб таълими факультетиди таҳсил олаётган талабларнинг касбий тайёр—тарлитини шакллантиришда касбий талаблар ва улар—нинг моҳиятини билиш муҳим аҳамиятга эга эканлигига алоҳида эътибор қаратилади. Муаллифнинг таъкида—шича, педагогнинг касбий тайёртарлигига қўйилувчи касбий талаблар мазмунан қуйидаги икки гуруҳга аж—ратилади:

- 1) асосий талаблар;
- 2) таъминловчи талаблар.

Асосий талаблар моҳиятини қуйидаги ҳолатлар очиб беради:

1. Ўқитувчининг ижтимоий, касбий ва ҳаётий фао—лиятига оид муаммоарнинг асосий даражаси, глобал муаммоарнинг даражаси, миллий муаммоар даражаси, минтақавий ва этник муаммоар даражаси, индивиду—ал—шаксий муаммоар даражаси (шу жумладан, ўзини тақомиллаштириш ва ривожлантириш).

2. Муаммоар моҳияти ҳар бир босқичда барқарорлашиш, фаолият кўрсатиш ва ривожланиш хусусиятига эга.

3. Ҳар бир даража муаммоарининг мазмунини очиб берувчи намунавий синов топшириқларининг тўплами.

4. Муаммоарни ҳақ қилиш борасидаги билим, кў—никма ва мааладарининг шаклланганлик даражаси кў—саткичлари¹⁵.

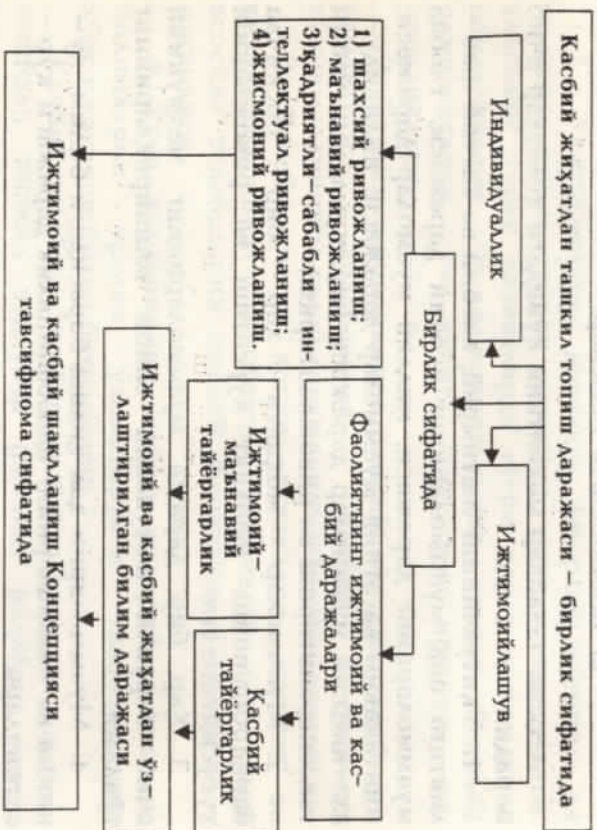
Ҳар бир гуруҳ ёки ундаги гуруҳлар бўйича таъмин—ловчи талаблар қуйидаги тузилмиш белгилари орқали берилади: мазмунини берувчи таркибий қисмлари тўп—

¹⁴ Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш. Монография. —Т.: Фан, 2004.

¹⁵ Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш. Монография. —Т.: Фан, 2004, 58 б.

лами (ижтимоий касбӣй ва шахсий аҳамиятдан инте-
лектуал маҳоратлари ва индивидуал сифатлари, билим
соҳалари, модуллари ва алоҳида илмий фанлар тарки-
би), таъминловчи таъбадар мазмунини таркибий қисм-
ларидан ҳар бирини очиб берувчи намунавий сино-
вошприкларни туламини, бўлажақ ўқитувчида таъмин-
ловчи таъбадар мазмунининг таркибий қисмларидан ҳар
бирининг шакллантирилган даражаси кўрсаткичлари¹⁶.

Муаллиф томонидан бўлажақ ўқитувчининг касбӣй
шаклланишининг қуйидаги андозаси таклиф этилади (1-
шакл):

1-шакл. Бўлажақ ўқитувчининг касбӣй шаклланиши

¹⁶ Муслимов Н.А. Бўлажақ касб таълими ўқитувчисини касбӣй
шакллантириш. Монография. – Т.: Фан, 2004, 59 б.

Индивидуал ўқув дастурлари, аиниқса, истеъдодли
таъбадар билан шуғулланишининг пухта механизми
ишлаб чиқилмаган, мавжудларидан ҳам етарли даражада
фойдаланилмайди. Ўқув режасида маънавий – ахлоқий
билим асосларини таъкид этувчи эстетик, этик,
иқтисодий, ҳуқуқий ва экологик маълумотларни
берувчи фанларга етарли ўрин берилмаган. Таълим
муассасаларининг мавжуд моддий – техник базаси
қониқарсиз аҳволда. Маънавий жиҳатдан эскирган
ўқув – методик таъминот юқори даражадаги касбӣй
тайёрларликка эта педагогларни тайёрлашга имкон
бермайди. Ўқувчи, мазмун ва хусусиятига кўра
ўқув жараёндари ҳамда уларнинг босқичлари ўртасида
ўзаро алоқадорлик ва боғлиқлик кўзга ташланмайди.

Педагогик кадрларни тайёрлаш ва уларнинг
маддасини ошириш тизими хусусида сўз юритилганда
ўқув дастурининг мазмунинда қуйидаги камчиликларнинг
мавжудлигини таъкидлаб ўтиш зарур:

- ушбу тизим фаолияти жамиятда олиб
борилётган ижтимоий ислохотлар билан уйғун ҳолда
йўлга қўйилмаган;
- амалга оширилётган ҳаракатлар педагог
кадрларни тайёрлаш ва уларнинг маддасини оширишга
қўйилётган таъбадарни қондира олмайди;
- узлуқсиз таълим тизимининг барча
босқичларида ўқитувчиларнинг илмий савияси,
педагогик обрўси юқори даражада эмас;
- таълим муассасалари фаолиятида маддаки
кадрлар ва уларнинг имкониятларидан самарали
фойдаланилмапти;
- педагог кадрларни тайёрлаш ва уларнинг
маддасини ошириш сифатини назорат қилиш ҳамда
баҳолашга қаратилган фаолият ижобий ҳолатни қай-
этмапти.

Кадрлар тайёрлаш жараёнини такомиллаштиришда
илмий ҳодимларнинг фаол иштирок этмаётганлиги
таълим мазмунининг такомиллаштиришга имкон бер-
мапти. Таълим жараёнини таъкид этиш, унинг сифа –

тини назорат қилиш ва баҳолаш натижасида кутилган натижа қайда этилмайпти.

«Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да қадрларни тайёрлаш, уларни қайта тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш мутахассисларнинг назарий билим, амалий кўникма ва малакаларини такомиллаштириш долзарб масала сифатида эътироф этилади.

Педагогик қадрларнинг касбий тайёргарлик даражасига кўйилувчи талабларнинг ошиши ушбу жараённинг ташкил этилишига масъул бўлган муассасалар зиммасига ҳам улкан вазифаларни қўймоқда.

Қадрлар тайёрлаш миллий модели фанни ҳам ўз ичига олади. У таълим даражасининг юқори даражада бўлиши, педагогик қадрларнинг касбий етукалиги, уларнинг сифатини таъминлашда алоҳида ўрин тутайди. Фан таълим соҳасида юзата келган муаммоларнинг ижобий ечимини топишда фаол иштирок этади, таълим жараёнида им – фан, техника ва технология ютуқларидан фойдаланишнинг шарт – шароитларини ўрганади, ушбу жараёнга илғор технологияларни татбиқ этишнинг назарий ва амалий асосларини ишлаб чиқади.

Фаннинг қадрлар тайёрлаш тизимида ўзвий равишда иштирок этиши қуйидаги ҳолатлар билан тавсифланади:

- илғор технологияларни яратиш ва татбиқ этиш, лойиҳалар тузиш йўли билан фаннинг таълим тажрибасидати алоқасини таъминлаш чора – тадбирларини ишлаб чиқиш;

- илмий тадқиқотлар натижаларини ўқув – тарбиявий жараёнга татбиқ этиш механизмини амалга ошириш;

- «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларининг бажарилишини таъминлаш бўйича илмий текшириш ишларини олиб бориш;

- қадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, ёш мутахассисларнинг илмий – ижодий фаоллигини кўлаб – қувватлаш;

- илмий тадқиқот ишларининг самарадорлигини баҳолаш, илмий ходимларнинг обрўси ҳамда ижтимоий маъқеини ошириш чора – тадбирларини белгилаш.

Шундай қилиб таълим ўзлуксиз жараёнга айланади, унинг йўналишлари аниқланади. Ўзлуксиз таълим тизимининг йўналишлари қуйидагилардан иборат: қадрларнинг шахсий ва касбий имкониятларидан самарали фойдаланиш, ўқитувчи шахси, унинг касбий фаолияти обрўсини ошириш; малакали қадрларни тайёрлаш; мутахассисларнинг маънавий – ахлоқий сифатларини ривожлантириш. Бугунги кунда «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларини самарали амалга ошириш йўлида фаол амалий ҳаракатлар олиб боришмоқда (илмий – амалий конференция, семинар, илмий мунозаралар даражасида, шунингдек, педагогик амалиётда).

1.2. Педагогларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимларида таълимий қадриятларни шакллантириш

Таълимий қадриятлар жамиятда кечаётган ижтимоий ўзгаришлар асосида юзата келади. Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида амалга оширилган таълимий ислохотлар малакали қадрларни тайёрлаш тизимини тубдан қайта шакллантиришни тақозо этади. Айни вақтда таълим жараёнини ташкил этиш, мутахассисларнинг чуқур касбий билим ва малаката эта бўлишларини таъминловчи илғор, технологик характердаги ёндашув қарор топди. Ёшларда билим ўрганиш ҳамда муайян касб ёки ҳунар сирларини ўзлаштиришга нисбатан ижобий муносабат шаклланди.

Ўзбекистон Республикасида ўзлуксиз таълим тизи – мининг мазмунини ва моҳиятини тўлақонли очиб беришга хизмат қилувчи «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да

ижтимоий ва шахсий хусусиятта эта қўйидаги таълимий қадриятларнинг моҳияти очиб берилган.

1. «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таълим — нинг олий қадрияти сифатида шахс эътироф этилади. Мазкур қадрият Миллий дастурнинг узлуқсиз таълим, унинг инсонпарварлик ва ижтимоийлаштириш йўналиши кўрсатмаларини муваффақиятли амалга оширишни таъминлаши керак.

Педагогик жиҳатдан туғри ва самарали таълим этилган таълим — тарбия жараёни талабда мустақил таълим олиш, ўз — ўзини тарбиялаш, ўз — ўзини ривож — лантириш лавқатларини шакллантиради. Бу жараён, бизнинг фикримизча, янги таълимий қадриятларнинг юзата келишига сабаб бўлади. Таълимий қадриятлар бўлажак талабалар томонидан қўйидаги ҳолатларнинг қайд этилишини таъқозо қилади:

- ақлий, ижодий қобилият (мавжуд вазият натижа — сини таҳмин қиладиган, ўзини намён этишнинг ин — дивидуал усулини танлаш, ўзини ижодий намён этишда мақбул шакл, метод ва усулларни қўлай олиш);
- ижтимоий — жамоатчилик (шахсни ижтимоий — лаштиришга йўналтирилган, тарихий сана ёки воқеаларга бағишланган, талабаларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжларига кўра таълим этилган тантанали таъ — бирлар асосида);

- ижтимоий — педагогик (бўлажак ўқитувчилар то — монидан педагогик амалиёт даврида йўлга қўйилувчи фаолият).

Бўлажак ўқитувчиларнинг қиёфасида қўйидаги йў — налилар намён бўлади:

- педагогик жамода қарор топган муҳит, унинг характери;
- анъаналар, қоидалар, юзата келган педагогик муносабатлар, психологик муҳит;
- талабанинг жамода намён бўлувчи ҳуқи;
- тенгдошлари (педагогик амалиёт даврида ҳам — касблар) билан муносабатлари;

- ижтимоий алоқалари.

II. Ўқувчилар билан педагогик олоб ва муомала даражасида таълим этилувчи муносабатлар.

III. Педагогик фаолият олоби, педагогик ижодкорлик, педагогик фаолиятнинг бошланғич турини танлаш, педагогик технологиялардан фойдаланиш.

IV. Педагогик амалиёт даврида касбий ва шахсий қобилиятларни ижтимоийлаштириш (касбий — шахсий сифат қобилиятларнинг муҳимлигини аниқлаган ҳолда уларни ривожлантириш борасида шахсан қайғуриш).

V. Бўлажак ўқитувчиларнинг йўналишлари:

- ўз — ўзини назорат қилиш, ўз — ўзини таълим қилиш (педагогик ишлар самараси, унинг натижаларини муҳокама қилиш);

- амалга оширилган фаолият, шахсий имкониятлари, педагогик меҳнати, уни амалга ошириш имконини берувчи шароитларга нисбатан талабанинг эмоционал муносабати.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ўзини

такомиллаштиришга нисбатан янгича ёндашуви ҳам таълимий қадрият сифатида баҳоланади. Шу босис педагогика олий ўқув юрларида мутахассислик фандларини ўқитиш жараёнида талабаларда ўз — ўзини такомиллаштириш лавқатини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш мақсада мувофиқ. Мазкур жараёнда қўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

- шахсий алобот ва методик дилпазонини бойитиб бориш, вақти — вақти билан бу ҳақда ўзига ҳисобот бериб бориш;

- индивидуал хусусиятларига кўра шахсий ривожланиш тизимини юзата келтириш: касбий қобилиятларни такомиллаштириш, ўзини тарбиялашни индивидуал режалаштириш, режалаштириш даврида ўз — ўзига ҳисобот бериш.

Ушбу ўринда «Мен» концепциясига нисбатан талаб юзата келади. Мазкур талаб, энг аввало, ўз шахсини баҳолаш (ўзини илрок этиш, ўзини таълим қилиш, ўзига баҳо бериш, ўзига ҳисобот бериш), шунингдек, шахсий,

касбий — шахсий ривожланиш натижаларини умум — лаштиришда муҳим аҳамиятта эга.

Таълимий қадриятлар — шахс томонидан индивидуал қимматининг тўғри баҳоланиши, тан олинishi, шахс сифатида намоён бўлиши, шунингдек, ўзига хосликнинг сақланиб қолишини таъминловчи шароитларни яратadi. Умуман айтганда, табиий имкониятларини очиб бериш, ҳаётий вазифаларини амалга ошириш учун шароитлар яратиш лозим бўлади.

Шундай қилиб, шахснинг эркин ривожланишини таъминлаш таълимни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш асосида рўй беради.

Таълим ижтимоий педагогик тизим сифатида, талабаларнинг шахсий қизиқишлари, ҳаётий мақсадларини ривожлантирувчи, эркин, индивидуал таълимни ташкил этиш учун шароит яратadi. Бу ҳолат зарур даражада талабаларга билимлар беришни йўлга қўйиш билан таъминланади. Ушбу жараёнда шахснинг индивидуаллиги ва тақрорланмаслигини эътибордан четда қолдириш мумкин эмас. Амак шахсни, унинг ривожланишини ҳамма босқичларида кузатиб бориш зарур. Шахснинг ривожланиши — таълимнинг асосий вазифаларидан бири бўлиб, у индивидуал хусусиятлар негизida қарор топади. Ҳар бир талабанинг ўз ривожланиши, шахсий йўлини танлаш ҳуқуқини тан олиш (ўқинишнинг мослаштирилган ва вариатив шакли, метод ва воситалари билан) лозим.

Ўқитишни индивидуаллаштиришда талабаларнинг қобилиятлари, истеъдодлари, қизиқишлари, қадриятлари йўналиши ва шахсий тажрибасига эътибор қаратилади. Талабанинг ўзлаштиришда ва таълим олиш фаолиятида намоён эта олиш имкониятлари ҳисобга олинади.

Таълим мазмуни, унинг методлари, воситалари шундай қурилishi зарурки, талаба ўқув материалларини, унинг тури ва шаклини танлаб олиш имкониятига эга бўлсин (таълим бериш индивидуал дастурлари ишлаб чиқишмоқда).

Таълим олиш жараёнида талабалар шахснинг анъанавий — ахлоқий ва интеллектуал сифатларини юзата келтирувчи маълум билим, маҳорат ва қобилиятларни эгалдайди. Таълим жараёнининг асосий мақсади ва натижалари ҳам ана шулардир.

Шундай қилиб, таълим тизимини ислоҳ этиш жараёнида янги қадриятлар шаклланади. Турли фаолият йўналишларида ўзини идор қилиш, ўзини намоён этиш учун зарур шароитларни яратиш мақсада мувофиқ. Бу йўлда амалга оширилувчи тўғри йўл — бу педагогикада ҳамкорлик, ўзаро алоқалар, ўз хиссасини қўйиш ва ўзаро ёрдамдан иборатдир. Хусусан, зарур педагогик вазиятлар яратишда ҳамкорликда фаолият юритиш таъмоийли — демократия, ишонч, бир — бирини тушунишга амал қилиб ва индивидуал қизиқишларини қабул қилади. Таълимий қадриятлар уни инсонпарварлаштириш, ўқувчиларнинг қобилияти ва истеъдодларини очиб беришга қаратилган.

Таълимни инсонпарварлаштириш ўқувчининг билимга интилишини кучайтиради, унинг ижодий излаиши ва имкониятларини оширади.

Таълимни инсонпарварлаштириш — ўқувчи учун унинг интеллектуал, маънавий — ахлоқий имкониятлари, шахсий имкониятларини рўёбга чиқариш йўлларини топиш усули, механизмидир. Таълимни инсонпарварлаштириш ўқувчини эркин, мустақил, танқидий фикрловчи шахсга айлантиради.

Инсонпарварлик қозлари муносибатларнинг уйғунлашуви учун шароит яратибгина қолмай, балки ўқитувчи (педагог)га тарбияланувчи билан шахсий алоқалар мазмунини тушунишга ёрдам беради. Таълимнинг янги қадрияти — уни инсонпарварлаштиришдир.

Ўқувчиларда кенг дунёқараш, юксак маънавият, эркин фикрлаш қобилиятини шакллантириш лозим. Бу ўзини англаб етиш, фаолият жараёнида ўзини ўрта — ништа йўналишларида ҳамда фаолият усулларини излаш, уларнинг моҳиятини англаш ва самарали бўлишини

таъминлайди. Инсоннинг ўз «Мен»и (чурури) мазмуни қарор топади. Шахс, унинг ягоналиги ҳақида тасаввур пайдо бўлади. Гуманизм ва инсонпарварлаштиришга асосланган маълум таълим бериш жараёни, мутахассис шахси, унинг дунёқараши яхлитлигини таъминлаб, ижтимоий — гуманитар фанлар ва ихтисослаштирилган дарсларни ўқитиш одатий вазифаларини анча кучайтиради¹⁷.

Таълимий қадрият — таълимнинг миллий йўналганлиги, унинг миллий тарих билан уйғунлиги, ўзбекистон халқлари маданиятини асраш ва бойитиш, таълимнинг миллий ривожланишининг муҳим воситаси экани, бошқа халқлар тарихи ва маданиятини ҳурмат қилишдан иборатдир.

Педагогик таълимни муносабатлар маданияти билан бойитиш зарур. Таълимнинг ташкил этилиши ва мазмунда ўқувчи ва ўқитувчи ўзаро муносабатлари таъмоий асос қилиб олинishi керак. Ўқитувчи тарбияланувчини маънавий ҳимоя қилиши, турли салбий ҳолатлардан асраши борасидаги зарур маълумотларга эга бўлиш мақсада мувофиқ (махсус усул ва тарбиявий технологиялар талаб этувчи педагогик ҳимоялаш). Жаъмиётнинг маънавий янгилаinishи касб — ҳунар ва ҳаётий йўлини танлаш каби таълим қадриятини вужудга келтиради. Бу ерда таълимнинг ҳақиқий шароитларида қадриятларни таҳмин қилиш, асослаш ва буларнинг ҳаммасини ижтимоий контекста тўғри ҳақ этиш мумимдир.

Таълимий қадриятлардан яна бири — шахсни ижтимоийлаштириш ва унинг ижтимоий — маданий қадриятларини қайта тиклаб, ижодий фаолиятини ташкил этиш, шунингдек, ўқув юрти, жамият ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлашдан иборат. Бу қадриятлар замонавий шахсни шакллантириш мақсадага қаратилган жараён орқали ривожланиб, янги ижтимоий

қадриятларнинг шаклланишида асос бўлиб хизмат қилади.

Янги ижтимоий қадриятлар таълимий дастурларни яратиш ёки амалдагиларини такомиллаштириш, халқнинг бой интеллектуал, маънавий — ахлоқий мероси, умуминсоний қадриятлари, фан ва техника, технология ва маданиятнинг илгор ютуқлари асосида педагогик ва ахборот технологияларини яратиш заруриятини юзага келтиради.

Икки босқичли олий таълим (бакалаврият, магистратура) ўқитиш, мустақил таълим олиш, масофадан ўқитиш тизимини индвидуаллаштириш, таълимнинг инсонпарварликка йўналганлигини таъминлашни кўзда тутади.

Таълимни ривожлантириш тизимининг янги йўли — бу халқнинг бой, ўзига хос маданий — тарихий анъаналарига, умуминсоний қадриятларга, миллий ва жаҳон педагогика фани ютуқларига, маънавий ва маданий қадриятларига мурожаат этишдир.

Замонавий таълим — бу шахснинг ижтимоий, шунингдек, таълимий қадриятларга онгли муносабатда бўлиш, касбий, ижодий, маънавий — ахлоқий ва шахснинг жисмоний имкониятларини шакллантиришга қаратилган «инновацион» таълимдир.

Таълимнинг янги қадрияти — «инновацион» таълим қуйидаги масалаларни ҳақ этади:

- аналитик қобилиятини юзага келтириш; ҳодисаларни олдидан кўра билиш қобилиятини тарбиялаш; шахснинг ўз — ўзини англаб етиши, ўз ижтимоий — касбий фаолият моҳиятини англаш; ҳулқи, ишони;

- шахсий эҳтиёжлардан бошлаб умумбашарий муаммолар даражасида ижтимоий аҳамиятга эга бўлган, касбий аҳамиятга эга бўлган муҳим қарорларини қабул қилиш.

Шундай қилиб, таълимий қадриятлар фақатгина эркин эмас, балки маъсулликли шахсни шакллантиришдан ҳам иборатдир.

¹⁷ Эюбин А.М. Психология воспитания. —М.: Высшая школа, 1991, 52с.

Навбатдаги таълимий қадрият — авлодларни биравштириш, ҳамкорликда фаолит юритиш, ўзаро фойдали муносабатларни ташкил этишдан иборат. Ушбу таълимий қадрият тарбияланувчи шахсни ривожлантиришнинг муҳим педагогик воситаси ҳисобланади.

«Қадрлар тайёрлаш миллий дастурида таълимий қадрият сифатида фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш, жамиятда қонуналарнинг устуворлиги фойдари илғари сурилган. Юқорида қайд этиб ўтилган фикрларга таянган ҳолда таълимий қадриятларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

- глобал концептуал — таълим қадриятлари;
- аниқ — таълим қадриятлари;
- таълимнинг индивидуал — шахсий характердаги қадриятлари;
- инновацион педагогик технологиялар — умум — башарий (глобал) — концептуал таълимий қадриятлар;
- шахсни шакллантириш;

• таълимнинг демократик ва гуманитар йўнал — танлиги;

• инсонпарварлик, шахс дунёқарашини шакллан — тириш.

Таълимий қадриятлар ўз моҳиятига кўра маънавий — ахлоқий, касбий ҳамда ижтимоий қадриятлар сифатида гуруҳланади ҳамда умуммаданний, маънавий — ахлоқий, эстетик, интеллектуал ва ижодий йўналишга эга бўлади.

Таълимий қадриятлардан педагогика олий ўқув юрталари ҳамда педагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институт (факультет, курс)ларида улардан фойдаланиш шахс (ўқитувчи)га жамиятдаги ўз ўрни ва мавқеини аниқлаш даёқати, ижтимоий фаоллик, ижтимоий таъриб, ижтимоий масъулият, жамиятда ўзини тутиш, шунингдек, ҳуқуқий маданият каби сифатларнинг шаклланишига имкон беради.

Таълимий қадриятлар мазмунда шахсий — индивидуал хусусиятлар намоён бўлади. Ана шу хусу — сиятларга таянган ҳолда олий ўқув юрталари ҳамда пе — дагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида улардан ўринли ҳамда мақсадга му — вофиқ фойдаланиш тақозо этилади.

Тадқиқот муаммосини ҳал этиш учун унинг моҳия — тини чуқур англаш, мазкур жараён хусусида муайян тасаввурга эга бўлиш, таълимий қадриятларни тасниф — лаш, тизимлаштириш ҳамда зарур тушунчаларни таърифлаш зарур.

Таълимий қадриятлар аҳамиятлик хусусиятига кўра қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- концептуал — йўналтирилган;
- базали, ўқув — режали;
- шахсий қадриятли ва касбий — шахсийлик;
- назарий — педагогик;
- назарий — амалий ва процессуал — педагогик, ин — новацион — педагогик технологиялар;
- илғор ахборот технологиялари;
- таълим жараёнида талабаларда маънавий — ахлоқий сифатларнинг тарбияланишига алоҳида эъти — бор бериш;

• ўз — ўзини такомиллаштириш.

Таълимнинг шахсий — аҳамиятли қадриятлари си — фатида қуйидагилар эътироф этилади:

- ижтимоий — ғовий, инсонпарварлик, эстетик дунёқарашнинг шаклланиши;
- юксак маънавиятга эга бўлиш;
- ижтимоий — коммуникатив фаоллик, ҳар томон — лама ривожланиш, умуммаданний, касбий, интеллектуал, ижодий, маънавий — ахлоқий, эстетик, экологик ва бошқалар;
- ўз — ўзини тарбиялаш, ривожлантириш, шахсий, касб — ҳунар йўналишида такомиллаштириш, «Мен» концепциясининг шаклланиши.

Таълимнинг концептуал-йўналтирилган қадриятлари:

- шахс, унинг шаклланиши ва ҳар томонлама, тўла ривожланиши;
- бой дунёқарашга эга бўлиш;
- таълимни инсонпарварлаштириш, демократлаш — тириш, унинг миллий йўналганлиги (ўзига хос мадания — тарихий ва маънавий — ахлоқий анъаналар, миллий ва умуминсоний ғоялар; фан, техника, технология ва маданият, шунингдек, миллий ва жаҳон педагогика — сининг илғор ютуқлари).

Таълимнинг базали қадриятлари:

- таълимнинг ҳозирги замон методологияси;
- миллий ва умуминсоний маданият;
- Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари;
- ҳақ педагогикаси ғоялари;
- миллий ва жаҳон педагогикаси;
- шахста йўналтирилган педагогика фани, педагогик жараён психологияси.

Таълимнинг касбий-шахсий қадриятлари:

- ижтимоий — шахсий даража сабабли — қадриятли омиа;
- педагогик фаолиятта нисбатан эмоционал муносабат (бўлажак, ҳозирги);
- касб — ҳунар таълимининг шахсий мазмуни ва ижтимоий аҳамиятга эга кўрсатмалар; унга қизиқиш, унга талаб;
- педагогик ташаббус, қатъийлик, жавобгарлик, интизом;
- педагог шахсининг ўзини қадрлаш устуңликлари, унинг тан олинishi. «Ўқув ва ижтимоий фаолиятида индивидиуал ёндашиш» шарти билан;
- индивидиуаллик, ижодкорлик лаёқатига эгалик, шахсий қизиқишлари, қобилияти ҳамда ҳаётий эҳтиёжлари;

- бирор — бир фаолиятда ўзини ўрганиш, ўзини англаш, ўзини ифода этиш, касбий ва шахсий фаолиятни фаоллаштириш, эркин фикрлаш имкониятига эгалик;

- ўзига баҳо беришда «Мен» концепциясидан фойдаланиш.

Назарий — педагогик қадриятлар:

- педагогик таълимнинг янги йўналишлари; модификациялаштирилган,
 - таълимнинг
 - янгиланган мақсад ва вазифалари;
 - замонавий педагогик қадрларга қўйилувчи талаблар;
 - педагогик қадрларни тайёрлаш мазмунининг янда такомиллаштирилиши;
 - касбий билим, кўникма ва маънавиятга қўйилувчи янги талаблар;
 - замонавий таълимнинг назарий — педагогик қонуниятлари;
 - назарий таълимнинг амалий йўналганлиги;
 - идрок этиш, мустақил таълим олиш фаолияти, уни фаоллаштириш;
 - интеллектуал — ижодий ва илмий тадқиқотчилик ишлари, ўқитиш ва ривожланишдаги нисбатлар, замонавий ўқувчи шахсини шакллантириш ва тарбиялаш;
 - инновацион таълим масалалари, ижодий аналитик ва муқобил фикрлаш, таҳмин қилиш, кутиш (ижтимоий — касбий), шахсий фикрларни ҳимоя қилиш, муҳим қарорларга келиш.
- Таълим соҳасида назарий — амалий қадриятларнинг умумий моҳияти қуйидагилардан иборат:
1. Педагогик қадрларни назарий — амалий тайёрлаш ва такомиллаштиришнинг асосий жиҳатлари, педагогик технологияларнинг тарқибий тузилмаси.
 2. Ўқув жараёни, унинг қонуниятлари, тамойиллари, уни ташқил этишга қўйилувчи талаблар;
 - назария билан амалиётнинг узвий боғлиқлиги;

• педагогикадаги янгиликлар, интерфаол метод ва янги воситадар;

• талабаларнинг касбий — педагогик сифатлари, ҳислатлари ва қобилиятларини шакллантиришга ёрдам берувчи омиллар, шароитлар;

• талабаларни фаоллик ва эркин фикрлашга йўналтирувчи маъруза, баҳс — мунозаралар, ишчанлик ва дидактик ўйинлар, интеллектуал, ижодий ва илмий тадқиқотчилик ишлар.

3. Процессуал — педагогик, инновацион — педагогик технологиялар:

• ўқитувчилар ва талабалар — бўлажак ўқитувчилар фаолияти тизимида намоён бўлаётган янгиликлар;

• замонавий маъруза технологияси;

• бўлажак ўқитувчи идрок этиш фаолиятининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи янги технологиялар устувилиги (тортишув, суҳбат, педагогик ва амалий ўйинлар);

• мустақил идрок этиш фаолиятини шакллантириш, шу жумладан, илмий тадқиқотчилик технологиясини.

Илмий ахборот технологиялари:

• ахборот технологиялари ҳақида тушунчалар: компьютер хизматида фойдаланишни билдиш, унинг вазифалари; матн ва графика билан ишлаш; файлларни компьютер хотирасига киритиш; тайёр дастурули ва педагогик воситадар, маълумотларни жўнатиш ва уларни қабул қилиб олиш; педагогик дастурули тизимидан фойдаланиш, ундан ўқитиш жараёнида фойдаланиш;

• компьютерлаштирилган машғулот методикаси ҳақида тасаввурга эга бўлиш.

Таълим жараёнида тарбиялаш:

• инсон омидаги эътиборли бўлиш, шахс, унинг индивидуаллигини ҳисобга олиш;

• яхлит, мақсадага йўналтирилган тизимда тарбиялаш;

• тарбиянинг инсонпарварлик йўналишини куचाйтириш;

• руҳий, маънавий, баъдий — эстетик, илмий ва умуминсоний қадриятлардан фойдаланиш;

• маънавий — ахлоқий тарбиянинг муҳимлиги;

• ижодий, ижтимоий фаол шахсни тарбиялаш;

• Шарқ мутафаккирлари ва халқ педагогикаси ғояларидан унумли фойдаланиш;

• ижтимоий йўналтирилган, тарбиянинг янги педагогик ва ахборот технологиялари;

• таълимнинг объекти ва субъекти, ўз — ўзини таълимлаштириш.

Ўз — ўзини таълимлаштириш:

• ўз — ўзини таълимлаштиришга янгича ёндашув, мустақил таълим олиш;

• мустақил билим олиш, шахсий қобилиятларни намоён эта олиш, ижтимоий — касбий мустақиллик;

• мустақил билим олиш стратегияси, режадаштириш ва ўзини бошқариш, ўзини тарбиялаш;

• ўзини ўзи касбий — шахсий жиҳатдан таълимлаштириш;

• мустақил билим олиш манбалари, шакли, метод, усули ва воситалари, уларнинг турли — туманлиги, улардан самарали фойдаланиш;

• маълум тизимда педагогик қадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишда фойдаланиладиган таълимий қадриятларини аниқлаш.

Тадқиқотни олиб бориш жараёнида педагогик қадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишда фойдаланиладиган таълимий қадриятларини аниқлашга ҳаракат қилим. Натижада қуйидаги рўйхат тузилади (43 — бетдаги 2 — шакл).

Жаъвадан асосий таълимий қадриятлар сирасида шахс омида ва унинг таълим жараёнидаги устувор мавқеини аниқлаш мумкин. Айни вақтда бўлажак ўқитувчи, унинг шахсий — хусусий ва касбий — шахсий сифатлари, процессуал — таълим тизимида педагогик қадрларни тайёрлаш ёки малакасини ошириш жараёнида уларни шакллантириш ва ривожлантириш, ўқув —

тарбиявий жараёнга мос таълимий қадриятларнинг тартибини шакллантириш лозим.

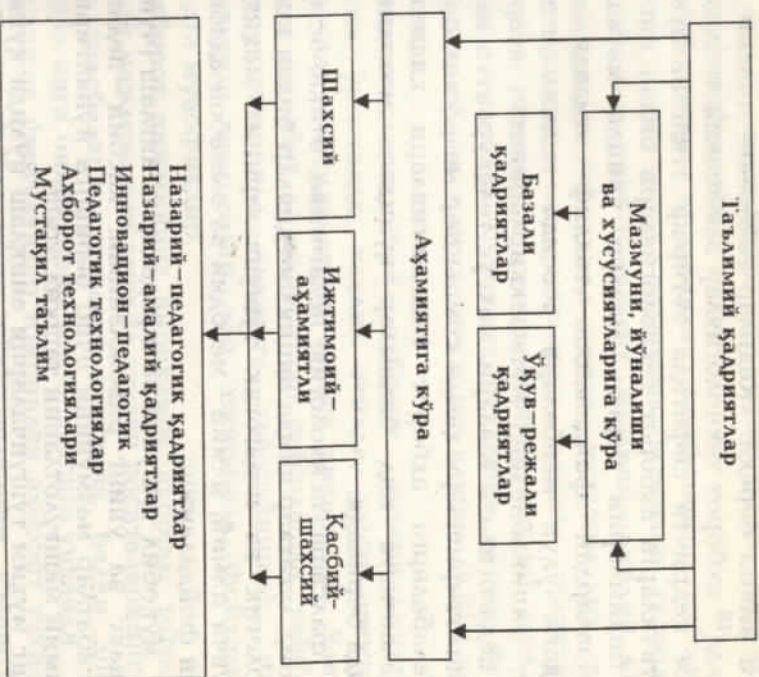
Таълимий қадриятлар асосини қуйидагида тартибга солиш:

- таълимнинг замонавий методологияси;
- миллий ва умуминсоний қадриятлар, миллий ва умумбашарий маданият;
- ҳақ аённаҳари, урф — одатлари;
- ҳақ педагогикаси ғоялари;
- педагогик гуманизм;
- шахста йўналтирилган педагогика;
- педагогик маданият;
- таъбабарнинг индивидуал қизиқишлари асосида шакллантирилган ҳамкорлик, ўзаро алоқалар ва бир — бирини тушуниш, ишонч, ўзаро ёрдам, муносабатларни уйғуналтириш педагогикаси;

• инновацион педагогик технологиялар таълимий қадриятлар сифатида;

• инновацион таълим, ижодий фикрлаш; аналитик қобилиятлари; оқиндан кўра бириш ва таҳлил қилиш; муқобил фикрлаш; ўз фаолиятига нисбатан ишонч, дунёқарашнинг кенглиги, ижтимоий аҳамиятга қарорларни қабул қилиш, масъулиятни ҳис этиш.

Таълимий қадриятлар давлат таълим стандартлари, таълим, ўқув дастурлари ва режалари, дарслик, ўқув методик адабиётлар мазмунини, шунингдек, янги педагогик технологиялар моҳиятида ўз ифодасини топа олиши зарур. Таълим жараёнида шахсни, энг аввало, миллий ва умуминсоний қадриятлар билан таништириш, унинг ривожланиши учун шароит яратиб бериш талаб этилади. Шу боис мустақил таълим олиш, ўз — ўзини тарбиялаш, ўз — ўзини ривожлантириш ва ижтимоийлаштиришнинг бирга олиб бориш тақозо этилади. Ривожланишнинг замонавий босқичида жамият томонидан узлуқсиз таълим тизими олдига педагогик фаолият мазмунини, унинг асослари, таълим — тарбия натижаларига нисбатан жиддий талабларни қўймоқда.

2 — шакл. Педагогик қадриятларни таълимий қадриятлар асосида тайёрлаш ва маҳакасини ошириш тизими

Жамиятда ижтимоий қадриятларнинг амаллаши педагогика олдига тез ўзгараётган жамият шароитида анъанавий таълим мазмунига ўзгартиришлар киритиш — ни ҳам тақозо этмоқда.

Педагог қадриятларни тайёрлашда, мазмундан янги восита сифатида, ахборот технологиялардан фойдаланиш — муаммони самарали ҳал этишга ёрдам беради.

Ахборот технологияларидан анъанавий ўқув жараёнида фойдаланиш бўлажак ўқитувчининг касбий — педагогик қиёфасини анча самаралироқ шакллантири

ришга имкон беради. «Кадрлар тайёрлаш миллий дас — тури»да¹⁸ ахборот технологиялар замонавий таълимнинг муҳим қадрияти сифатида эътироф этилган. Бўлажак ўқитувчиларга ахборот технологиялари билан ишлашга оид билимларни бериш, мазкур ўринда масаҳат — маърузалардан фойдаланиш таклиф этилади. Улар қуйидаги ўқув манбалари асосида ташкил этилади: лугат, энциклопедия, мутафаккирларнинг асарлари, ҳақ педагогикаси фойдалари, махсус телекўрсатув ва радио эшиттиришлари ҳамда компьютер маълумотлари.

Таъбадаарга ахборот технологиялари хизматида фойдаланишга оид билимлар қуйидаги методикалар асосида берилади:

- фалсафа, психология, педагогика, этика, эстетика — кага оид лугатлар ҳамда энциклопедиялар билан ишлаш; психологик ва педагогик тушунчаларнинг моҳиятини ёритувчи илмий, илмий — методик ва оммабоп адабиёт — лардан фойдаланиш;

- муқобил тушунча ва ифодаларни аниқлаш (чунон — чи, шахс ва унинг ривожланиши, касбий — педагогик муносабатлар мазмунини очиб бериш)га йўналтирилган таълимий машғулотларни ташкил этиш.

Энг муҳим тушунчаларни аниқлаш йўлида қуйидаги ҳаракатларни ташкил этиш мақсада мувофиқ:

- терминлар, тушунчалар, машхур иборалар ҳамда шахсий мулоҳазада бўйича педагогик сўзлик (маълу — мотнома)лар, лугатлар тузиб бориш;

- ҳақ педагогикасини ўрганиш, ҳақ оғзаки ижоди намуналари мазмунда ёритилган адидактик қарашлардан иборат мажмуани яратиш;

- психология, педагогика, маънавийт мавзуларидаги телекўрсатув ва радио эшиттиришлари билан танишиб бориш;

- зарур компьютер маълумотларини йиғиш ва улардан фойдаланиш.

Изданишлар жараёнида таъбадаарга ахборот — педагогик, концептуал — педагогик билимлар, тарихий — педагогик, назарий — педагогик, назарий — амалий, психология — педагогик ҳамда «лугат — тушунча»лик, касбий — педагогик маълумотларни олийта қаратилган фаолиятни индвидуал режалаштириш таклиф этилади.

Баҳс — мунозара, муҳокама, беллашув, кўрик, мусобақа ҳамда «Кўвноклар ва зукколар клуби» (КВН) ташкил этилади.

Маълумотларга бой ахборот материалларининг мазмунини ўрганилади, таҳлил этилади, умумлаштирилади ҳамда улар асосида ягона ҳулоса чиқарилади. Улардан маъруза, ҳисобот ва рефератлар тайёрлашда, таъбадаар конференцияларида чиқишга тайёрланишда, илмий тушунчаларда мақолалар чоп этилишда фойдаланиш мақсада мувофиқдир.

Ахборот ҳажмининг йириклиги, ахборот технологиялари мажмуасини ташкил этувчи воситаларнинг қўланилиши таъбадаарни нафақат қўшимча, балки доимий равишда янги билимларни ҳам эгаллашга ундайди.

Бўлажак ўқитувчилар томонидан ахборот технологиялари билан фойдаланиш кўникмаларини ўзлаштириш муайян тизим ёрдамида амалга оширилади.

Айни ўринда қуйидагиларга эътиборни қўйиб бериш зарур: ахборотларнинг компьютер воситалари ёрдамида тушунчага интилиш; «Таълимда компьютер воситалари» махсус курси бўйича назарий ва амалий билимларни пухта эгаллашга диққатни қаратиш.

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дас — тури» тўғрисидаги Қонуни// Баркамол авлод — Ўзбекистон таълим — рақибатининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни, 1997.

1.3. Педагог кадрларни тайёрлашда таълимнинг тарбиявий имкониятини кучайтириш

Таълим бериш жараёнида шахсни ривожлантириш ва тарбиялашнинг устуворлиги тамойлига тўла амад қилмаслик — таълим соҳасида муайян муаммоларни келтириб чиқаради.

Таълим мазмуни ва уни ташкил этиш асосан талабаларга назарий билимларни беришдан иборат бўлиб қолмоқда. Таълим жараёнига илғор педагогик технологияларни жорий этишга қисман гуманитар ва ижтимоий — иқтисодий фанлар доирасидагина эътибор қаратилмоқда.

Дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда таълимнинг тарбиявий хусусиятини кучайтириш муҳим аҳамиятга эга.

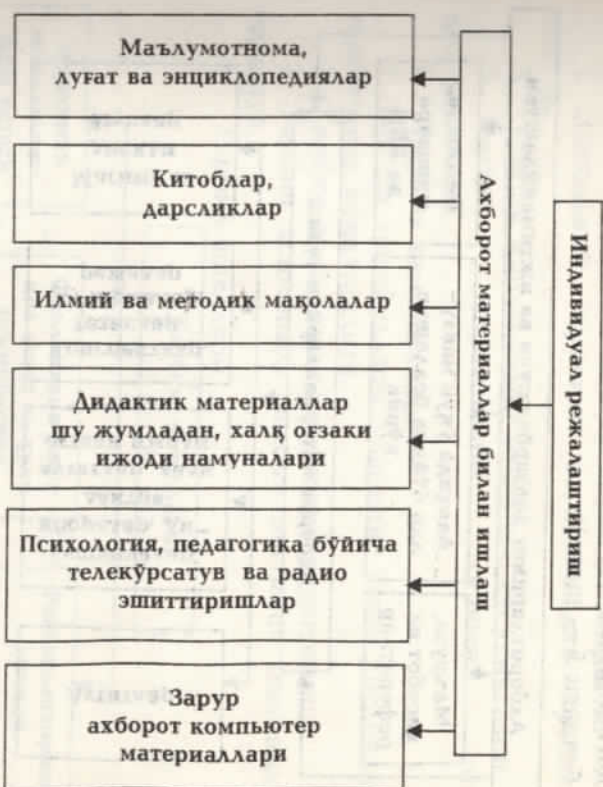
Педагогик технологиялардан фойдаланишда қуйи — датилаар етакчи ўрин эгаллайди:

- мақсадга эришиш йўлида ўқитувчилар ва талабаларнинг ҳамкорлигини таъминлаш;
- ўқитиш жараёнининг давомийлиги (мазкур жараёнда ўқувчи мунтазам равишда турли вазиятлар таъсири остида бўлади, ана шу вазиятда унда муайян шахсий тажриба ортади);

• психологик ва педагогик талабаларга мувофиқ ўқув — тарбиявий жараёниниш мажмуавийлиги, таълим субъектлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни ўрнаттиш.

Ҳар қандай ўқув жараёнида ўқувчига тарбиявий таъсир этиш имконияти мавжуд. Хусусан, шахснинг тўла шаклланиши ва ҳар томонлама ривожланиши, Шарқ мутафаккирларининг педагогик меросини ўрганишда миллий ўзликни англаш, шахсда маънавий — ахлоқий сифатларни тарбиялаш; касбий — педагогик муносабатлар асослариш эгаллашда шахснинг маънавий — ахлоқий сифатларини шакллантириш ва бошқалар.

Бўлажак ўқитувчилар томонидан индивидуал режа — лаштириш асосида мустақил таълим олишда қуйидаги манбаалар муҳим аҳамият касб этади (3 — шакл).

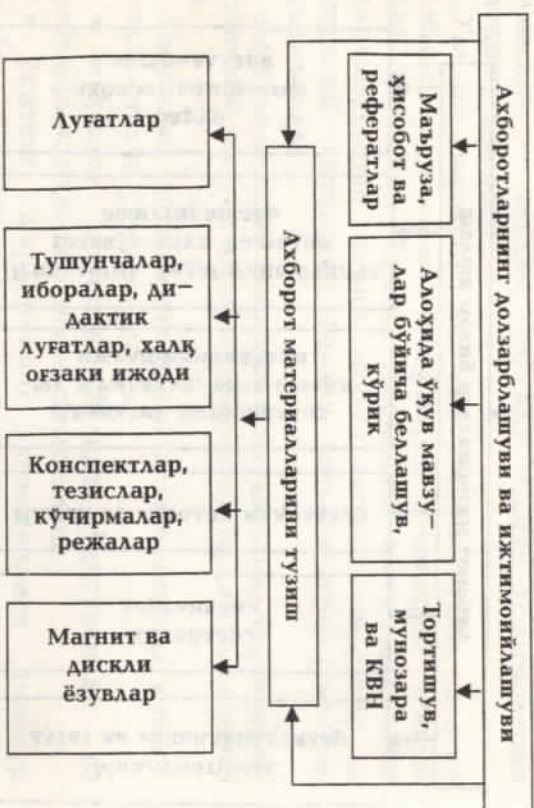

3 — шакл. Фаолиятни индивидуал режалаштириш асосида мустақил таълим олишга ёрдам берувчи манбаалар

Касбий билимларни пухта ўзлаштириш, шунингдек, шахсий сифатларни такомиллаштиришда фалсафа, эс — тетика, психология, педагогика, этика каби фанлар бўйича билимларни ўзлаштиришда зарур ахборотларни туپлаш ва улардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Таъқиқот жараёнида бўлажак педагоглар ҳамда амалиётчи — ўқитувчилар томонидан таълимий кадритларнинг моҳияти борасидаги назарий ва амалий билимларни ўрганиш бир қатор омиллар асосида кечи — ши аниқланди. Мазкур омиллар қуйидагилардан иборатдир (48 — бетади 4 — шакл).

Ўқитиш жараёнида субъектив — психологик ва обь — еktiv омилар таъсири остида талабалар шахсига тар — бивий таъсир кўрсатади. Бундай таъсир кўрсатиш куйдаги тарбия методлари ёрдамида амалга оширилади (49 — бетдаги 5 — шакл).

4 — шакл. Мустақил равишда билимларни ўзлаштиришга ёрдам берувчи ахборот технологиялари

Бўлажак ўқитувчиларга ўқувчиларни тарбиялаш бўйича чуқур билимлар зарур бўлади. «Ўқувчиларни тарбиялаш мазмуни, моҳияти, тамойиллари, методлари, технологияси» матбузасида ўқувчиларни тарбиялаш бўйича замонавий йўналишлар кўриб чиқилади. Аҳо — рот — ўрганиш матбузаларида хабар бериш, таъкидлаш, ишонтириш, тушунтириш, асослаб бериш, ҳикоя қилиб бериш, баён этиш, тизимлаштириш, таърифлаш, умум — лаштириш, ҳудоса, яқун, маъносини келтириб чиқариш каби методлардан фойдаланилади.

Матбуза жараёнида талабалар томонидан амалга оширилган вазифалар куйдагилардан иборат бўлади: тарбиянинг асосий мақсадига эътиборни қаратиш, тар —

бия жараёнининг муҳим жиҳатларини эслаб қолиш, тарбия методларини ёзиб бориш.

Матбуза режаси:

1. Тарбия жараёнининг мазмуни ва моҳияти:

1. Замонавий ўқувчини тарбиялашдан кўзланган мақсад.

2. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари.

3. Тарбия жараёнининг тизими, унинг қонуниятлари.

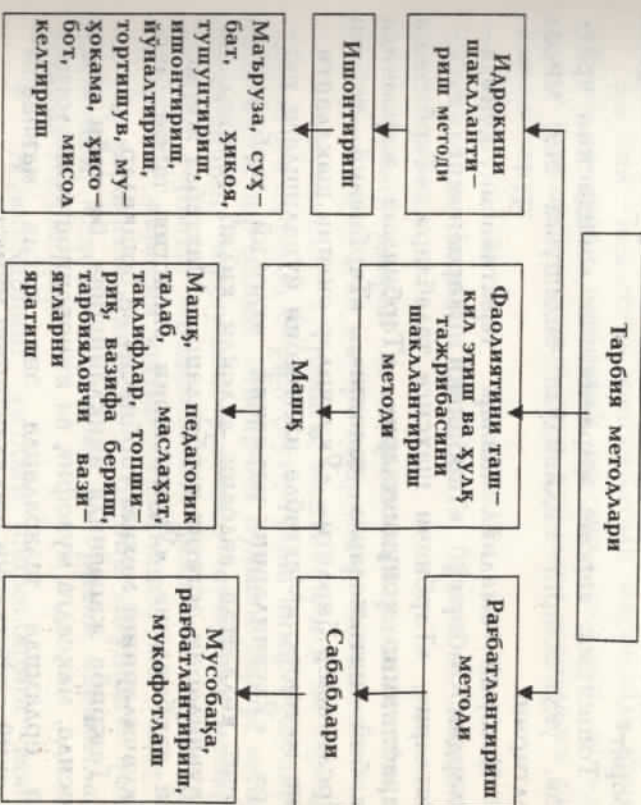
II. Тарбия тамойиллари:

1. Тарбия тамойиллари, уларнинг ўзига хосликлари, тарбиянинг йўналганлиги.

2. Тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш.

3. Тарбия жараёнида шахсга нисбатан индидуаула ёндашув.

4. Тарбия шакллари.

5 — шакл. Бўлажак ўқитувчиларни тарбиялаш жараёнида кўлланилувчи асосий методлар

III. Тарбия методлари:

1. Тарбия методлари ва усуллари.
2. Шахсни шакллантириш методлари.
3. Фаолиятини ташкил этиш методлари.

IV. Тарбия технологияси:

1. Тарбия жараёнига технологик ёндашув.
2. Тарбия жараёнига мажмуавий ёндашув.
3. Тарбиявий фаолиятни ташкил этиш.
4. Ўқувчиларни тарбиялаш — ижтимоий буюртма.

Таалабаларга берилган саволлар:

1. Баркамол шахсни тарбиялашнинг асосий мақсади нимадан иборат?
2. Тарбия жараёнининг асосий жиҳатларини кўрсатинг.
3. Тарбия методларининг моҳиятини очиб беринг.
4. Тарбия технологияларининг мазмунни нимадан иборат?

Тошпирик: тарбия жараёнининг лойиҳасини яра-тиш, ўқувчиларга индивидуал ёндашувга оид мисол келтириш.

Назарий — амалий ишлар тематикаси қуйида — гилардан иборат: «Тарбиявий жараёнининг хусусиятлари», «Тарбиячи шахсига талабалар», «Тарбиялаш жараёнининг қонуниятлари», «Тарбиялаш жараёнида ижобий натижаларга таяниш», «Тарбиявий таъсир кўрсатишлар бирлиги», «Ўқувчилар онгини шакллантириш методи», «Мақтабда ижтимоий йўналдиришлар», «Ўқувчиларни маънавий — ахлоқий тарбиялаш», «Ўсиб келаётган авлодни ахлоқли қилиб тарбиялаш», «Ўқувчиларни эстетик тарбиялаш», «Мақтабда жисмоний тарбиялаш», «Ўқувчиларни экологик тарбиялаш», «Ўқувчиларнинг меҳнат тарбияси» ва бошқалар.

Тажриба жараёнида аниқланишича, бу каби тизим асосида, мақсадга мувофиқ ва инновацион технологиялар ёрдамида талабаларда энг юксак маънавий — ахлоқий сифатларни шакллантириш мумкин.

Тарбиялаш жараёни — ривожланиб борувчи тарбиявий вазиятларнинг ўзаро мажмуидир. Унда тарбиячи

ва тарбияланувчиларнинг ўзаро алоқалари содир бўлади. Ўқувчиларни мақсадга мувофиқ шакллантириш жараёнида фақатгина бошқариш эмас, балки қўйилган мақсадга эришишга қаратилган ўзаро алоқалар ҳам амалга оширилади.

Тарбия жараёнининг муваффақияти жуда кўпlab омилар, бир қатор вазиятлар, тарбиячининг тарбияланувчиларга муносабати, шунингдек, муносабатларни ташкил этиш чоғида амал қилинувчи қоидаларга ҳам боғлиқ бўлади.

Муносабатлар — ўқитувчи меҳнатининг ажралмас қисми, асосидир. У ўқитувчидан касбий — педагогик фаолият асосларини билишни, фаолиятини ҳамда ўзининг руҳий ҳолатини бошқара олишни, шунингдек, муносабатларни ташкил этиш маҳоратига эга бўлишини тақозо этади.

Касбий — педагогик муносабатлар жараёнида қандай қилиб самарали тарбиявий таъсир кўрсатиш мумкин? Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги шартларга риоя қилиш зарур:

- муносабатлар жараёнида маълумотларнинг ўқувчиларда мавзунини ўрганишга бўлган қизиқишини уйғота олиши;
- ушбу даврда қизиқарли, мазмунли, тарбиявий таъсирга эга бўлган материаллардан фойдаланиш;
- нутқининг тўғриллиги, манتيқийлиги ва ифодавийлигига аҳамият бериш (нутқ тўғри, аниқ, тушунарли, манتيқий, ифодавий, таъсирчан бўлиши зарур, муносабатларнинг мазмунини ўрганиш (нутқининг мазмуни, оҳанги, суръати, ифодавийлиги, дикцияси, шунингдек, муносабат жараёни иштирокчиларининг юз, гада, қўла ва оёқ ҳаракатларининг бир — бирига уйғунлиги, назорат қилиниши, мақсадга мувофиқ ва ўринли ҳаракатларни ташкил эта олиши);
- ўқувчиларнинг ижобий сифатларига таянган ҳолда саббий одатларни бартараф этиш;
- саволларни манتيқли, саводли, ўринли берилишига эришиш;

- суҳбатдошини тинглай билиш, унга нисбатан ҳурмат биладириш, диққатининг барқарор бўлишига эришиш, ҳушмуомадалик, қизиқувчанлик;

- суҳбатдошининг фикрларини тушуниш, унинг ички дунёси билан қизиқиш, ўзига хослиги, индивидуальлигини ҳурмат қилиш;

- бир-бирини тушуниш, бир-бирига қизиқиш, келишиш, бир-бири ҳақида ғамхўрлик қилиш, ҳам-корликка асосланган ўзаро муносабатларни ташкил этиш, бир-бирига таъсир кўрсатиш;

- биргаликда ҳаракат қилишга кўрсатмалар бериш; фаоллигига баҳо бериш, шахсий фаоллигини баҳолаб бориш;

- муносабат жараёнида эмоционал бирликка эришиш.

Инсонпарварлик, тарбияланувчининг шахсига, келажатига ишонч билан ёндашиш, ўқувчининг ёши, индивидуаллиги ва ўзига хослигини тан олиш, шунингдек, тарбия жараёнида ўқитувчининг маънавий—ахлоқий кўрсатмалари кўп жиҳатдан шахс камолотини таъминлашга ижобий таъсир кўрсатади.

Кузатишлар кўрсатишича, касбий—педагогик муносабатлар асосларини ҳисобга олган ўқитувчилар бевосита синфдан ташқари ўқув—тарбиявий ишларни олиб боришда муваффақиятларга эришадилар.

Ўзаро фаол, инсонпарварлик ғоялари асосида ташкил этилувчи касбий—педагогик муносабатлар унинг иштирокчилари бўлган субъектларнинг индивидуал—ижодий ривожланишига ёрдам беради. Ушбу вазиятда ўқитувчи ва ўқувчилар ҳаракатлари тартибга солинади, эмоционал—ижобий муҳит яратилади, уларнинг эмоцинал—психологик бирлиги таъминланади, ҳамкор—ликда фаоллият қоритиш учун яхши ўзаро муносабатлар юзага келади. Буларнинг ҳаммаси ўқувчиларга ижобий тарбиявий таъсир кўрсатиш, шунингдек, уларнинг фаол муносабатларига ижобий таъсир кўрсатишнинг муҳим асоси ҳисобланади.

Тарбиявий йўналишдаги касбий—педагогик муносабатларда ўқувчиларнинг ҳаёт фаоллиги ва ёшини ҳисобга олиб, бошқариш зарур. Ўқитиш—тарбиялаш ишларида тарбияланувчилар ўртасидаги муносабатларни мақсадга мувофиқ ташкил этиш, инсонпарварлик муносабатлари юзага келишига ёрдам беради, ўқувчилар шахсига тарбиявий таъсир кўрсатишни оширади. Аг-рофагилар билан мазмунли муносабатларга сабаб бўлади—шахс шаклланиши ва ривожланиши самараси ошади. Ўқувчиларнинг фаол ҳаётий мавқеалари шаклланади.

Касбий—педагогик муносабатлар мактабдаги тарбиявий ишлар тизимига таъсир кўрсатади, ўқувчилар ва синфлар жамоалари ўқув ва ўқишдан ташқари фаолликлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва боғлиқлик мустаҳкамланади. Синф ва умуммактаб, мактабдан ташқари шароитларда жамоалар ўртасида ўзаро жинслишиш содир бўлади; ўқувчиларнинг бир-бирлари, шунингдек, ўқитувчиларнинг ўқувчиларга таъсир кўрсатишларида самарадорликка эришилади.

2 БОБ. ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ПЕДАГОГЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ МАЗМУНИ, ШАҚЛ, МЕТОДЛАРИ

2.1. Шарқ мутафаккирларининг шахс, уни тарбиялаш, ўқитиш ва ривожлантириш ҳақидаги педагогик ғоялари

Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари — жаҳон педагогикаси ривожига қўшилган улкан ҳисса — сидаир. Уларнинг бой мероси ўқитувчи (педагог)нинг маънавий — ахлоқий қиёфаси ва касбий етуқчилигини та — қимматлаштиришда муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Мутафаккирлар томонидан илгари сурилган қарашлар ўрта аср шароитида инсон, уни тарбиялаш, шахсининг ҳар томонлама ривожланишини таъминловчи омиллар, инсонпарварлик ғояларини мазмунан бойитиш билан бирга барча даврлар учун бирдек аҳамиятга эга маънавий — ахлоқий Концепциянинг шаклланишини таъминлади. Қуйида биз Муҳаммад а — Хоразмий (783 — 850 йй.), Абу Наср Форобий (873 — 950 йй.), Абу Райҳон Беруний (973 — 1050 йй.), Абу Али ибн Сино (980 — 1037 йй.), Умар Хайём (1048 — 1123 йй.), Буруҳо — ниддин Зарнужий (1150 йида туғилган, вафот этган йили номалум), Муслиҳиддин Саъдий (1184 — 1291 йй.), Абдураҳмон Жомий (1414 — 1494 йй.), Амиер Навоий (1441 — 1501 йй.), Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483 — 1530 йй.) ҳамда Аҳмад Югнакий (XI аср) каби Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари ва уларнинг моҳияти хусусида сўз юритамиз.

Муҳаммад а — Хоразмий¹⁹ инсон ҳақида фалсафий фикр юритган. Алмома инсоннинг ақл имкониятига юқори баҳо бериб, инсоннинг қадри унинг билими ва маҳоратида, дея ҳисоблайди.

Муҳаммад а — Хоразмий томонидан асослаб берилган педагогик ва дидактик тамойиллар, таълим — тарбия жараёнининг шакли ва усуллари қуйидагилардан иборат эканлигини таъкидлаб ўтади:

- кузатаётган ҳодиса ва воқеа моҳиятини тасвир — лаш, кетма — кетликда тушунтириш;
- савол — жавоб усули;
- тажриба, кузатиш усули;
- алгоритмик усул;
- мустақиллик;
- ижодий фаоллик.

Абу Наср Форобий²⁰ инсонни ҳар томонлама ри — вожлантириш муаммосини таҳлил этар экан, ушбу ўринда таълим — тарбия жараёнида ўқитувчининг роли алоҳида аҳамиятга эга эканлигига урғу беради. Мута — факкир томонидан асосланган таълимот ўзида қуйидаги асосий ғояларни ифодалайди:

- маънавий тарбияни ташкил этиш ва шахсда ақлий сифатларни тарбиялаш унинг камолотга эриши — шини кафолатлайди;
- одоб тарбияланувчи қиёфасида намоён бўлувчи ахлоқий хислатларнинг энг асосийси бўлиб, инсонда олижаноб сифатларни тарбиялашда асос бўлиб хизмат қилади. Шахсда одоб кўникмаларини шакллантиришда уларга инсон ҳуқи ва одобининг муҳим маънавий — ахлоқий сифатлар эканлигини ҳаётий мисоллар ёрда — мида ёритиб бериш муҳим аҳамиятга эга;

¹⁹ А — Хоразмий, Муҳаммад ибн Мусо. Танланган асарлар. — Т.: Фан, 1983.

²⁰ Қаранг: Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. — Т.: Мерос, 1993; Форобий Абу Наср. Рисолалар. — Т.: Фан, 1995; Ири — сов А. Хоразмий ва Форобий. Т.: Ўзбекистон, 1961.

• тарбияланувчида ироданинг ҳосил бўлиши атроф — муҳит ҳамда тарбиявий фаолият мазмунига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Абу Наср Форобий кўрсатишича, тарбияни ташкил этиш жараёнида қуйидаги усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир: ўқувчилар онгига назарий тушунчаларни сингдириш ва уларда этник ғазилатларни тарбиялаш, ишонтيريш усули, шунингдек, индидидауа ёндашув асосида сезги ва ҳиссийатларга таъсир этиш.

Алломанинг қайда этишича, ўқитувчи қуйидаги хислатларга эга бўлиши керак:

- сезги органлари мукаммад ривожланган; қучали хотира, қузатувчанлик; нотифик санъати ҳамда билимларни ўзлаштиришга нисбатан муҳаббатли бўлиши;
- овқат ва ичимликлардан ўзини тийиши, бойликка бефарқ бўлиши.

Абу Наср Форобий самарадорлигини юқори баҳолаган педагогик, адиактик тамойиллар, таълим — тарбия шакллари ва усуллари:

- таълимнинг назарий ва амалий йўналганлиги;
- билимларнинг илмийлиги ва амалий аҳамиятга эгалиги;
- тизимлилиги, мантйқийлиги ва кетма — кетлиги;
- ҳаёт билан боғлиқлиги;
- тушунарли бўлиши;
- қузатиш ва тажрибадар;
- адиактик, исботли, тортишувли, риторик ва шеърий мулоҳаза юритиш усуллари;
- индукция ва дедукция усули;
- машқларни бажариш ва такрорлаш.

Абу Райҳон Беруний²¹ ўз қарашларининг моҳиятига кўра демократик педагогика тарафдоридир. У онг, ид —

роқ жараёни ва унинг кечилиши пухта ўрганишга ҳа — ракат қилган. Идрок этиш фаолиятини фаоллаштирувчи ўқитиш шакли ва усулларини илмий жиҳатдан асослаб берган.

Аллома қуйидаги педагогик тамойиллар, ўқув — тарбия шакллари ва усулларининг шахсни камолга ет — казишдаги ўрни ва роли беқийс эканлигини айтади:

- берилаётган маълумотнинг тушунарлилиги (ал — ломма билимларни беришда ўқувчи учун таниш бўлган (яқиндаги) объектлар асосида унга таниш бўлмаган (узоқдаги) объектларнинг моҳиятини ёритиб бериш, маълум билимлар негизда номалум тулғунчаларнинг асосланиши ижобий натижаларни кафолатлашга эътиборни қаратади);

- ўқувчиларни илмий асослар билан қуроллантириш (ушбу жараёнда ўқувчини илмий ада — биётлар билан таништириш, унда тажриба ўтказиш ва амалий қузатишни йўлга қўйиш кўникмаларини шак — лантириш, ўзлаштирилган маълумотларни доимий ра — вишда такрорлаб бориш билимларнинг пухта ўзлашти — рилишга ёрдам беришини қайда этиб ўтади).

Абу Али ибн Сино²² ўз асарларида педагогик қарашларини ёритар экан, таълим — тарбияни ташкил этишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш ўқитувчи фаолиятининг самарали бўлишини таъминлашини айтиб ўтади:

- инсоннинг имкониятларига ишонч билдириш, баркамол инсонни тарбиялаш;
- педагогик фаолиятни ташкил этишга ижодий ёндашиш;
- таълим ва тарбия мазмунни;

²¹ Қаранг: Беруний Абу Райҳон. Қадимги халқлардан қолган ёдгор — ликлар. Танланган асарлар. Т. 1. — Т.: Фан, 1968; Беруний Абу Райҳон. Ҳиндистон. Т. 11. Танланган асарлар. Т.: Фан, 1968; Каюмов А. Абу Райҳон Беруний. Абу Али ибн Сино. — Т.: Ёш гвардия, 1987.

²² Қаранг: Ибн Сина Абу Али. Канон врачевой науки. Кн. 1. — Ташкент, 1954; Сина ибн Абу Али. Даниш — наме (Книга знаний). — Ташкентиздат, 1987; Ибн Сино Абу Али. Тибб қонунари. Уч жилдлик сийланма. 1 — жилд. — Т.: Мерос, 1993; Ирисов А. Абу Али ибн Сино ҳаёти ва ижодий фаолияти. — Т.: Фан, 1980; Каюмов А. Абу Райҳон Беруний. Абу Али ибн Сино. — Т.: Ёш гвардия, 1987.

- ўқув жараёнини моҳияти ва тамойиллари;
 - жамоа бўлиб ўқиш;
 - тарбия моҳияти, йўналишлари (маънавий — ахлоқий, интеллектуал, эстетик, жисмоний, меҳнат), тамойиллари, мақсади, вазифаси, мазмуни;
 - ахлоқ (ўсиб келаётган авлоднинг юксак маънавияти) тарбиянинг асосий предмети, унинг мақсади, мазмуни, натижаси;
 - ўсиб келаётган авлодда юксак инсоний сифатлар, шу жумладан, аўсталик ва ўртоқлик туйғуларини тарбиялаш, ривожлантириш;
 - оилادا болаларни тарбиялаш;
 - таълим ва тарбия жараёнига нисбатан индिवидуал ёндашув;
 - ўқитиш ва тарбиялаш усуллари;
 - ўқитувчи шахси ва унинг фаолиятига қўйиладиган талаблар.
- Аллома ўқитувчи (тарбиячи)нинг ролига катта эътибор қаратади ҳамда унинг ҳалол, ақлли, оади, тўғри, мулоим бўлиши кераклигини таъкидлаган.
- Абу Али ибн Сино таълим — тарбия жараёнида ўқитувчи қуйидаги талабларга мувофиқ фаолият олиб бориши лозимлигини таъкидлайди:
- болалар билан муносабатни ташкил этишда муътадил (ўртача) бўлиши;
 - ўқувчиларнинг билим ва маҳоратларидан ҳаётда фойдалана олишларига эътибор бериши;
 - болалар билан ишлашда турли усулларни қўллай олиши;
 - болаларда билим олишга нисбатан қизиқишни кучайтириши;
 - ўқитувчининг таллари ва фикри ўқувчиларга тушунарли бўлиши учун ҳар бир сўзини имо — ишоралар билан бажариши (бинобарин, бу усулб болаларда ҳис — ҳажжонни уйғотади);

- тарбияланувчилар онига қуйидаги юксак ахлоқий тамойилни сингдириши: «фақат ўзи учун эмас бошқалар учун ҳам яшаш керак».
- Аллома асарларида қуйидаги педагогик ва дидактик тамойиллар, ўқув — тарбия шакли ва усуллари хусусида сўз юритилади:
- тажриба;
 - сабабларнинг ўзаро боғлиқлиги тамойили, анализ, синтез, умумлаштириш;
 - болани дарҳол китоб ўқиш билан боғлаб қўймаслик;
 - жамоа бўлиб ўқиш;
 - машқлар (уларнинг меъёрланганлиги, имконияти борапти, жамоатчилик, ўқувчиларнинг қобилияти ва имкониятларини ҳисобга олиш);
 - ўқитишнинг аста — секин, кетма — кетлиги, осон — нидан мураккабига ўтиб бориши;
 - ўқувчининг индидуалликларини ҳисобга олиб, тушунарли бўлиши;
 - назария билан амалиётнинг боғлиқлиги, умумийдан хусусийга ўтиш, тизимлилик ва мантқиқийлик, ифода этиш ва мулоҳазадарининг бир текислиги ва кетма — кетлиги каби усуллар;
 - кузатиш, тажриба, амалиёт.
- Умар Хайёмнинг²³ эътироф этишича тарбиянинг мақсади тўғри фикр юритувчи, ақлли, фикрлай оладиган инсонни шахс сифатида шакллантиришдан иборат. Аллома биринчи ўринда шахснинг интеллектуал — ақлий имкониятларига эътиборни қаратади ҳамда инсонда аста — секинлик билан, мунтазам равишда ижобий хисатларни шакллантириб бориш зарур, деб ҳисоблайди. Алломанинг фикрича, агарда инсон яхши хислатларга эга бўлмаса, уларни ўзи ҳаракат қилиб шакллантириш мумкин эмас.

²³ Хайём Умар. Наврўзнома. — Т.: Меҳнат, 1990; Антология педагогической мысли в Узбекистане // Сост. С. Рахмонов // Ота, редактор. О.С. Аббасова и др. — М.: Педагогика, 1985.

лантира олиши, салбийларини эса ирода кучи билан йўқотиши керак.

Умар Хайём тарбияда оағтаар, фикрлаш ҳамда англаб етишни асосий, деб ҳисоблайди. Тўғри ва аниқ фикрлаш, шунингдек, ақл, интизом ва ўзи устида доимо ишлаш, ижобий натижаларга эришиш учун иродасини кучли қилиб тарбиялаш каби ҳолатлар алоҳида томони — дан ижобий баҳоланади.

Ўз асарларида Умар Хайём инсонпарварлик ва эр-кесеварлик ғояларини ифода этган, инсонни улуғлаган, хусусан, «инсон тўғи кўзгудаги дунёдек, кўп қиралидир. У жуда кичик, ночор, заифдир ва унинг ўзи чексиз буюкдир».

Алоҳида инсоннинг буюкчилигини таъкидлайди, катта ёшли кишиларни ёш авлодга ишона билиришга чақиради.

Умар Хайём томонидан қуйидаги педагогик ва дидактик тамойилларнинг аҳамияти юқори баҳоланади:

- билимини тўла, чуқур англаган ҳоҳда, моҳиятини тушуниб ўзлаштириш; билимларни мустақил эгаллаш;
- мустақил мулоҳаза юритиш (фикрлаш фаолиятини ташкил этиш);
- ҳаётий ҳодисаларнинг моҳиятини ўрганиш;
- тажриба, такрорлаш (ҳаракат ҳамда фаолиятни кўп марта такрорлаш);
- бир вақтнинг ўзида таълимнинг турли усулла-рини қўллаш.

Мусаллиҳиддин Саъдий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ҳамда Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби алоҳида-малар ҳам педагогика фанининг ривожига ўзарининг муносиб ҳиссаларини қўштади.

Мусаллиҳиддин Саъдий²⁴ ўз асарларида қуйидаги қарашларни ёритади: билимларни ўзлаштиришда шахснинг фаол иштирок этиши, туғма истеъдода ҳамда қобилиятни ривожлантириш учун муайян шарт—

²⁴ Саъдий, Мусаллиҳиддин. Гулистон. — Т.: Баъдий адабиёт, 1968.

шароитларнинг мавжудлиги, билимларнинг мунтазам-лиги, тушунарлилиги, уларни амада қўллай олиш; билимларни амавий ҳаётда қўллай олиш; шахс камолотини таъминлашда меҳнат тарбияси ва таълимнинг етакчилик роли.

Абдурахмон Жомий²⁵ шахсни тарбиялаш ва унга билимларни беришда қуйидагиларга ама қилишни таълаб этади: фаннинг ҳаёт билан алоқасини таъминлаш; ўқувчининг хусусият ва қобилиятларини такомиллаш-тириш; ўзлаштирилган билимларни таҳлил этиш ва синтезлаш, умумлаштириш; этик — дидактик насиҳат-лардан фойдаланиш.

Алишер Навоий²⁶ инсон ва унинг тарбиясига алоҳида эътибор қаратади, шунингдек, ўқитувчи шахси ва фаолиятига қўйилувчи талабларга алоҳида ўрин беради. Чунончи, алоҳида «Ақл ва билим инсонни безайди», деган фикри бевосита билимлик ва ақлий тафаккурга эга бўлиш инсон етуқилитини белгиловчи энг муҳим тушунчалар эканлигини англайди.

Алишер Навоийнинг фикрича, им ва хунарни эгаллаш ягона ҳаётий максад бўлиши, шунингдек, ўзлаштирилган билим ва хунар инсонларга фойда келтириши зарурлигини ўқитади: «улар хақ, учун хизмат қилиши керак, чунки кимки билим эгаллаб, уни амада қўллай билмас экан, ерни ҳайдаб дон экмаган деҳқонга ўхшайди».

Алишер Навоий шахснинг шаклланишида мактаб ҳамда ўқитувчининг ўрни ва роли беқийс эканлигини таъкидлаб экан, «Асосийси — бу болаларга муҳаббат, ўқитувчининг нодонлиги — мактаб учун зарардир. У ўз фанини мукаммад билиши ва чуқур билимга эга бўли-

²⁵ Жомий, Абдурахмон. Бахористон. — Т.: Ёш гвардия, 1979; Анто-логия педагогической мысли в Узбекистане// Сост. С. Раҳжабов/отв. ред. О. С. Аббасова и др. — М.: М.: Педагогика, 1985.

²⁶ Навоий А. Арбаи ҳадис. — Т.: Ёзувчи, 1991; Антология педагогической мысли в Узбекистане// Сост. С. Раҳжабов/отв. ред. О. С. Аббасова и др. — М.: М.: Педагогика, 1985; Арпиев М. Гуманизм А. Навои. — Т.: Г. Гулям, 1991.

ши, ҳақнинг талабларини ҳам тушуниши, ҳаммага ўрнак бўлиши керак», — дея таъкидлаб ўтади.

Алишер Навоий ўқитувчи ҳар томонлама билимга эга бўлиши кераклигини талаб этади: «Ўқитувчи ўзи билмайдиган нарсани ўқитиши, мулкин бўлмаган ишни қилиши керак эмас. Акс ҳолда у ўқитувчи эмас». Шундай қилиб, ўқитувчи ўз фанини, ўз ишини мукаммал билиши керак, мактабнинг вазифаси эса ўқувчиларга ҳар томонлама билим беришдан иборат.

Алишер Навоийнинг асосий педагогик қарашлари:

- инсонпарварлик, инсонни ҳурмат қилиш, унинг ҳар томонлама ривожланиши;
- байналминиялик, фақат ўз миллатинингина эмас, бошқа миллатларни ҳам ҳурмат қилиш;
- табиатнинг инсонни тақомиллаштиришга ёрдам берувчи таъсирчан восита эканлиги;
- маърифатпарварлик, билим — инсоннинг кўр-қийди;

• иарок этиш қобилиятлари, ҳақиқатни англаб етишга хизмат қилиш, ҳақиқатни иарок этиш ва тушуниш, сези ва ақлнинг заруралиги, сези натижадари, уларни ҳис этиш ва ақлда акс эттирилиши;

• шахснинг ижобий сифатлари (инсонни севиш, меҳрибонлик, мулоимлик, назокатлилик, камтаринлик, вақтинлик, саҳийлик ва меҳнатсеварлик қабилар)ни тарбиялашнинг заруралиги;

• ўқитувчининг фаолиятига қўйиладиган талаблар.

Алишер Навоий ўз асарларида, шунингдек, қўйидаги педагогик ғоя ва дидактик тамойиллар ҳақида ҳам сўз юритади:

- таълимнинг инсонпарварлаштирилиши;
- инсоннинг ҳар томонлама ривожланиши;
- ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олиш;
- материалларни кетма — кетликда ва тушунарли баён этиш;
- ўқувчининг ўрганиш фаолиятини фаоллаштириш;

- ахлоқ тарбияси;
- меҳнат тарбияси;

• ўқувчи фаолиятига нисбатан қўйилувчи талаблар.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур⁷² ўрта аср маданияти, адабиёти ва шеърлигида ўзига хос ўрин эгаллаган шоир, олим, йирик давлат арбоби ва саркарда бўлиш билан бирга шахс ва унинг маънавиятини шакллантириш маънасида алоҳида эътибор қаратган.

Алломанинг фикрича, инсоннинг иарок этиш фаолиятини фаоллаштириш йўлида қўйидаги ҳаракатларни ташкил этиш мақсада мувофиқдир: фикрлаш лаёқати таъиниш, ўқувчиларнинг руҳий хусусиятларини инобатга олиш.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларида фаннинг ҳаёт билан боғлиқлиги; анализ, синтез, умумлаштириш; этик — дидактик масалаҳатларнинг болани тарбиялашдаги аҳамияти беқиёс эканлиги урғу берилган. Қайда этиб ўтилган ҳолатлар алломанинг педагогик қарашлари, таълим — тарбия шакл, метод ва усуллари, шунингдек, ўқувчи фаолиятига нисбатан қўйилувчи асосий талаблар сифатида намоён бўлади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг фикрига кўра, ўқувчиларнинг фаолияти қўйидаги талабларга мувофиқ амалга оширилиши лозим:

• ўқувчиларнинг қобилият ва хусусиятларини ҳисобга олиш;

• ўқувчиларнинг билимлари, шунингдек, билим — ларни ўзлаштириш фаолиятига нисбатан талабни ошириш;

• ўқувчиларда мавжуд билимларини таҳлил, синтез қилиш ва умумлаштиришга имкон берувчи қобилият ва малакаларини шакллантириш;

⁷² Бобур, Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. — Т.: Фан, 1960; Антология педагогической мысли в Узбекистане // Сост. С. Ражабов // Ота. ред. О. С. Аббасова и др. — М.: Педагогика, 1985; Хўжаев Ф. Бобур — гуманист маърифатпарвар. — Т.: Ўқитувчи, 1983.

• болавларни тарбиялашга нисбатан этик — дидактик ёндашув.

Бурхониддин Зарнужий²⁸ ўзининг «Таълим олиш йўлида ўқувчига маслаҳатлар» номли асарида ўқитиш жараёнини ташкил этиш юзасидан тавсиялар беради, шунингдек, ўқитувчига ҳурмат билан муносабатда бўлиш кераклигини таъкидлайди.

Бурхониддин Зарнужий томонидан кўрсатган педагогик ғоялар, дидактик тамойиллар, ўқув шакллари ва усуллари қўйидагилар:

- таълим олишни онгли равишда ишлаш, интилиш ва тиришқоқлик;
- фан ва билимнинг роли, уларни эгаллаш ва тақомиллаштириш;
- таълимнинг кетма — кетлиги, мунтазамлиги, ўз — ақсизлиги, тизимлилиги ва тушунарлилиги;
- назария билан амалиётнинг боғлиқлиги;
- ўзлаштирилган билимларни таҳлил қилиш, син — тезлаш, умумлаштириш;
- дарсни олиб бориш тартиби;
- суҳбат, мулоҳаза, муҳокама;
- болавларни ёқтириш ва уларга маслаҳатлар бериш;
- ўқувчиларда мустақил билим олиш кўникмаларини шакллантириш.

²⁸ Зарнужий Бурхониддин. Таълим олиш йўлида ўқувчига маслаҳатлар. — Тошкент, 1997; Аликулов Х. Этические воззрения мыслителей Средней Азии и Хоросана (XIV — XV) // Под ред. акад. М. Хайруллаева. — Т., 1992; Антология педагогической мысли в Узбекистане // Сост. С. Ражабов // отв. ред. О. С. Аббасова и др. — М.: М.: Педагогика, 1985; Измайлов А. Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. — М.: Педагогика, 1991.

Маҳмудахўжа Беҳбудий²⁹ миллий таълим тараққиёти, унинг мазмунни ҳар томонлама ривожлантиган ва билимни инсонни тарбиялашга хизмат қилишини таъкидлаб ўтади. Зеро, истиқбол имми ёшлар қўлида эканлигига ишонч билдиради. Алмома таълим жараёнини ташкил этишда мавжуд усулларни такомиллаштириб бориш, янги усулларини яратиш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлайди. Маҳмудахўжа Беҳбудий ўқитувчининг таълим ва тарбия жараёнининг етакчиси, фаол иштирокчиси бўлиши заруралигини ўқитар экан, қўйидаги фикрни илгари суради: «У ҳар томонлама ривожланган ва чуқур билимга эга бўлиши, ҳар доим янги авлодни тарбиялаш ва таълим беришнинг янги усулла — рини излаши керак».

Абдулла Авлоний³⁰ педагогиканинг қўйидаги энг муҳим масалаларини ўрганади:

- таълим ва тарбия бирлиги;
 - ахлоқий тарбияни ташкил этиш, ўқувчиларда оқиб — ахлоқ сифатларини шакллантириш;
 - боланинг ақлий қобилиятини ривожлантириш;
 - ўқувчиларда билим инсоннинг энг муҳим хислати эканлиги борасидаги тушунчани қарор топтириш.
- Абдулла Авлоний ўқитувчи шахси ва унинг фаолияти мазмунни хусусида туҳталар экан, ўқитувчи шахсида қўйидаги сифатларни тарбиялаш муҳим деб хисоблайди: педагогик оқиб, билимли бўлиши, фаолиятни олиб бориш ва шахсий ҳаётида барчага ўрнат бўла олиши; болада маънавий — ахлоқий сифатларни шакллантириш ва уларни такомиллаштириш; болавларнинг ақлий қобилиятлари ва хотираларини ўстириш, ривожлантириш; факатгина ўқитиш ва ёзишгагина эмас, балки ҳар

²⁹ Беҳбудий М. Баёни ҳикмат. Улуғ Туркистон газетаси, 1971, 12 июнь; Антология педагогической мысли в Узбекистане // Сост. С. Ражабов // отв. ред. О. С. Аббасова и др. — М.: М.: Педагогика, 1985; Аликулов Х. Этические воззрения мыслителей Средней Азии и Хоросана (XIV — XV) // Под ред. акад. М. Хайруллаева. — Т., 1992.

³⁰ Авлоний А. Туркий гулистон ёхуа ахлоқ. — Т.: Ўқитувчи, 1992.

бир нарсанинг моҳиятини тўғри тушуниш, яхшини па-
стан ажрета билишга ўргатиш.

Аҳмад Югнакий³¹ томонидан яратилган асарларда
имнинг фойдаси, билимларни ўзлаштириш — ҳаётини
зарурият эканлиги борасидаги фикрлар тарғиб этилади.
Аллома илмсиэликнинг зарарини ҳаётини мисоллар ёр-
дамида кўрсатишга уринади. Мактаблар ва оилаларда
йўлга қўйилаётган таълим — тарбия болада маънавий —
ахлоқий ва ақлий сифатларнинг тарбияланишига йў-
налтирилиши зарур деб ҳисоблайди. Ушбу жараёнда
қўйиладиган муҳим шарҳларга риоя этиш мақсадга муво-
фиқ эканлиги уқтирилади: билимни ва қонини шахсни
тарбиялаш, унда маънавий — ахлоқий сифатлар, чунон-
чи, ҳуқ ва муносабат маданиятини шакллантириш.
Аҳмад Югнакий шахсниг ижобий ҳислатларини тар-
биялашда, аввало, оқиллик, камтарлик, чидамлик,
одооблик, саҳийликка эътибор бериш керак, деб ҳи-
соблайди.

Шундай қилиб, Шарқ мутафаккирлари инсон,
унинг шахси ва таълим — тарбиясини ташкил этиш,
шунингдек, унда меҳнатсеварлик, билим олишга инти-
лиш, ақлий жиҳатдан қамолотга етишини таъминлаш,
унда нутқ маданияти, сўз санъатини шакллантириш,
юксак маънавий — ахлоқий сифатларини тарбиялаш
масалаларини ўрганишга катта аҳамият берганлар. Улар
инсонни ҳар томонлама барқамол, билимни бўлишини
истаганлар.

Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари
методологик хусусиятга эга бўлиб, нафақат улар яшаган
давраларда, балки бутунги кунда ҳам ижтимоий аҳами-
ятга эгадир. Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Наср Форо-
бий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар
Хайём, Муслихиддин Сатъий, Абдурахмон Жомий,
Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Бурхо-

ниддин Зарнужий, Аҳмад Югнакий, Маҳмудахўжа Бех-
будай ҳамда Абдулла Авлонийларнинг таълимий
қарашларидан педагогика олий ўқув юрталари, шунин-
гаек, педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини
 ошириш институтларида, таъбаблар ҳамда амалиётчи —
ўқитувчиларнинг касбий сифатларни шакллантиришда
ижодий фойдаланиш мумкин.

2.2. Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари педагогика олий ўқув юрталарида кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш асоси сифатида

Шарқнинг буюк алломалари муҳим деб ҳисоблаган,
қайта тикланган ва замонавий педагогик кадрларни
тайёрлаш ва малакасини оширишда фойдаланилаётган
педагогик ғоялар, тамойиллар ва кўрсатмалар, дидактик
тамойиллар, ўқув шакллари, усул ва услублари
қўйиладиган жадавлда акс эттирилган (69 — бетдаги 1 —
жадвал).

Бутунги кунда Шарқ мутафаккирлари томонидан
илгари сўрган қўйиладиган қоидалар таълим — тарбия са-
марадорлигини таъминлаш учун концептуал аҳамиятга
эга:

- шахсниг ҳар томонлама шаклланиши; инсон
омилининг юқори даражага кўтарилиши, унинг шахси —
ни ҳурмат қилиш;
- шахс қамолотига нисбатан маънавий — ахлоқий
таъбабларнинг қарор топиши;
- билим олишга интилишнинг ижтимоий зарурият
ҳамда инсон қамолотини таъминлаш воситаси эканлиги;
- интеллектуал, ақлий жиҳатдан ривожланиш;
- шахсда маънавий — ахлоқий сифатларни тар-
биялаш, унинг маънавий — ахлоқий маданияти;
- маънавий — ахлоқийлик — тарбия жараёнининг
предмети эканлиги;

³¹ Югнакий Аҳмад. Ҳибобула ҳақойик (Ҳикматлар армуғони). —
Т. Бадиний адабиёт, 1971; Алиқулов Х. Эстетические воззрения мысла —
темей Средней Азии и Хорсона (XIV — XVI//Плюа ред. акад.
М. Хайруллаева. — Т., 1992.

- меҳнат тарбиясини ташкил этиш ва болаларда меҳнатсеварлик ҳислатини тарбиялаш;

- ўқувчиларда мустақил таълим кўникмаларини шакллантириш;

- ўқитувчининг касбий тайёргарлик даражаси.

Педагогик кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнида кўйидаги тамойилларга амад қилиш мақсада мувофиқдир:

- таълим ва тарбия бирлиги ва ўзаро алоқадорлиги;
- тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги: «фақат ўзинг учун эмас, бошқалар учун ҳам яша» тамойилига амад қилиш;

- шахсни тарбиялашга нисбатан индивидуал ёндашув;

- фаоллик, қатъийлик, мустақил билим олиш, танланган фани асосларининг чуқур ўзлаштирилишига эришиш, уларни амада кўлай олиш маҳоратига эгалик;
- ҳаётини фаоллигини ташкил этиш учун зарур бўлган амалий кўникмаларининг ўзлаштирилганлиги;

- ижодий фаоллик;

- шахсда муайян сифатларни тарбиялашга йўналтирилган педагогик фаоллигини ташкил этиш;

- қомилликка интилиш, ўз-ўзини шакллантириш, ўз-ўзини тарбиялаш.

Шарқ мутафаккирлари таълим — тарбия жараёнида кўйидаги дидактик тамойилларга амад қилишнинг аҳа — миятини ёритишга ҳам эътиборларини қаратганлар: тизимлилик, кетма — кетлик, илмийлик, маълумотлар — нинг илмий асосланганлиги, онглилик, назарий билим ва амалий фаоллиг ўртасидаги алоқадорлик.

1-жадвал. Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси

Шарқ мута — фак — кирлари	Фалсафий ва концептуал — педагогик қарашлари	Педагогик тамойил — лари ва кўрсат — малари	Дидактик та — мойиллари	Таълим — тарбиянинг шакл, усул ва услублари	Ўқитувчига талаблар
Хораз — мий	Инсон, унинг идроки	Мустақиллик ва ижо — дий фаоллик. Ягоналик, алоҳидалик ва уму — мийлик (индукция ва дедукция асосида)	Кетма — кетлик, мунтазамлик		Таълимнинг савол — жавоб шакли, ҳодиса ва воқеаларни таърифлаш. Ҳодиса ва воқеаларни тушунтириш кетма — кетлиги, тартиби. Усул — лари: тажриба, кузатув — чанлик; тажриба ўтка — зиш: алгоритмик, ин — дуктив ва дедуктив
Форобий	Шахснинг ҳар томонлама ривожланиши ва тақомил — лашуви. Маъ — навий талаб — лари шаклла — ниши, маъна — вий тарбиялаш ва интеллек — туал ривож — ланиши	Таълимнинг назарий — амалий йўналганлиги, амалиётда талаб эти — ладиган назарий ту — шунчаларни ўқитиш. Одоб, насихатлар би — лан тарбиялаш; ҳуқ, одоб қоидаларини, олижаноб ва ижобий сифат ва хис — латларини тарбиялаш. Амалий кўникмаларини ўзлаштириш (ўқув, ҳаётини зарурлиги)	Яққоллиги, илмийлиги, қулайлиги, тизимлилиги, мантиқий лиги, кетмакет, тартибли — лиги	Мисол кўрсат — тиш (обрўли, ижтимоий аҳа — миятли шахсни ибрат қилиб кўрсатиш). Ку — затиш, таж — риба ва ишон — тириш (сўз би — лан). Риторик усул, исбот қилиш, дискус — сия. Дialeк — тик — мантиқий	Билимга муҳаббат, наза — рий билимларга талаб, сезги органларини ри — вожлантириш, мантиқ ажойиб хотира ўткир кўзатувчанлик, ажойиб нуқт, одиллик, меҳри — бонлик, жасурлик

		тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги, шахсни тарбиялашга индивидуал ёндашиш (истаги ва иродасини фаоллаштириш) шахсни тарбиялашда муҳитни ҳисобга олиш. Шахсга у ёки бу си-фатларни сингдириш бўйича фаолият		мулоҳаза юри-тиш. Машқ қилиш, так-рорлаш. Ин-дукция – дедукция	
Беруний	Онг. Идрок этиш жараёни	Ўқитиш тамойиллари: яқиндан анча узоқроқ дагига, маълумдан номаълумга. Ўқувчиларни фақат-гина илмий билим-лар билангина қурол-лантириш эмас, балки илмий амалиётга ҳам жалб этиш	Тушунарлилик, кетма – кет – лилик, илмий – лик	Кузатиш, таж-риба. Тажриба ўтказиш, так-рорлаш. Ахбо-рот	
Абу Али ибн Си-но	Ҳар томонлама ривожланган, барқамол инсонни тарбиялаш. Тарбия – маънавий ин-теллектуал, ақлий, эсте-тик, жисмо-	Маънавийлик – тарбиянинг асосий пред-мети: юксак маъна-вийлик сифатларини тарбиялаш та-моилини тушуниб этиш, қабул қилиш: «фақат ўзинг учун эмас бошқалар учун яша».	Англаб етил-ганлик, ти-зимлилик, кетма – кетлик, тушунарли-лик, ман-тикийлик, ил-мийлик	Сўзлашиш, суҳбатлашиш, ўқитиш. Ми-сол. Машқ (ин-дивидуал гуруҳ бўлиб) анализ, синтез, ўқув масалаларини бир – галикда	Танлаган фанини астой-дил ўрганиш, мукаммал-ликка интилиш. Мукам-мал ривожланган ин-сонни тарбиялаш, бунга ишонч ҳосил қилиш. Ўз ишига ижодий ёндашиш. Юксак ахлоқлилик си-фатлари. Боланинг

	ний, ҳуқуқий, болаларни оилада тар-биялаш.	Бошидан болани ки-тобга боғлаб қўймас-лик. Ўқувчига ва та-бияланувчига инди-видуал ёндашиш. Таъ-лимни ва ўқув маса-лаларни жамоа бўлиб ҳал этиш. Ўқувчилар индивидуал хусусият-лари, қизиқишларини ҳисобга олиш, айниқса Машқларни бажаришда ва яққолликни қўллаганда		ҳал қилиш, са-баблилик алоқаларини аниқлаш, амаиёт	табиатини, унинг кўнг-лини, индиви-дуаллигини билиш, унинг шахсий имкониятларидан фойдаланиш. Ўқувчида инсонни кўриш, унинг имкониятларига ишониш ва иложи борица уларни очиш. Муносабатларда очиқлик, нозиклик, сез-гирлик ва мулоимлик Фикрини баён этиши ва мулоҳазалари тизимли-лиги, мантиқлиги ва равонлиги. Ўқувчилар учун тушунарлилиги, сўз, имо – ишора, мими-кадан фойдаланиш. Ўқувчининг олган би-лимларини ҳаётда қўлланишини таъмин-лаш. Болаларда ўз би-лимларига қизиқишларига эришиш. Турли хилдаги усул ва услублардан болалар билан ишлашда фойда-ланиш. Ақллилик, рост-гуйлик, ҳалоллик ва озодалик
--	--	---	--	--	---

Умар Хайём	Инсонпарвар – лик, эрксе – варлик, ин – сонни улуғ – лаш, тўғри фикрлайдиган, фикрлашни биладиган, зеҳни ўткир бўлган ин – сонни шакл – лантириш	Қўйилган мақсадга эришиш. Билим чуқурлиги, англаб етиб ва тушуниб мустақил равишда билимларни эгаллаш. Мустақил фикрлаш фаолияти. Ижобий сифатларини шакллантириш. Ирода кучи билан ўзини шакллантириш. Иро – дасини қўллаб ўзини тарбиялаш. Одатларни юзага келтириш, анг – лаб етиш, фикрлаш. Аниқ фикрлаш ва ақл, интизом ва доимий ўз устида ишлаш	Аста – секинлик, кетма – кетлик тартибида (мунтазам)	Урганиш (ҳаё – тий ҳодисалар – ни), ибрат олиш, такрорлаш қўшмарталик (ҳаракатлари ва иш ба – жариши). Бир вақтда ўқитишнинг турли хил усулларидан фойдаланиш. Амалиёт	Касб – ҳунар билим – ларини чуқур ўзлашти – риш. Соғлом фикрлаш. Интизом. Ўткир зеҳни, фикрлашни биладиган, соғлом фикрлайдиган инсонни тарбиялаш шу билан бирга шахснинг интеллектуал имконият – ларини қисобга олиш. Ижобий сифатларини шакллантириш, тарбия – лашда фикрлаш, англаб етиши одатларини ҳи – собга олиш керак. Ҳаёт – дан қувонишга ўрга – тиш. Ишонч хиссини тарбиялаш. Ижодий қониқиш ҳиссини уйғотиш
Саъдий	Меҳнат тар – бияси ва таълим	Фаоллик, билимларнинг юзага келиши. Билим – ларини амалда қўллаш. Ақлий қобилиятларини ривожлантириш	Мунтазамли – лик. Тушу – нарлик. Би – лимларининг ҳаёт билан боғлиқлиги		Ўқувчиларнинг туғма истеъдодларини, қоби – лияларини ривож – лантириш, шарт – шаро – итларни ҳисобга олиш. Ўқувчилар ақлий қоби – лияларини ривожлан – тириш
Бобур		Идрок этиш фао – лиятини фаоллашти – риш. Маҳоратларини	Фаннинг ҳаёт билан боғлиқлиги	Анализ, синтез, умумлаштириш. Этик – дидактик	Ўқувчилар қобилиятлари ва хусусиятларини ҳи – собга олиш,

		юзага келтириш: фикрлаш опера – цияларидан фойда – ланиш, ўқувчиларнинг психологик хусусият – ларига эътибор бериш		маслаҳатлар	Ўқувчиларнинг би – лимларга, ўзлаштириш фаолиятига талабини фаоллаштириш. Ўқув – чиларда олган билим – ларини анализ қилиш, синтез қилиш ва умум – лаштиришга қобилият ва маҳоратларини шакл – лантириш. Болаларни тарбиялашга этик – ди – дактик ёндашиш
Алишер Навоий	Инсонпарвар – лик табиатнинг энг қимматли ҳаёси инсон – ни ҳурмат қилиш. Шахс – ни ҳар то – монлама ри – вожлантириш. Билим – ҳақи – қатни англаб етишда идрок этиш қоби – лияти. Табиат инсонни му – каммаллашти – ради. Маъри – фатпар –	Ўз ишини мукаммал билиш. Индивидуал – лиги, қобилиятларига эътибор бериш. Асо – сийлари – идрок этиш қобилияти, уларга та – лаб, шу билан бирга фикрлашни, сезгини, хиссиётни ва ақлдан фойдаланиш. Олган билимларини амалда қўллай билиши ва та – лаби. Билим – бош – қалар учун керакли билими бўлганида маънавий тарбиядир. Зарур билимлар асо – сида меҳнат тарбияси	Кетма – кетлик тар – тиби (мун – тазамли – лик). Тушу – нарлик		Ўз фанини ва ўз ишини мукаммал, чуқур билиш. Болаларни севиш ва донолик. Ўқувчиларни ҳурмат қилиш хушмуо – малалик, очиқ кўнгиллик. Ўқувчиларнинг индиви – дуал хусусиятларига ва қобилиятларига эътибор бериш. Идрок этиш фа – оллигини ривожланти – риш. Ижобий сифатла – рини маънавий тарбия – лашга эътибор – шу би – лан бирга керакли би – лимларга ҳам. Зарур назарий – амалий би – лимлари асосида меҳ –

	варлик. Маънавий тарбиялаш. Ҳамма халқларни ҳурмат қилиш — бай — налминаллик руҳида тарбиялаш				нат тарбияси. Мажбурлаш усуллари йўқотиш ҳамма нарсада ибрат бўлиш
Бурҳониддин Зарнужий	Мустақил билим олиш	Илмий билимлар, уларни мукаммаллаштириш, билим олиш, ўқув ҳаракатларини англаб етиб бажариш. Назарий билимларини амалда қўллаш. Мустақил билим олиш	Тизимлилик, кетма — кетлик, онглилик, тушунарлилик. Назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги	Сўзлашув, суҳбат, мулоҳаза, ёқимлилик, тавсиялар, насихат. Анализ. Синтез. Умумлаштириш, такрорлаш	Ўқувчиларни ўқишга, онгли равишда киришишга интилишга ва ёқтиришга ўргатиш. Дарс олиб бориш тартибига риоя қилиш. Таълим ва тарбиянинг турли хил усулларида фойдаланиш
Маҳмудхўжа Беҳбудий	Ҳар томонлама ривожланган ва билимли инсонни тарбиялаш. Келажак янги кадрлар, мутахассислар, илмий ёшларни тайёрлашдан иборат	Ҳар томонлама ривожланганлик. Мутахассисга тўлиқ таълим бериш		Таълим ва тарбиянинг янги усуллари излаш зарурлиги	Ҳар томонлама ривожланганлик, тўлақонли таълим. Таълим ва тарбиянинг янги усуллари излаш

Абдулла Авлоний	Билим — инсоннинг буюк ва муқаддас хислатидир — инда ва ҳаётда буюк кучдир	Таълим ва тарбиянинг бирлиги. Маънавий тарбия билимларини мукаммаллаштириш. Одоб билимларини эгаллаш, хусусан, этик — педагогик		Машқ қилиш (хотира ва ақлий қобилятини). Фарқлаш таққослаш (буюмларни, яхши — пастни)	Ўз соҳасидаги билимларни, юксак маънавийлик қиёфаси. Педагогик одоб болани маънавий тарбиялашни такомиллаштириш — болаларга яхши одатларни сингдириш (одобга ўргатиш). Болаларнинг ақлий қобиляти, хотирасини ривожлантириш, такомиллаштириш ва машқ қилдириш. Фақатгина ўқиш ва ёзишга ўргатмай, балки ҳар бир буюмнинг моҳиятини тўғри тушуниб олишга, яхши ва пастни ажрата олишга ўргатиш керак
Юғнакий	Баркамол, ҳар томонлама ривожланган шахсни тарбиялаш. Илмининг обрўлилиги. Маънавий тарбия	Асосийси — билимлик ва ҳар томонлама ривожланганлик. Ўқиш жараёнида ақлий ривожланиш. Шахсни шакллантириш, тарбиялаш ва ривожлантириш. Маънавий тарбия, ижобий хислатларини тарбиялаш		Вазафлари — илм олиш, ўрганиш. Унутилмас ва ўзига хос поэтик усулда	

Таълим — тарбия мазмунида ёзилган асарларида Шарқ мутафаккирлари таълим ва тарбия жараёнини қуйидаги шакл, метод ва усуллар ёрдамида ташкил этиш қўлидан натижаларни кафолатлашини алоҳида таъкидлайдилар (улар бўлгани кўнада педагог кадрлари тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш жараёнида ҳам муҳим аҳамиятга эга):

- суҳбат, ҳодиса ва воқеаларнинг моҳиятини тас — вираш, тартиб билан тушунтириш, ахборот бериш;
- ўқитишнинг савол — жавоб усули;
- асослаш, манتيкий мулоҳаза юритиш, шахсий мулоҳазаларни бийлаириш;
- ижтимоий ёки табиий ҳодиса ва воқеаларнинг содир бўлиш жараёнини кузатиш, тажриба олиб бориш;
- индукция, дедукция; алгоритмлар келтириш; анализ, синтез, умумлаштириш.

Бўлажак ўқитувчилар, шунингдек, педагог кадрлар — ни тайёрлаш ва малакасини ошириш институт (фа — кулет, курс)ларининг тингловчиларига Шарқ мута — факкирларининг ўқитувчи шахси ва унинг касбий фаолиятига қўйган талаблар хусусидаги қуйидаги қарашларини ўрганиш ва уларнинг моҳиятини муҳока — ма қилиш тақдиф этилади:

- танланган предмет асосларини чуқур билиш; уларни чуқур ўзлаштириш;
- тўғри фикр юритиш, интизомли бўлиш;
- ўз фаолиятига ижодий ёндашиш;
- юксак маънавий — ахлоқий сифатлар, шунингдек, педагогик олобга эга бўлиш, ахлоқий жиҳатдан ўқувчиларга ибрат бўлиш;
- болаларни севиш: ўқувчиларни ҳурмат қилиш, улар билан муносабатларда ваэмин, сезгир ва мулоим бўлиш, бола табиатини билиш, унинг эҳтиёж ва истак — ларини тушуниш, унинг қиёфасида волега етган инсонни кўра олиш, болаларнинг шахсий имкониятларига ишо — ниш, уларнинг туъма қобилиятларини ривожлантириш;

- болани маънавий — ахлоқий жиҳатдан тарбия — лаш, уларда мавжуа бўлган ижобий сифатларни тако — миллаштириш, комил инсонни тарбиялаш;

- болаларда билимларини ўрганишга бўлган қизиқийини уйғотиш.

Шундай қилиб, замонавий таълимда педагогик кадрларни тайёрлаш ва уларнинг касбий малакаларини ошириш муаммосини ҳаа этиш мақсадида амалга оши — рилган тадқиқотда ушбу жараёнинг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи концептуал ғозлар, ди — дактик тамойиллар, шакл, метод ва усуллар танлаб олинди. Шарқ мутафаккирларининг мероси биз томон — дан амалга оширилган тадқиқот учун ҳам методологик асос ҳисобланади.

Шарқнинг буюк алоомалари меросига бундай педа — гогик ёндашишдан кеалиб чиқиб, рефератлар мавзулари ишлаб чиқилди. Педагогика олий ўқув юрталарининг талабалари учун қуйидаги мавзулар тақдиф этилади: «Шарқ мутафаккирларининг шахс, унинг ривожланиши ҳақида педагогик қарашлари»; «Шарқ мутафаккирлари ёш авлодни тарбиялаш ва унга таълим бериш ҳақида»; «Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари»; «Шарқ мутафаккирлари маънавий — ахлоқий тарбия ҳақида»; «Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган таълим — тарбия шакли, метод ва усуллари»; «Шарқ му — тафаккирларининг ўқитувчи шахси ва унинг фаолия — тига қўйган талаблари». Шунингдек, талабалардан уму — мий ўрта таълим мактабларининг юқори синф ўқувчиларига Шарқ мутафаккирларининг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот берувчи «Шарқ мутафаккир — лари қарашларининг шахс камолидаги ўрни» мавзу — сида эркин маъруза ёзиш ваэифаси топирилади.

Маалака ошириш курслари тингловчиларига эса қуйидаги мавзулар тавсия этилади: «Шарқ мутафаккир — ларининг педагогик қарашлари», «Шарқ мутафаккир — ларининг инсон ва унинг ривожланиши борасидаги ғалсафий — педагогик таълимотлари»; «Шарқ мутафак —

кирлари таълим жараёнини самаради ташкил этиш шартлари ҳақида»; «Шарқ мутафаккирларининг кон-
цептуал ғоялари ва ҳозирги замон»; «Замонавий
таълимда Шарқ мутафаккирлари меросининг ўрни ва
аҳамияти». Тажриба жараёнида тингловчиларга, шу-
нингдек, талабаларга Шарқ мутафаккирларининг педа-
гогика фани таракқиётига қўшган ҳиссалари борасида
маълумот бера олувчи «Шарқ мутафаккирларининг пе-
дагогик мерос» мавзусида ижодий матбуза тайёрлаш
вазифаси топширилади.

3 БОБ. ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ТАЪЛИМИЙ КАДРИЯТЛАР АСОСИДА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ МЕХАНИЗМИ

3.1. Педагогика олий ўқув юрталарида педагог кадрларни таълимий қадриятлар асосида тайёрлашнинг назарий-амалий асослари

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида му-
аммонинг мавжуд ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилиш
қуйидаги ҳудосаларга келишга имкон беради:

- таълимий қадриятлар педагог кадрларни тай-
ёрлаш ҳамда уларнинг касбий малакаларини такомил-
лаштириш мақсадида педагогика олий ўқув юрталарида
илоҳида мавзу сифатида ўрганилмайди;

- педагогика олий ўқув юрталари таълимий
қадриятлар асосида педагог кадрлар тайёрлашга оид
тавсияларга муҳтожадирлар.

Қуйида муҳим таълимий қадриятлар, уларнинг пси-
хологик—педагогик жиҳатлари очиб берилади:

- замонавий таълим мазмуни, уни такомиллашти-
ришнинг методологик ва назарий йўналишлари;

- бўлажак ўқитувчининг билим, кўникма ва ма-
лакалари даражасига қўйилмадиган талаблар, малакали
педагог кадрларни сифатли тайёрлашга имкон бериувчи
омиллар ва ушбу ҳолатни ёритувчи кўрсаткичлар;

- шахсий—касбий сабабийлик омил;

- дидактик тамойиллар;

- замонавий таълим шакли, метод, воситалари,
тизими, технологияси ва асосий элементлари; замона-
вий педагогик технологияларнинг турлари, интерфасо
методлар;

- маакалм педагог кадрларни тайёрлашнинг энг илғор ташкилий шакл, метода ва усуллари;

- бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг замонавий тизими, маъруза турлари, уларни ташкил этишга қўйилган талаблар;

- маакалм педагогларни тайёрлаш жараёнида талабаларнинг фаолликларини оширишга хизмат қилувчи, уларни интеллектуал — ижодий фаолиятга йўналтирувчи суҳбат, баҳс — мунозара, беллашув ҳамда ўзини-ўзи таълимидан фойдаланиш;

- бўлажак ўқитувчиларнинг илмий тадқиқотчилик фаолияти, уни ташкил этиш теологияси; талабаларнинг илмий ишларига қўйилувчи талаблар.

Бўлажак ўқитувчининг ижтимоий фаоллиги қўйиладиган йўналтирилади:

- таълим жараёнида анъанавий илмий қадриятларга таянган ҳолда талабаларда маънавий — ахлоқий сифатларни тарбиялаш;

- уларнинг ўз — ўзини такомиллаштириб бориш — дари учун шароит яратиш.

Назарий хусусиятга эга таълимий қадриятлар қўйиладиган иборат:

- замонавий таълим мазмуни, унинг хусусиятлари ва натижаларига қўйилувчи талаблар;

- «ўқитиш — ўргатиш» тизимида ташкил этилувчи дидактик муносабатлар, унинг формалари, тамойиллари, таълимни ташкил этишга концептуал ёндашувлар;

- замонавий таълим йўналишлари (хусусиятлари), инсонпарварлаштириш, стандартлаштириш, кўп имко — ниятчилик, ахборот бериш, индивидуаллаштириш, мунтазамлик, илмий ҳамда умуминсоний қадриятларга асосланганлиги.

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш мазмунини туб — дан янгилашга қўйиладиган методология омили ёрдам беради:

- таълимнинг замонавий методологияси, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш илмий дастури» талаблари асосида яратилган олий педагогик таълим концепциялари, давлат таълим стандартлари, профессионаллар;

- жамият ижтимоий — иқтисодий ва маънавий ривожланиши, илмий — техник тараққиёт ютуқлари, жамият ижтимоий ҳаёти;

- илм — фан ва ишлаб чиқариш ютуқларининг таълим мазмунида акс этиши; таълим, фан ва амалиёт бирлиги;

- касбий — педагогик вазифаларининг тақомиллаштирилганлиги;

- фан, шу жумладан, педагогика фанининг тараққиёти;

- Шарқ мутафаккирлари ва халқ педагогикаси қадриятининг ўстуворлиги;

- илмий ва хорижий маакалмлар педагогикаси эришган ютуқлар;

- таълим ва тарбия жараёнига мажмуавий, тизимли, мантиқий — психологик ёндашув, шунингдек, талабалар идорак этиш, интеллектуал — ижодий ва тадқиқотчилик фаолиятининг ташкил этилишига алоҳида эътибор бериш;

- таълим жараёнида билим олиш, ривожланиш ва тарбия жиҳатларининг ўзаро алоқаларини кучайтириш, таълим жараёнида тарбиянинг ўстуворлиги;

- замонавий таълим мазмунининг йирик аҳо — рогад ҳажмига эътибори;

- таълим мазмунининг бўлажак мутахассис то — монидан ташкил этилувчи фаолияти мазмуни ва тузи — лишига мос келиши;

- ўқувчининг таълим жараёнининг энг етакчи объекти ва субъекти эканлиги;

• бўлажак мутахассис шахси, унинг ҳар томон — дама шаклланиши ҳамда баркамол ривожланишига эътиборнинг қаратилиши;

• замонавий ўқитувчи модел, унинг шахси ва фаолиятига қўйилувчи талаблар, мутахассислик кўрсаткичлари ва ўлчовларидан ҳабардорлик.

Ўқув дастуруларини, ўқув режаларини, аввало психология, педагогика ва хусусий фанлар методикаси, чунончи, ижтимоий, гуманитар ва табиий фанлар бўйича яратилган ва яратилаётган ўқув дастурулари мазмунини янгилаш мақсада мувофиқдир.

Янгиланган таълим мазмунига мувофиқ бўлажак ўқитувчиларнинг билим, кўникма, малака ва қобилиятлари даражасига қўйилаётган талабларни тақомиллаштиришга эътиборни қаратиш зарур.

Айни ўринда замонавий ўқитувчи томонидан пухта ўзлаштирилиши талаб этилаётган тушунча (билим)лар хусусида сўз юритамиз. Улар қуйидагилардан иборат:

• замонавий таълим концепциялари, психология, педагогика ҳамда касб — ҳунар таълими моҳиятини ёритувчи ахборот хизматлари;

• идорак этиш фаолиятини йўлга қўйиш шартлари, омидалари;

• замонавий ўқитувчи (педагог)нинг маънавий — ахлоқий қиёфаси, эмоционла ва умумий педагогик маданияти, ижтимоий — педагогик фаолияти, маҳорати ҳамда «Мен» концепциясига қўйилувчи талаблар;

• педагогик технологиялар борасидаги назарий ва амалий билимларни эгаллаш;

• педагогик мақсадларга эришиш учун мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш;

• натижаларнинг самарали бўлишини таъминловчи педагогик технологияларнинг мақбул метода ва усулла — рини танлаш олиш.

Мавжуд шарт — шароитларга мувофиқ педагогик ҳаракатларни бажаришда ўзига хос маҳорат талаб эти — ладир. Хусусан:

• кўникмалар;

• ўқув материалларининг мазмунини билан таништириб чиқиш, эслаш ёки бевосита қайта тиклашга йўналти — рилган ҳаракатни фаоллаштириш;

• муносабатлар ва фаолият даражасида (табиий ва мақсадга мувофиқ равишда) амалга ошириладиган иж — тимой тажрибани эгаллаш жараёни ва «Мен» кон — цепциясининг долзарблаштирилиши;

• педагогик жараёнда ўқитувчи (бошқарувчи) ҳуқуқининг намоён бўлиши.

Мутахассислик қобилиятларини аниқлаш педагогик фаолиятнинг муваффақиятли ташкил этилиши ва янада ривожланишининг муҳим шarti ҳисобланади. Улар шахс ривожланишининг натижалари бўлиб, маълум пе — дагогик фаолиятни ташкил этиш жараёнида кузатилади. Бўлажак ўқитувчилар педагогик усул ва усулбаарни тез, мустаҳкам, осон ва чуқур эгаллаб олишлари керак (агарда талаба танлаган касбига қизиқаётган бўлса, ай — ниқса яхши ўзлаштиради). Шу билан бирга муайян қобилиятнинг ўзи турли педагогик фаолиятларнинг асосий шarti бўлиши мумкин (чунончи, ақлий салоҳи — ят).

Бўлажак ўқитувчининг қобилиятлари ўзида инди — пидида хусусиятларини намоён этади.

Муҳим аҳамиятга эга бўлган қобилиятлар сирасига қуйидагилар киради:

• педагогик сезгиралик, касбий башорат — оадин — дан «кўра билиш», педагогик таҳмин қилиш;

• фаол ижтимоий — педагогик фаолиятини ташкил эта олиш;

• «Мен» концепциясини қадрият сифатида тан олиш ва унга нисбатан онгли муносабатда бўлиш;

• шахсий ва касбӣй ўз—ўзини такомиллаштириш талаби.

Шундай қилиб, педагогик таълимнинг асосий қадрияти сифатида бўлажак ўқитувчи шахси, унинг шаклланиши, ривожланиши ва такомиллашувига сабаб бўлувчи омиллар эътироф этилади.

Замонавий таълимий қадриятлар мажмуи қуйидагилардан иборат:

1. Таълим—тарбия жараёнида талаба фаоллигини таъминлашга хизмат қилувчи педагогик технологиялар.

2. Талаба (ўқувчи) шахсининг таълим жараёнидаги етакчи мавқеи, унинг таълим—тарбия жараёнининг асосий субъекти сифатида тан олинishi, шунингдек, унинг шахсини ҳурмат қилишга бўлган ижтимоий таълабнинг қарор топиши.

3. Интиланган таълим мазмунида миқдрий ва умуминсоний қадриятларнинг устувор ўрин тутishi.

4. Таълим жараёнининг инсонпарвар ва демократик тамойиллари.

Узлуksиз таълимнинг ҳар бир босқичида талаба—ларда меълум касбӣй ҳамда шахсий сифатлар тарбияланади. Талаба шахсининг фаоллиги юзига келтирилади. Ушбу жараён ана шу хусусиятига кўра **ривожлантирувчи таълим** деб аталади. Айни ўринда таълим жараёнини такомиллаштириш, талабаларда мустақил билим олишга хизмат қилувчи методлардан фойдаланиш мақсада мувофиқдир. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбӣй жиҳатдан пухта тайёрланишга эга бўлишлари таълим самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Бизнинг назаримизда бўлажак педагог қадарларнинг касбӣй тайёртарлик кўрсаткичлари қуйидаги ҳолатлар билан аниқланади:

- бўлажак ўқитувчилар томонидан ўзлаштирилган касбӣй билимларнинг сифати, уларда зарурий кўникма ва малакаларнинг шаклланиш даражаси;
- уларнинг маънавий—ахлоқий қиёфаси;

• ижодкорлик ҳислатига эгаликлари, педагогик фаоллигини ташкил этишга нисбатан ижодий ёндашга олишлари;

• ўз устида доимий изланишлар олиб бориш кўникмаларининг шаклланиши.

Педагог қадарларни тайёрлаш жараёнида «Қадарлар тайёрлаш миқдрий дастури» мазмунида ўз ифодасини тошган таълимий қадриятлардан яна бири — сабабийлик омил ва унга янгича ёндашув ҳисобланади. Бўлажак ўқитувчи педагоглик касбининг ижтимоий аҳамияти—ни тушунтириш, шунингдек, унинг шахсий ва касбӣй имкониятларига бўлган ишончини мустаҳкамлаш зарурдир.

Сабабийлик омиллари шахсни фаоллигига чорлайди, унинг фаоллиги ва ҳаракатларини бошқаради. Субъектнинг жамоадаги ўрни ҳамда ижтимоий муносабатларининг мазмуни, ҳуқ—атвори, характери, шунингдек, атрофдагилар билан муносабатларни ташкил эта олиш лаёқати асосида қарор топади. Талабада мустақил фаоллият юритиш, эркин фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, уни ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этишга йўналтириш касбӣй етуклик сари олиб борувчи йўл саналади. Айни вақтда жаҳон таълими оламида турган асосий муаммолардан бири талаба (ўқувчи)ни шахс сифатида шакллантиришдир.

Замонавий педагог қадарларни тайёрлашда шахсий—касбӣй хусусиятга эга бўлган қуйидаги таълимий қадриятларни алоҳида қайд этиш мақсада мувофиқдир:

• ўзини тарбиялаш, муайян фаоллигини ташкил этиш, ўз—ўзини бошқариш, ўз—ўзини кузатиш, назорат қилиш, аниқлаш, ифода этиш, баҳолаш ва ўз—ўзига ҳисобот бериш;

• педагогик фаоллигининг индивидуал хусусиятини намоён эта олиш (педагогик амалиёт даврида);

• бўлажак ўқитувчининг ўзи ҳақидаги тасаввур—лари тизими бўлган «Мен» концепцияси.

Шахсий «Мен» образи — ўз-ўзига кўрсатма хи-
собланиб, унинг моҳиятида қуйидагилар акс этади:
шахсий сифатлар, қобилиятлар, ташки кўриниши, ўзини
англаш, ўзини ҳурмат қилиш, ўзини яхши кўриш, ўз
фаолиятини ижобий баҳолаш. Ушбу жиҳатлар шахсий
тажрибига асосланувчи ижтимоий ўзаро алоқаларнинг
натижаси, шунингдек, шахс сифатида шаклланишга
имкон берувчи шарт-шароитлар. Шахснинг ўзи
ҳақидаги тасаввур, «Мен»нинг идеялиги, динамика —
лиги ва ҳатто фантастик хусусиятга эгалиги унда ўз
қучига ишончни қарор топтиради, уни касбий фаоли-
ятни муваффақиятга ташки этишга ундайди.

Муносабатлар ва фаолият давомида юзата келадиган
шахс психологик қиёфасининг муҳим элементи бўлган
«Мен»нинг ташки топиш сабаблари, ижтимоий —
маданий омиллари, фаолиятни ташки этиш жараёнида
бўлажак ўқитувчига ўз-ўзини кузатиб бориш асосида
муайян тартибга солишга, ўз-ўзини англашга имкон
беради.

«Мен» концепцияси индивидуал хусусиятга эга.
Индивидуаллик — инсоннинг бошқалардан ижтимоий
аҳамиятга фарқи, психикаси, шахсининг ўзига хослиги,
унинг тақдоранмаслигидир.

У шахс темпераменти, характери, таабадари,
қизиқишлари ва қобилиятининг ўзига хослигида намоён
бўлади. Педагогик фаолиятнинг индивидуал усули — у
ёки бу педагогик фаолиятнинг ташки этилишига
имкон берувчи усул, метод ва воситаларнинг ўзига хос
тизимидир.

Шахснинг ижтимоий фаолияти асосий сифатлардан
бири бўлиб, у муайян фаолиятни амалга оширишда са-
марадорликка эришишга имкон беради. Масалан, турли
индивидуал — топологик хусусиятларга эга талабалар
фаолият самарадорлигига турли йўллар билан эриша-
дилад. Шунингдек, ўзларининг индивидуал хусусиятга —
рита таъинган ҳолда айрим вазиятларда муваф-
фақиятларга ҳам эришадилад.

Ўқитувчи бўлажак ўқитувчининг касбий тайёртар —
лиги, педагогик фаолиятни ташки эга олиш даёқатига
эгалиги, тарбиявий тадбирларнинг ўтказилиш жараё-
нини назорат қилиб туриши, таҳлил қилиши ва баҳолаб
бориши лозим.

Бўлажак ўқитувчиларда таълимнинг янги концеп-
цияси, шунингдек, дидактик ғоялар ва уларнинг педа-
гогик амалиётда қўллай олиш даёқатини шакллантириш
муҳим педагогик вазифалардан бири саналади. Ушбу
жараёнда педагогик фаолиятнинг кўرғазмаллик, онг-
лилик, фаоллик, мунтазамлик, кетма-кетлик, назария
ва амалиётнинг узвийлиги, таълимнинг умуминсоний ва
миллий қадриятларга асосланиши каби хусусиятларни
намоён этишга эътибор қўйайтирилади.

Таълимий қадриятлар йўналиши ва мазмуни жиҳа-
тидан қуйидаги уч гуруҳга бўлинади: шахсий, процес-
суал — психологик ҳамда педагогик. Қуйида педагогик
мазмундаги таълимий қадриятларнинг моҳияти билан
танишиб чиқамиз. Мазкур гуруҳга кирувчи қадриятлар
ўзига қуйидаги жиҳатларни акс этиради: илмий, про-
цессуал — тасвириш, процессуал — амалий ҳамда уларга
нисбатан янгича назарий — амалий ёндашув.

Педагогик мазмундаги қадриятлар қуйидагилардан
иборат:

- ўқув жараёнига нисбатан инновацион ёндашув;
- педагогик технологиялар;
- ўқитишнинг илгор шакли ва методлари;
- ўйин технологиялари;
- интеллектуал — ижодий ва билиш фаолиятини
фаоллаштириш;

• илмий таъқиқотчилик ишлари, шунингдек,
таълим жараёнида тарбиялаш ва ривожлантириш та-
моийининг устуворлиги.

Ушбу ўринда таълим мазмунининг моҳияти билан
танишиб чиқиш мақсада мувофиқдир.

Таълим жараёни мазмунига кўра қуйидаги:

- йўналтирувчи;
- фаолиятли;
- назорат—текширув йўналишларида ташқиқ эти — лади.

Қуйидаги шакллар таълим жараёнини самарали ташқиқ этилишга хизмат қилади: маъруза, семинар, амалий машғулотлар, тажриба, таққиқот ўтказишга асосланган лаборатория практикуми, факультатив, тў— гарак ишлари, талабаларнинг илмий жамияти, индиви— дуал ёки гуруҳли маслаҳатлар (улар ўқитувчи шахсий ташаббуси ёки ўқувчиларнинг талаблари асосида таш— қил этилади);

Ўқитиш шакли: маъруза.

Замонавий таълим технологияларининг турлари қуйидагилардан иборат:

- назарий маълумотларни беришга асосланувчи ҳамда ўйин (театраштирилган, амалий, ролли ҳамда компьютер ўйинлари) технологиялари;
 - коммуникатив муҳитни яратиш ҳамда уни ўқув—тарбиявий масалаларни ечишга йўналтирилган технологиялар;
 - тренинглар (таълим давомида муайян турдаги масалаларни ечиш, билиш фаолиятида маълум алго— ритмларни ишлаб чиқишга асосланувчи);
 - компьютер дастураари (турли ўқув дастураари—нинг моҳиятини ёритувчи).
- Замонавий педагогик технологияларга нисбатан қуйидаги талаблар қўйилади:
- педагог кадрларни тайёрлашга йўналтирилган бўлиши;
 - ўқитувчининг касбий— шахсий хусусиятларини имкон қадар очиб бериши;
 - тизимли, мантқиқий ва кўпвариантли хусусиятга эга бўлиши;
 - назария ва амалиёт бирлиги;

- амалий жиҳатдан аҳамиятланили;
- талабаларнинг мавжуд илмий билимларни пухта ўзлаштиришларини таъминлаш имкониятига эгалиги.

Янги амалий методлар: интерфаол методлар.

Интерфаол методлар талабаларнинг индвидуал ва ёши хусусиятлари, билим даражаси, шахсининг ривож— ланиши қонунияти, таълим жараёнининг моддий—техник таъминоти, ўқитувчининг касбий маҳоратига таъинган ҳолда қўлланилади.

Айни вақтда таълимий қадриятлар моҳиятидан ке—либ чиққан ҳолда таълим турлари ва усуллари мазмунан янгилабмоқда.

Таълим турлари: маъруза, амалий машғулотлар, тренинг, баҳс—мунозара, конференция, экскурсия, таққимот, беллашув ва бошқалар.

Ўқитувчи мазкур жараённинг ташқиқотчиси сифа—тида талабалар билан биргаликда фаолият кўрсатиши зарур, таълим жараёнида баҳс—мунозара, таҳлил, суҳ—бат, таърифлаш, ҳисобот ва шу каби шакллардан фой—далана олиши зарур.

Ривожлантирувчи таълимни ташқиқ этиш жараё—нида қуйидагилардан фойдаланиш мақсада муво—фиқадир:

- савол ва топшириқлар (ўқитувчи ва талабалар ўртасида);
- янги тушунчаларнинг моҳиятини очиб бериш, уларни ўзлаштиришнинг заруриятини тушунтириш;
- талабаларни мантқиқий фикрлашга йўналтириш (илмий фаразларни илгари суриш, умумлаштириш, яқиний ҳулосаларни чиқариш).

Аммо замонавий таълим жараёнида ҳам оғзаки баён этиш ва кўрғазмалар методлардан фойдаланиш ўқитиш—нинг асосий методлари ҳисобланади.

Таълим жараёнида, аввало, маъруза дарсларини ташқиқ этишда (асосий ўқитиш шакли сифатида) педа—гогик технологияларини самарали қўллаш мумкин.

Таалабадар ўзларида ўқитувчи раҳбарлигида мус — тақия ишлаш ва ўзлаштирилган маълумотларини таҳлила қилиш, кенгайтириш, чуқураштириш, мустаҳкамлаш ва амалиётда қўллай олиш кўникмаларини шаклланти — ришга эришишлари лозим. Мазкур ўринда асосий жи — хат — таалабадар томонидан мустақил таълим олишга қаратилган амалий фаоллият ҳисобланади.

Педагогика олий ўқув юрларида ҳам узаўқсиз таълим тизимининг барча босқичларида фаоллият олиб бораётган ўқув муассасаларида бўлгани каби маъруза — дар назарий билимларни беришнинг асосий шакли ҳи — собланади.

Маъруза ўзида дидактик масалаларнинг муайян тушунчаларни таъкидлаш этади. Улар қанчалик кўп бўлса, ўқитувчининг маҳорати шунчалик яққол намён бўлади.

Айни вақтда олий ўқув юрларида маърузанинг қуйидаги турларидан фойдаланилмоқда: кириш маъру — заси, ахборот — маъруза, таништирув маърузаси, муам — моли маъруза, бинар — маъруза, конференция.

Кириш маърузасида ўқув фани ҳақида умумий ту — шунчалар берилиб, унда курснинг мақсади ва вазифа — лари, унинг ўқув фанлари тизимидаги мутахассисни тайёрлашдаги роли ва ўрни; курс мазмуни; таъкидий ва методик хусусиятлари; фойдаланиладиган ўқув — методик адабиётлар; ҳисобот бериш муаммолари ва бошқалар баён этилади.

Маъруза — ахборот илмий ахборотларни ўз ичига олади.

Шарҳлов (обзор)ли маърузаси фан асослари, шу — нингдек, фанлар ўртасидаги алоқадорликни, ифода этивчи илмий билимларни тизимлаштиришга йўналти — рилади. Мухими ушбу маърузанинг тўлиқ илмий ва концептуал асосга эга бўлишидир.

Муаммоли маъруза таалабаларнинг таъқиқотчилик фаоллигини таъкидлаш этишга йўналтирилиб, улардан му — аммоли масала ёки вазиятни ҳақиқатлари таалаб қилинади.

Бинар маъруза суҳбатдошлар ўртасидаги суҳбат шаклидаги маъруза тури бўлиб, у икки нафар шахс, чунончи, ўқитувчи ва ўқувчи, ўқувчи ва ўқувчи, устоз ва шогирд, ўқитувчи ва талаба иштирокида амалга оширилади.

Маъруза — конференция ҳисобот, кичик илмий мақола ёки маърузалар ёрдамида очиб берувчи илмий — амалий машғулот ҳисобланади.

Маъруза — маслаҳат савол — жавоб ёки баҳс — мунозара асосида таъкид этилади.

Классик маърузаларда инсонпарварлик ғоясига асосланган «ўқитувчи — талаба» тизимига мувофиқ шахс — та йўналтирилган ҳамкорлик технологияси қўлланилади.

Технологик ёндашув асосида таъкид этилувчи маърузалар таалабаларнинг ўқув фаоллиги ҳамда интеле — лектуал — ижодий салоҳиятига асосланиб амалга оши — рилади. Ушбу маърузалар ўзларида қуйидаги хусусият — ни намён этади:

- ўқув ҳаракатларини фаоллаштириш;
 - материалнинг мазмунини фанлараро алоқадорлик асосида ёритиш;
 - ўқув материални ижодий идарок этиш;
 - мусобақаланиш ва ўқув ўйинларини таъкид этиш;
 - «жамоатчилик» методлари (маълумотлар, хабар — лар, интервью, тақризлар тушунтириш ва бошқалар);
 - очик мулоқот;
 - баҳс — мунозара;
 - ҳазил ёрдамида таалабаларни фаолликка чорлаш;
 - фантазия, ижодий ҳаёлни фаоллаштириш, ўх — шатиш (муайян ҳаракатларни ижтимоий ёки табиий ҳодисалар билан қиёслаш);
 - танловлар;
 - ҳаётий мисолларга мурожаат этиш.
- Номлари қайда этилган маърузалар муайян методик мақсадларни амалга оширишни назарда тутлади. Чунон —

чи, қизиқувчанлик, эмоционал — психологик муҳитни яратиш;

- мунтазам иарок этиш ва мустақил фаолиятни фаоллаштириш;

- муаммои — изланиш вазиятини юзага келтириш;

- коммуникатив вазиятларни яратиш;

- талабаларнинг ўзарини намён этишлари учун шароит яратиш;

- раббатлантириш, мукофотлаш, мақташ.

Матбузага қуйидаги талабалар қўйилади:

- матбумотларнинг юқори илмий даражада бўли — шита эришиш;

- йирик ҳажмдаги аниқ, ихчам тизимлаштирилган, методик жиҳатдан асосланган замонавий илмий матбу — мотларни ёйиш;

- фикр — мулоҳазадарнинг асосланганлиги ва да — ли — исботлар билан бойитилганлиги;

- дадил, мисол, матн ва ҳужжатларнинг етарли даражада бўлиши;

- фикрларнинг аниқ ва мантқий ифода этилиши;

- тингловчилар фикрлашларини фаоллаштириш; саволларни қўйиш — риторик ва мустақил таълим олишга йўналтирувчи мавзу, муаммо ёки саволларнинг берилиши;

- асосий фикр, қоида ёки ҳулаосаларни ажратиб кўрсатиш;

- атама, тушунча, қоида, назария ва бошқаларнинг моҳиятини очиб бериш;

- талабаларга матбумотларни эшитиш, фикрлаш ва ёзиб олишга имкон яратиб бериш;

- ўқитувчи ва талабалар аудиторияси ўртасидаги алоқани юзага келтириш;

- дидактик материаллар ва техник воситалардан фойдаланиш;

- зарур ўринларда кўргазмади намойиш этиш, жаъвад, схема, график ва намуналардан фойдаланиш.

Замонавий педагогик технологиялар асосида ташкил этилаётган матбуза муаммои таълим методи ёрдамида талабалар фаолиятини такомиллаштириш, максима даражада фаоллаштириш имкониятига эгалли билан ажралиб туради.

Бу каби матбузани ташкил этиш жараёнида дастлаб мақсад қайд этиб ўтилади, шакллантирувчи масада, ўр — таниш объекти аниқланади, иарок этиш фаолиятининг муҳимлигига эътибор қаратилади, самарали усул, метод ва воситалари таклиф этилади, унинг якуний натижаси аввалдан қайд этилади, матбуза якунида натижанинг кафолатланганлиги ўрганилади.

Бўлажак ўқитувчи учун зарур бўлган сифат ва қобилиятларни ривожлантирувчи, шакллантирувчи матбуза жараёнида талабаларда матбуз фаолият асос — ларини ўрганиш ва уни ташкил этишга қизиқиши юзага келади.

Муаммои матбузаларнинг мазмунига қўйиладиган талабалар:

- методологик аҳамиятининг юқорилиги;

- замонавий дунёқарашни шакллантиришдаги аҳамияти;

- тақдим этилган материалнинг юқори илмий да — ражаси, унинг аниқ тизимлаштирилиши ва муаммои кўрилиши;

- матбумотларнинг аниқлиги, тушунарлилиги, да — ли, мисол ва қўшимча материалларнинг асосланганли — ги, исботланганлиги ва ишончлилиги;

- талабаларни имкон қадар фаоллаштириш; асосий матбумотларни ажратиб, фикрлаш, уларнинг шахсий фикрига эга бўлишлари, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилишлари;

- муаммои вазиятларнинг кетма — кет, муайян тартиб билан ҳад этилиши,

- таъбадар томонидан маъруза мазмунини режа кўринишида акс этилишти эришиш;

- маърузада муҳим тушунча ҳамда тасаввуларга мос келадиган зарур атамларнинг ёритилиши;

- дидактик материаллардан фойдаланиш;

- таъбадарни мустақил идрок этиш, интеллектуал — ижодий фаолият ва эвристик суҳбатга тортиш (масдан, кўйидагича тошириқ билан: аниқ бир материали таснифлаш, асосий назарий қоидаларини танлаш, янги билимларини тизимлаштириш ва бошқалар).

Маъруза таркибига кирувчи муҳокама, суҳбат, ўйин, тортишув каби педагогик технологиялар ёрдамида уларнинг самарадорлиги ортада.

Таълим жараёнини мунозаралар асосида ташкил этиш ҳам бир қатор шартларга мувофиқ амалга оширилади. Хусусан:

- асосий маърузачи ва ошпонетларни танлаш; уларнинг чиқишлари учун матн тайёрлаш;

- таъбадарнинг мустақиллиги, ўқитувчининг нейтраллигига эришиш;

- аниқ саволлар асосида маълум тизимга асосланувчи янги ўқув маълумотларни пухта ўзлаштиришга ёрдам берувчи диалогни уюштириш;

- эвристик суҳбатни ташкил этиш;

- ўрганиладиган

объектни,

унинг

боғлиқликларини, аниқ масалада, алоҳида тушунча ва ҳолидаар бўлганида, муҳим ҳислатлари,

қонунликларини тушунтириб бериш;

- таққослаш ва солиштиришлардан фойдаланиш;

- баён этиш, фикр юритишнинг мантикий бўлиши.

Касбий педагогик фаолиятда янги ҳолиса сифатида эътироф этилувчи педагогик ўйинлар ўзида кўйидаги мақсадларни ифода этади: ахборот — ўрганиш; ташкилий — бошқарув; назарий — амалий; янги материални ўзлаштириш ва эсгаб қолиш; коммуникатив муносабатларни ташкил этиш; тарбиявий (масдан, шахсда

матнавий — ахлоқий сифатларни шакллантириш); касбий мослашув; ташхислаш; тузатиш; ижтимоийлаштириш; баҳолаш.

Бу ерда ўйин раҳбари (ўқитувчи)нинг педагогик ўйиннинг эмоционал — интеллектуал мазмунини таъминлаш асосий ҳисобланади. Шунингдек, бу ерда ривожлантирувчи, изданиш, ижодий хусусиятдаги ҳамда мустақилликни фаолаштирувчи методларнинг устуворлиги таъминланиши лозим.

Ўйин жараёнида шахснинг ривожланиши ва ижтимоийлашуви ҳолисаси содир бўлади.

Ўқув (I) ва педагогик (II) ўйинларни ташкил этишга нисбатан таъбадар кўйидади.

I. Ўқув ўйинларни ташкил этишга кўйилувчи талаблар:

- ўйиннинг эмоционал мазмуни;

- эмоционал — интеллектуал ҳаракатларни фаолаштириш;

- ахборот олиш, билимларни ўзлаштиришга қаратилган ҳаракатларни амалга ошириш, янги билимларни эгаллаш.

- назарий билимларни амалда қўллаш; изданувчилик ва ижодий фаолиятни амалга ошириш, мустақиллик, тафаккурни намоён этиш; коммуникатив ёки ташкилий — бошқарув ҳарактеридаги ўйинларда иштирок этиш; ўзини намоён этиш, ўзини амалга ошириш ҳамда ўйин жараёнининг ижтимоийлашуви.

II. Педагогик ўйинлар ўзида кўйидаги хусусиятти намоён эта олиши зарур:

- педагогик — йўналтирувчи;

- касбий — мослаштирувчи;

- касбий — ташхис;

- касбий — педагогик;

- касбий нуқтай назардан баҳо бериш.

Педагогик олий ўқув юртлирида педагог кадрларни тайёрлаш жараёнининг шака, методлари бўлажак

ўқитувчиларнинг фаол, мустақил идрок этиш фаолиятларида назария билан амалиётнинг ўзаро боғлиқ бўлишига қаратилган.

Таалабаларнинг идрок этиш мустақиллиги назарий семинарларга тайёрланиш, амалий машғулотлар ҳамда мустақил ишларни бажариш жараёнида янада фаоллашади.

Назарий—амалий семинарларни ташкил этишдан мақсад — назарий билимларни амалий тажриба ёрдамида мустаҳкамлаш. Ушбу вазиятда тизимлаштирилган ўқув билимлари чуқурлашади, мустақил идрок этиш кўникмалари ривожланади.

Амалий ишларни олиб боришдан мақсад — касбий кўникма ва малакаларнинг шаклланишига ёрдам бериш, мазруза мавзуси асосида турли мустақил ишларни бажариш кўникмасини ривожлантириш. Ушбу жараёнда талабаларнинг педагогик ва илмий фикрлашлари ривожланади. Мақсаднинг аниқлиги, топириққни бажариш шартларининг ишлаб чиқиши, усул ёки методларнинг тўғри танланганлиги, амалга ошириш зарур бўлган ҳаракатларнинг оқилона режалаштирилганлиги, шунингдек, уларнинг бажарилиш ҳолатини назорат қилиш қўтилган натижаларни беради.

Таалабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишдан мақсад уларнинг қизиқишлари ва қобилиятларига мувофиқ топириқ, кичик муаммони ўрганиш, ўз—ўзини такомиллаштиришга йўналтиришдан иборатдир.

Таалабаларнинг фаол билиш фаолиятларини ташкил этиш таълимий қадриятлар сифатида алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда. Шу сабабли таалабаларнинг назарий материаллар билан ишлаши, амалда қўллай олишларига имкон беришчи даёқатни шакллантирувчи илгор методлар изланади, унинг босқичлари такомиллаштирилади, инновацион методлари ишлаб чиқилади. Таалабаларга анъанавий репродуктив (намۇна бўйича) ишлар эмас, балки продуктив — ижодий, муаммони — изланиш хусусиятига эга топириқлар берилади.

Бундай ишлар таалабаларнинг ижодий идрок этиш фаолияти, муаммони мустақил ҳал этишга талабни, мавжуд билимларини жамлаштиришга йўналтиради; муаммони ҳал этиш усулини излаш ва танлашда мустақил бўлишга чорайди.

Педагог кадрларни тайёрлашда таалабаларни фаол илмий тадқиқотчилик фаолиятига жалб этиш таълимий қадриятлар сифатида эътироф этилмоқда. Таалабаларнинг илмий жамиятларида, тўғарақларда педагогик тадқиқотларни олиб боришга пухта тайёрланиш учун имкониятлар мавжуд.

Таалабаларнинг илмий тадқиқотчилик фаолияти фақатгина касбий—шахсий мақсадларнинггина ифода этмай, унинг йўналиши ва мазмуни муайян кафедраларнинг илмий муаммолари, олий ўқув юрти илмий тадқиқот ишларига мос келиши зарур.

Бўлажак мутахассисларнинг бу борадаги фаолияти юқори малакали кадрларни тайёрлашда катта аҳамиятга эга.

Олиб борилган илмий тадқиқот ишлар (ИТИ) бўлажак ўқитувчининг ижодий имкониятини ривожлантиради, мустақил билим олиш учун зарур бўлган сифатларни юзата келтиради, уларнинг индивидуал—тадқиқотчилик қобилиятларини аниқлашга ёрдам беради.

Бўлажак ўқитувчи—таалабалар билан муваффақиятли илмий тадқиқот ишларини олиб бориш шартлари сифатида қуйидагилар белгиланади:

- сабабийлик омили ва таалабаларнинг эмоционал—психологик кайфияти;
- таалабаларнинг истилати, қизиқиши, улардан талаб этилаётган фаолиятга нисбатан муносабати;
- ўқитувчи ва таалаба ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик муносабатлари, маслаҳат бериш ва назорат қилиш; раёбатлантириш ва мукофотлаш;

• тааба — таққиқотчини ижодкор шахс сифатида тан олиш.

• унинг ижодий ютуқларини таҳмин қилиш.

Таабабарнинг таққиқотчилик фаолиятига раҳбарлик қилаётган ўқитувчи қуйидагиларни ёнда саклаши керак:

• таабабар илмий ишларига раҳбарлик қилиш туғридан — туғри эмас, балки бивосита олиб борилади;

• таабабар учун асосийси — бу таққиқотчилик жараёни, мавжуд билимларини бойитиш, турли манба — лар билан мустақил ишлаш кўникмаларини юзата кел — тиришдан иборат.

Бутунги кунда педагог кадрларни тайёрлаш жараё — нда таълимнинг муҳим қадрияти бўлган ижтимоий омилнинг ўрни ва ролини муносиб баҳолай олиш зарур. Айни ўринда таълимий қадриятлардан айримлари на — моён бўлади. Улар қуйидагилардир:

1. Ўқитиш жараёнида ижтимоий муносабатларни ташкил этиш.

2. Педагогик амалиёт даврида ижтимоий муноса — батларни ташкил этиш.

3. Бўлажак ўқитувчи шахсининг ижтимоий фаол — лати.

Ижтимоий мослашнинг муваффақияти тааба — нинг мақсадлари ҳамда турухнинг қадриятларини қабул қилиш фаолияти, унинг таабаблари ва сабаблари, ўзини ва ўзининг ижтимоий алоқаларини тушуниб олишга боғлиқ бўлади.

Ижтимоий мослаш — бу маълум ижтимоий ша — роитларда атрофдагилар, бўлажак ҳамкасбларининг фаолиятини объектив баҳолаш, ижтимоий муносабат — ларни амалга оширишда фаол иштирок этишдир. Бу тизим бўлажак ўқитувчи шахсининг ҳалжонлари, истақ — лари ҳамда педагогик муҳитни қабул қилиш хусусият — ларини аниқлайди, ташқи омилларга таъсир кўрсатади.

Одамлар билан ўзаро муносабатлар, ижобий ёки салбий таъриба шахсининг ички муносабатлари тизими — ни юзата келтиради.

Биргаликдаги педагогик фаолият жараёнини ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилиш, таабабарнинг умумий қизиқишлари асосида амалга оширилади. Бу ерда шахсларро муносабатлар катта рол ўйнайди. Шахсла — раро муносабатларнинг муайян натижаларни бериши бу фаолиятнинг муҳим самараси ҳисобланади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик амалиёт дав — ридаги фаолиятларининг кўрсаткичлари қуйидагилар — дир: маҳсулдорлик, қоникармлик, шахсининг ҳар то — монлама ривожланиши, меҳнатга ҳавол муносабатда бўлиши, ижтимоий фаоллик, қадриятлари йўналиши ва бошқалар.

Бу ерда бўлажак ўқитувчининг ўз фаолияти, яъни, бажараётган ишлари ва уни амалга ошириш шароитда — рита эмоционал — баҳолаш муносабатларидан қониқиш ҳосил қилиши жуда муҳимдир. Педагогик меҳнатдан қониқиш ҳосил қилишда ижтимоий — психологик му — ҳитнинг ва педагогик фаолиятнинг самарадорлиги му — ҳим кўрсаткичидир.

Ижтимоийлаштириш — касби бўйича ҳамкасблари билан муносабатлар ва биргаликдаги педагогик фаоли — ятда амалга ошириладиган ижтимоий — педагогик таж — рибани ўзлаштириш, фаол қайта ишлаб чиқиш жараё — ни ва унинг натижасидир.

Ўз — ўзидан табиий равишда ва тарбиялаш жараён — ларида кўп аспектда шахсининг ижтимоийлашуви, унинг алоҳида томонларининг мақсадга мувофиқ шаклланти — рилишига ва ривожлантирилишига боғлиқ.

Кўриб чиқилган таълимий қадриятлар қуйидаги ижтимоий элементларга эътибор беришни талаб этади: муносабат, мулоқот, ҳулқ, уларнинг хусусияти ва усул — би, ижтимоий — психологик муҳит.

Шундай қилиб, бўлажак ўқитувчининг ижтимоий — лашуви, яъни педагогик шароитларда ишлаб чиқаришга мослашуви — ижтимоий — психологик муҳитнинг яра — тувчиси, шу педагогик жамоанинг раҳбари яратган, ушбу педагогик социумдаги муносабатлар, мулоқот,

хуақи педагогик амалиёт раҳбари назорати остида мақсадга мувофиқ бошқарилиб борилади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик жамоага ижтимоий мослашуви, улардан педагогик доирадаги турли алоқадар тизимининг ижтимоий муносабатлар тушуни-чадари ва тасаввурларини ўзлаштириб олишларини та-лаб этади.

3.2. Шахс ва унинг ўз-ўзини такомиллаштириш омиллари педагог кадрларни тайёрлаш жараёни-даги устувор таълимий қадрият сифатида

Ҳозирги кунгача таълим жараёнида шахсни тарбиялаш ва ривожлантириш тамойидининг устуворлиги асосида тўла амалга оширилмаган. Таълим масканлари ўзарининг муҳим ижтимоий вазифаларини суст ба-жариб келмоқда. Ёшларни яхлит, мақсадга мувофиқ тарбиялаш тизимини шакллантириш зарурияти юзата келди.

Бугунги кунда талабаларни муҳим инсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш жуда мақсадга муво-фиқдир. Чунончи, Шарқ мутафаккирларининг асарлари ҳамда ҳақ педагогикаси мазмунида ўз ифодасини топ-ган меҳр — шафқатлилик, ҳалоллик, катталарни ҳурмат қилиш, меҳнатсеварлик, тинчликсеварлик каби сифат-ларни талабаларда тарбиялаш, уларнинг маънавий ка-молотини таъминлашда муҳим қадам саналади.

Замонавий таълимда миллий ва умуминсоний қадриятларга таянган ҳолда ижтимоий тарбиянинг мақсади ва вазифалари тартиби куйидагича белгилана-ди: юқсак маънавийлик сифатларни тарбиялаш; тала-баларда ватанпарварлик, миллий ўзликни англаш туйғуларини шакллантириш; эстетик, экологик, иқтисодий, ҳуқуқий ҳамда сиёсий — ғоявий онгли тар-биялаш; ижодкор, соғлом ижтимоий муносабатларини шакл этиш кўникмаларига эга, ижтимоий фаол ни тарбиялаб воқта етказиш.

Мазкур ўринда маънавий — ахлоқий тарбиянинг моҳияти билан танишамиз. Бинобарин, у бир қатор тарбиявий элементларни ўзида намойён этади.

Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашларидан қуйидаги таълим — тарбиявий қадриятлар ажратиб кў-сатилади: демократик йўналганлик; инсон, унинг тар-бияси; инсонпарварлик ва шахснинг ҳар томонлама ривожланиши; билимларга қўшилиши; интеллектуал ривожланиши; юқсак маънавийлик сифатлари; меҳнат тарбияси.

Бўлажак ўқитувчиларнинг таълимини таъкид этишда ҳақ педагогикаси катта қимматга эга. Бино-барин, унинг мазмунида ифода этилган ғоялар, мавжуд билимлар инсон камолотининг сифатларни тарбиялашга хизмат қилади.

Ҳақ оғзаки ижоди намуналари — афсона, Достон, қисса, ривоят, эртак, мақол ва қўшиқларда эзгулик ифода этилади. Шунингдек, уларда ёш авлодни тарбия-лаш ва унга таълим бериш усуллари, пана — насихат ва талабалар мавжуд.

Ҳақ ўйинлари ўқув — тарбиявий хусусиятга эга во-сита ҳисобланади. Ҳақ педагогикаси — замонавий таълимнинг ҳамда педагог кадрларнинг янги авлоднинг тарбиялашда муҳим қадриятларидан бири саналади.

Шундай қилиб бўлажак ўқитувчиларни миллий — маданий қадриятлар асосида маънавий — ахлоқий тар-биялаш (оптимизмлаштирилади) долзарблашиб боради. Бу жараёнда Шарқ мутафаккирлари ва ҳақ педагоги — қаси меросидан имкон қадар самарали фойдаланиш зарур.

Бўлажак ўқитувчи тарбия жараёнининг моҳияти, мазмуни, ушбу жараёнининг хусусиятлари, диалектика — си, умумий қонуниятлари ҳамда хусусиятларини били-ш мақсадга мувофиқдир.

Бўлажак ўқитувчи тарбия тамойиллари, уларнинг ўзига хослиги, йўналганлиги (ижтимоийлиги), инсон — нинг ижобий хислатлари хусусида етарли маълумот —

ларга эга бўлиши зарур. У тарбия жараёнининг инсон — парвар хусусият касб этиши, ўқувчи шахсида ҳурмат билан ёндашиши, тарбиявий таъсирлар бирлигини сақлаши керак. Бўлажак ўқитувчи шахсида қуйидаги сифатлар: ижтимоий мақсад моҳиятини англаш, ҳам — қораликда фаол фаолият олиб бориш, жамoa муҳитида юзата келадиган — бирдамлик, бир — бирини тушуниш, «таъиниш ҳисси», аўстлик, ўзарo ёрдам, соғом танкида ҳиссининг қарор топиши ва ҳоказоларнинг тарбияда — ниши учун масъула бўлиши талаб этилади.

Бўлажак ўқитувчи тарбиянинг шакл, метод ҳамда ўқувчи фаолиятини ташкил этиш ва рағбатлантириш усуллари ҳақида маълумотларга эга бўлиши лозим.

Таълим жараёни ва дарсдан ташқари ишларида бўлажак ўқитувчи шахсида қуйидаги маънавий — ахлоқий сифатларнинг акс этишига аҳамият бериш мақсада мувофиқ: ақлий етуклик, жисмоний камолот, юксак даражадаги айд, меҳнатсеварлик, ижодкорлик, маънавий поклик, келажакка ишонч, ўз — ўзини англаш ва бошқалар.

Бўлажак ўқитувчи қуйидаги ахлоқий тушунчалар — нинг моҳиятини билиши керак: маънавий — ахлоқий онт, маънавий — ахлоқий ўзини англаш, шахс маънавияти, ахлоқий сифатлар, ўзига, бошқаларга, меҳнатга ҳамда мулкка нисбатан ижобий муносабат ва бошқалар.

Педагог кадрларни тайёрлаш жараёнида бўлажак мутахассисларни маънавий — ахлоқий тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга бўлган энг асосий тарбиявий қадриятлар.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ўз — ўзини такомиллаш — тириш, шу жумладан, касбий такомиллаштиришларига янгича ёндашув зарур. Уларда шаклланиши зарур бўлган асосий кўникма — мустақил таълим олиш кўникмасидир. Мустақил таълим олиш кўникмасига эга бўлиш мустақил ўқиш (ўз — ўзини ўқитиш) ва ўзини яра — тиш демакдир.

Фаолиятнинг маҳсулдаор бўлиши, унинг ижодий мазмун касб этиши шахсининг ўз йўлини топишга ин — тилиши, унинг ўз «Мен»ига эга бўлиши билан боғлиқ.

Е.Крюкова³² мустақил билим олишнинг қуйидаги хусусиятларини кўрсатади: экстенсив — жамловчи; янги билимларни эгаллаш; йўналтирувчи; ўзини маданиятда аниқлаш ва жамиятда ўз ўрнини топиш; тўқдирувчи — таълим мазмунида акс этувчи камчиликларни бартараф этиш, таълим жараёнидаги бўшлиқларни тўқдириш; ўзини ривожлантириш — онги, хотираси, фикрлаши, ижодий сифатларини мукамаллаштириш; методологик — муайян касб — ҳунарга хос бўлган тор йўналишни инкор этиш; коммуникатив — фан, касб — ҳунар, шу — нингдек, ёш давлари ўртасида маълум алоқаларни ўр — натиш;

• биргаликда ижод қилиш — бирга бўлмоқ, ижод — айд ишида ёрдам бериш, уни тўқдириш;

• яшовчанликни таъминлаш — фикрлаш ёки ҳа — ракат жараёнидаги қийинчиликларни ентиш, муайян ижтимоий нуқтаи назарнинг барқарор бўлишини инкор этиш;

• психологик — инсониятнинг интеллектуал ҳа — ракатларни ташкил этишдаги иштирокчилик ҳиссини сақлаб қолиш;

• герентологик — ижтимоий жамият билан мус — таҳкам алоқада бўлиш асосида организмнинг ҳаётий қобилиятини сақлаб қолиш.

Мустақил таълим олиш шахсининг умумий ривож — ланиш йўли сифатида индивидуалнинг ўз маънавий «Мен»ининг турли жиҳатларини шакллантиришга хиз — мат қилади.

Мустақил таълим олиш кенг қўламада мавжуд ил — мий билимларни ўзлаштириш ва ўз — ўзини такомил — лантириш демакдир. Бизнинг фикримизча, ушбу жа —

³² Крюкова Е.А. Личностно-развивающие образовательные техноло — гии: природа, проектирование, реализация. Монография. — Волгоград: Перемена, 2000.

раёнда бўлажак ўқитувчилар томонидан қўйидаги ҳа-
ракатлар амалга оширилиши зарур:

- ўзининг касбий фаолияти йўналишини аниқ белгилаб олиши;

- ўзини бошқариш ва ўзини такомиллаштириш билан боғлиқ режани ишлаб чиқиши.

Ўзини бошқариш ўзини тарбиялаш ёрдамида амалга оширилади. У эса ўзини, ўз «Мен»ини англаш ва ўзининг касбий кийфаси борасидаги тушунчага эга бўлишни таъминлайди.

Шундай қилиб, бўлажак ўқитувчи ўзини ўраниши, фақат мутахассис сифатидагина эмас, балки шахс сифатида ҳам ўзининг ички асосини қуриши ва шақллантира олиши лозим.

Бўлажак ўқитувчи доимо инсон билан ишлаши, шу боис ўқувчи шахси унинг «иш қуроли» сифатида намоён бўлиши, атарда унинг ушбу «қуроли» мукаммал бўлса, касбий фаолиятида муайян муваффақиятларга эга бўла оlishини тушуниши зарур.

Мустақил таълим олишда турли манбааларни танлаш, шу билан бирга ўқув юртидан ташқари шароитларда қизиқарли тадбирларни ташкил этиш, алоқалар доирасини кенгайтиришга эътибор бериш зарур.

Мустақил таълим олишда талаба илмий ва ўқув-методик адабиётлар, бирламчи манбаалар билан мустақил равишда, мунтазам, мақсадага мувофиқ фаолиятни олиб боради. Бу жараёнда талабанинг истаги, маҳорати, тиришқоқлиги ва иродаси, билимини такомиллаштиришга талаби, касбий маҳоратини оширишга интилиши яққол намоён бўлади. Атарда мустақил билим олишда муваффақиятга эришиса, демак, ўзини тарбиялашда ҳам муваффақиятга эришилади.

Мустақил таълим олиш фақатгина билимларни эгаллаш эмас, балки уларни англаб етиш, худосалар чиқариш, ўзлаштирилган билимларини амалий фаолиятда қўллашдир. Мустақил таълим олиш асосида бўлажак ўқитувчи ўзининг нафақат касбий, балки маънавий—ахлоқий, эстетик ва бошқа талабаларини ҳам

қондиради. Бу жараёнда талаба мустақил билим олишнинг турли шаклларидан фойдаланади ҳамда ижодкор ва маънавий қадриятлар истеъмолини сифатида ўсади. Мустақил таълим олишнинг энг омивий қўрилиши — китоб (манба) билан ишлаш ҳисобланади.

Мустақил таълим олишнинг маърузалар тинглаш, махсус радио эшитириш ва телекўрсатувларни томоша қилиш, хужжатли, ўқув ва бадий фильмлар кўриш, суҳбат, муҳокама, реферат устида ишлаш, талабалар конференциялари ҳамда ўқув, назарий—амалий семи-нарларда иштирок этиш ва бошқалар асосида ҳам амалга оширилади.

Мустақил билим олиш кутубхоналарда ишлашни, шунингдек, шахсий кутубхонасини доимий тўлдириб боришни талаб этади.

Мустақил билим олиш касбий фаолиятдан қатъий назар ҳар бир инсон, учун зарур. Айни вақтда, у шахсининг ижтимоий мустақиллигини ҳам белгилайди.

Замонавий педагог кадрларнинг малакасини ошириш таълимнинг янги қадриятлари, аввало, методологик—таълим берувчи, базали, касбий—шахсий, педагогик, назарий ва амалий (технологик), таълимнинг илғор қимматга эга бўлганларига мурожаат этишни талаб этади.

Педагог кадрлар малакасини ошириш тизимининг диққат марказида шахс омили, касбий тайёртарлик жараёнида эса, аввало, тарбияланиши зарур бўлган касбий—шахсий омили бўлиши керак.

3.3. Таълимий қадриятлар асосида педагог кадрлар малакасини оширишнинг назарий—амалий йўналишлари

Таълимнинг глобаллашуви шароитида қўйидаги омиллар янгича мазмунга эга таълимий қадриятлар ҳисобланади:

1. Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари.

2. Шахсининг ривожланиши ва шаклланиши бора — сидаги педагогик таълимотлар.

3. Шахсни шакллантиришнинг сабабийлик омили.

4. Шахс оминининг таълим — тарбия жараёнида етакчи ўрин тутishi, ўқувчи шахсининг хурмат қилиниши.

5. Таълим — тарбия самарадорлигини таъминловчи ахборот технологиялари ва бошқалар.

Педагогнинг асосий вазифаси — дарсни ташкил этиш, ўқувчини ўқитиш, тарбиялаш, ривожлантириш ва шакллантиришга йўналтирилган жараёнларни бошқаришдан иборат. Ҳар қандай педагогик лойиҳа (матбуза, суҳбат, амалий машғулотлар)да аниқ мақсадни илгари суртиш, ўқувчилар фаолиятини ташҳис қилиш ва таҳмин қилишга имкон бериш зарур. Педагогик фао — лиятни лойиҳалантириш — ташкил этилувчи ўқув — тарбиявий ишларнинг моделини яратиш, мақсадга эришиш усул ва услубларини танлаш, аниқ босқичларни белгилаш, ҳар бир босқичда натижаларни баҳолаб бо — риш усул ва шакллари аниқлаш амакдир. Лойиҳада ташкилий, назорат, тузатиш ва баҳолаш каби вазифалар ҳам ўз ифодасини топади.

Педагог томонидан бажариладиган вазифалар ўз моҳиятига кўра режиссёр, актёр, менежер, тадқиқотчи ва бошқалар томонидан амалга оширилувчи фаолият мазмунни ва элементлардан фойдаланишни тақозо этади.

Жамият ривожланиб, илм — фан, техника ва мада — ний соҳаларнинг тараққий этиши, таълим соҳасининг такомиллашиб бориши педагогик фаолиятта нисбатан муайян талабларни қўймоқда. Шунингдек, касбий би — лимдарининг эмас, баъки ташкилий, дидактик, пер — цептив, коммуникатив, тадқиқотчилик ва илмий — ўрганиш характеридаги педагогик қобилиятларни ҳам такомиллаштиришни талаб этмоқда. Айтиб ўтилган пе — дагогик қобилиятлардан ташқари ҳақиқий педагог ўзида истеъода, даёқат, ўткир зеҳн, ақл ва бошқа муҳим кас — бий сифатларни ҳам намоён эта олиши зарур. Ўқитувчи

шахсида қуйидаги шахсий ва касбий сифатларнинг ўзаро уйғун бўлиши мақсадга мувофиқдир:

• фан асослари ва уни ўқитиш методикасини пухта билиши, технология таёрларликка эга бўлиши, билим даражасининг кенглиги, ахборот технологиялари хизматида фойдалана олиши, педагогик одоби ҳамда нотикалик маданиятига эга бўлиши, ўз касбини севиши, юксак шахсий маданиятни намоён эта олиши.

Педагог — тарбиячи хос бўлган энг муҳим сифат, шубҳасиз, унинг маънавий қиёфаси ҳисобланади. Юқорида қайд этиб ўтилган сифатлар педагогнинг кас — бий имкониятларини белгилаб беради. И.П.Подласый педагогнинг касбий имкониятлари³³ қуйидагилардан иборат эканлигини таъкидлайди:

2 — жадвал.

Педагогнинг касбий имкониятлари тузилиши

Касбий тайёрларлик	Ижодкорлик	Касбий етуклик	Педагогик маданият
Касбига интилиш	Педагогик салоҳият	Инновацион фаолиятни ташкил эта олиш	Педагогик фикрлаш
Касбий шакл — ланиш	Касбий билимдонлик	Инсонпарвар бўлиш	Педагогик техникага эгадлик
Касбий йў — налчанлик	Фаолиятни ташкил этишда индвидуал услубга эгадлик	Касбий камо — лот	Муносабат — ларни ижобий ташкил эта олиш маҳорати
Педагогик фаолиятни ташкил этишда тайёрлик	Фаолиятта бўлган ижодий муносабат	Касбий позн — цияга эгадлик	Ижтимоий фаоллик
Касбий маҳо — ратга эга бў — лиш	Ижодий ташаббу — скорлик	Касбий фаоллик	Методик маҳорат

³³ Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Т.1. — М.: ВЛАДАС, 1999. 235 с.

Мазкур тизим касбий имкониятларни ташкил этув — чи тушунчаларнинг моҳиятини англаш, улар орасидан педагог кадрлар малакасини такомиллаштиришга хизмат қилувчи энг муҳимлари, яъни, мотивацион, операцион ва коммуникатив ташкил этувчиларини ажратиб олишга ёрдам беради.

Педагог кадрлар малакасини оширишнинг назарий — амалий йўналдишларини белгилашда касбий им — кониятлардан фойдаланиш бир қадар батафсил ўрта — нилган. Бироқ таълим стандартларини доимий равишда таъқимлаштириб бориш ва касбий — педагогик маса — лаларни ҳақиқатининг замонавий усулларини ўзлашти — рилишига бўлган талаб олий, ўрта махсус ва касб — ҳунар ўқув юрталарининг педагоглари, ўқитувчилари ҳамда раҳбарларининг назарий ва амалий билимларини мунтазам бойитиб боришни тақозо қилади. Шу боис эътиборимизни ана шу масалага қаратамиз.

Ўзбекистон Республикасида педагог кадрлар ма — лакасини ошириш тизимида мавжуд бўлган муаммо — ларни ҳақиқатининг, биринчи навбатда, тингловчиларга пе — дагогик технологиялар борасидаги билимларни бериш асосида уларнинг касбий маалакаларини оширишга йў — налтирилган фаолият даражасини ўрганиш ва таҳлил этишни талаб қилади.

Айни вақтда Ўзбекистон Республикасида педагог кадрлар маалакасини ошириш ва педагог кадрларни қайта тайёрлаш тизимида 23 та институт, 16 та фа — кулетет, 4 та маалака ошириш марказлари ва 14 та ма — лака ошириш курслари³⁴ фаолият олиб бормоқда. Ушбу таълим муассасаларининг фаолияти режади — мажбурий таълим асосида амалга оширилади.

Шунингдек, Республикада таълим ва кадрлар тай — ёрлаш соҳасида кўлаб ҳаққаро ташкилотлар ўз дойи —

ҳалари доирасида иштирок этиб келмоқдалар. Чунончи, ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси, ЎзБю — роКЕС, Тасис, ЕФО, АТҚ АББ Дастурали, Конрад Аденауэр фонди, Тинчлик корпуси ва кўлаб бошқалар. Аммо шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, таълим соҳасидаги ислохотларни амалга ошириш, хусусан педагог кадрлар маалакасини ошириш бўйича ёрдам кўрсатиш лойиҳа — ларини мувофиқлаштириш бўйича самарали ишлар амалга оширилади, бироқ бу борада мавжуд имконият — лардан етарли даражада фойдаланилмапти. Шу боис кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва педагог кадрлар маалакасини оширишда зарур шароитларини яратиш учун дунё ҳамжамиятлари билан алоқаларни кучайти — риш зарур.

Номлари қайда этилган ташкилотларнинг педагог кадрларни тайёрлаш ва маалакасини ошириш фаолияти мазмунини таҳлил қилиш куйидаги умумий ҳулосаларга келишимизга имкон беради:

- шакллантирилган ўқув режалари ва дастура — рининг мураккаблиги, маълумотларнинг изчил эмасли — ги;

- дастураларнинг аксарияти республикада олиб борилаётган ижтимоий — иқтисодий ва демократик қайта қуришлар ҳамда ўзлуқсиз таълим тизими мазму — нига жавоб бермайди.

Кўрсатиб ўтилган камчиликлар ана шу тизимни та — комиллаштириш муаммосини ҳақиқатининг заруралигини аниқлаб беради.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» кадрларни қайта тайёрлаш ва маалакасини ошириш тизимини ри — вождантириш стратегиясини белгилайди. Бу йўлда куйидагиларни амалга ошириш кўзда тутилади:

- тизимнинг тузиллиши ва фаолияти мазмунини шакллантириш;
- юқори маалака кадрларни тайёрлаш ва таълим муассасаларининг етук мутахассислар билан таъминлаш;
- етарли моддий — техник базани яратиш;

³⁴ Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дасту — ри» тўғрисидаги Қонуни //Баркамол авлод — Ўзбекистон та — раққиятининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни, 1997, 36 б.

• Давлат ва нодавлат иқтисодиёт секторлари, таъжиротлар, корхоналар ва турли хусусий таъжиротлар таъжиротлари асосида оператив равишда кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни таъминловчи давлат ва нодавлат муассасаларини таъжирот этиш ва ривож — лантиришга ёрдам кўрсатиш.

• замонавий ўқув усулларини яратиш, илмий таъжиротларни ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга таъжирот этиш.

Асосийси таъжирот хизматига асосланган меҳнат бозори, шахс, давлат ва жамият таъжиротлари ҳисоби олиб, таъжирот кадрларнинг касбий билим, кўникма ва малакаларини доимий чуқураштириб ва янгилаб бериш таъжирот олдидан кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш таъжирот яратишдир.

Бунинг учун қуйидаги ҳаракатларни таъжирот этиш зарур:

• таъжирот муассасаларини малакали кадрлар билан таъжиротлаш;

• таъжирот кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнига илмий таъжирот институтларини жаъб этиш;

• шахсининг касбий малакаси, маънавий — ахлоқий даражасини онгли равишда оширишга давлат этувчи ижтимоий — психологик омидаларни яратиш.

Таъжирот кадрларнинг малакасини ошириш бу:

• таъжирот кадрларнинг маълум мутахассислар бўйича қўшимча таъжирот тайёрламаларга эъа бўлиш — ларини таъжиротлаш;

• таъжирот кадрларни мутахассислик йўналиши бўйича қайта тайёрлаш, улар томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган янги билим ва малакаларни эъаллашлари учун имконият яратиш.

Таъжирот кадрлар малакасини оширишнинг асосий шакллари қуйидагилар саналади: ўқув муассасаларида таъжирот орттириш, хорижий мамлакатларнинг таъжирот

муассасаларида таъжирот алмаштириш, ижодий фаолиятни олиб бориш, уларнинг турли илмий анжуманларида иштирок этишларини таъжиротлаш.

Шахрар ва вилоят таъжиротларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институтларида бўлуни кунда амалга ошириладиган амалий фаолият мазмунини ўрганиш мақсадида таъжирот ишлари олиб борилади. Ушбу жараёнда қуйидаги дойиҳага асосланиб иш кўрилади:

1. ўрганиш: таъжирот таъжирот ва психологика кафедраларининг фаолияти, ўқув дастурлари, ўқув — таъжирот режадари, шу жумладан, таъжирот ўқув режадари; маъруза, семинар ва амалий машғулотларнинг тематикасини.

2. Кузатиш: ўқув ва амалий машғулотлар жараёни — ни.

3. ўтказиш: суҳбат, кафедра муадрлари, ўқитувчилар ҳамда таъжиротчилар иштирокидаги анкета суъровларини.

Таъжирот ишларини олиб бориш жараёнида қуйидаги кафедралар фаолияти ўрганилади ва мақсада мувофиқ таъжирот қилинади: «ўзбек тили ва адабиёти», «Рус тили ва адабиёти», «Таъжиротика, психологика, мактабга ва бошланғич таъжирот», «Чет тиллар», «Амалий фандар». Шунингдек, қуйида курсларнинг мазмунини ҳам ўрганилади ва таъжирот этилади: «Мақтаб кутубхоначилари», «Жисмоний таъжирот», «Ишларни бошланғич ҳарбий хизматга тайёрлаш», «Меҳнат таъжирот», «Музыка», «Таъжирот савъат» ва «Директор ўринбосарлари».

Таъжирот ишларини олиб бориш жараёнида қуйидаги ҳудосаларга кеъдик: номлари кўрсатилган кафедралар фаолиятида таъжиротчиларга ўзлуқсиз таъжирот таъжирот мазмунини, бу борада республикада олиб бориладиган давлат сиёсати, замонавий таъжирот таъжирот ва уларни таъжирот фаолиятга жорий этишга дойиҳада эътибор бериб кеъинмоқда.

Кафедралар асосий ва муҳим мавзуларнинг моҳиятини тўда очиб берилишга жаъбларлар. Масалан, «Илмий сиёсат ва маънавийликнинг асосий ғоздари»

мавзусини ўрганиш жараёнида ижтимоий — ғолийлик, уларнинг аҳамияти, жамият маънавий ҳаётидаги роли, «миллий ғоя ва миллий мустақиллик ғояси, уларнинг тамойиллари» тушунчасини тушунтириб бериши кўзда тутилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг демократик тамойилларини муҳокама қилиш, республикадаги демократик жараёнлар ҳақидаги маълумотларнинг берилиши назорат остига олинган. Малака ошириш курси тингловчиларининг ҳуқуқий ва иқтисодий билимларни ўзлаштиришларида алоҳида эътибор берилди.

Муҳим таълимий муаммоларни ўрганиш мақсадида матбузар, муҳокама ва амалий машғулотлардан фойда — ланилади. Хусусан, амалий психологлар малакасини оширишда қуйидаги масалалар ўртага қўйилди ва ўрганилди:

- ҳақ таълими тизимида психологик хизмат (таълим муассасаларида амалий психолог хизматини йўлга қўйиш)ни ташкил этиш; тингловчилар томонидан ёшлар психологияси (турли ёшдаги ўқувчилар психологияси, уларнинг мактабдаги тайёргарлиги ташҳиси), педагогик психология (ўқитиш жараёни самарадорлигини оширишнинг психологик хусусияти), истеъдодли болалар психологияси (истеъдодлилик ва вундёркиндлик тушунчаси, уларни психологик ташҳис қилиш ва танлаш муаммоси, улар билан ишлаш хусусиятлари), оила психологияси (никоҳ — оилавий муносабатлар психологияси, ўсиб кетаётган авлодни оилавий ҳаётга тайёрлаш масаллари психологияси, никоҳ — оилавий муносабатларнинг психологик ташҳиси), ақлий ривожланишдан ортда қолган болалар, шу жумладан, ақли заиф болалар психологияси (уларнинг психологик ташҳиси, тарбияси оғир болалар билан ишлашнинг психологик хусусиятлари), касб танлаш асослари (ўқитувчининг касбий сифатларини аниқлаш методи, ўқувчиларни ташҳис қилиш, уларнинг у ёки бу касбга лаёқатларини аниқлаш) ва миллий мустақиллик ғояси (ғоя ва

ғолийлик тушунчаси, уларнинг аҳамияти ва тамойили) асосларининг пухта ўзлаштирилиши ва бошқалар.

Тингловчилар томонидан педагогик технологиялар, муаммолар ўқитиш, ҳамкорлик педагогикаси, ўқувчиларнинг мавзулари тўғрисидаги маълумотларнинг ўзлаштирилишига маълум даражада эътибор қаратилади. Шаҳар ва вилоят педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институтларида қуйидаги ўқув — тематик режалар асосида таълимий фаолият олиб борилаётган: «Ижтимоий фанлар ва маънавийлик асослари», «Миллий мустақиллик ғояси ва Ватан ҳисси», «Миллий мустақиллик ғояси ва маънавийлик асослари», «Ҳуқуқ», «Тарих», «Педагогиканинг долзарб масалалари», «Психологиянинг долзарб масалалари», «Янги ахборот компьютер технологиялари, улардан фойдаланиш», «Таълим менежменти: назарияси ва амалиёти», «Педагогикада иқтисодий масалалар», «Педагогикада ҳуқуқ масалалари», «Махсус фанлар методикаси», шунингдек, педагогика олий ўқув юрларида ўқитилиши йўлга қўйилган янги курслар, чунончи, «Педагогика», «Психология», «Янги педагогик технологиялар», «Экология ва табиатни муҳофаза қилиш» ва бошқалар.

Айниқса, педагог кадрлар малакасини ошириш таълим режалари, шу жумладан ўқув юрлари раҳбарлари учун бўлган ижтимоий фанлар бўйича («Иқтисодий масалалар», «Давлат ва ҳуқуқ асослари», «Миллий мустақиллик ғояси ва маънавийлик»), умуммутахассислик фанлари бўйича («Педагогика масалалари», «Психология масалалари», «Янги ахборот технологиялари ва улардан фойдаланиш») ва махсус фанлар бўйича ўқув режаларини жуда чуқур ўрганишга алоҳида эътибор берилди.

«Педагогиканинг долзарб масалалари», «Психологиянинг долзарб вазифалари», «Янги ахборот технологиялари ва улардан таълимда фойдаланиш», «Педагогик технологиялар ва улардан ўқитиш жараёнида фойдаланиш», «Таълимда иқтисодий масалалар», «Таълимда

хукук масалалари» мавзуларида маъруза, семинар ва амалий машғулотлар олиб борилади.

Ушбу фаолият кейинчалик педагог кадрлар малакасини ошириш мазмунини таҳлил қилиш, аниқ ҳулосалар чиқаришга имкон беради. Хусусан: тажриба жараёнида тингловчилар томонидан ўзбекистон Республикаси Президентини И.А.Каримовнинг асарлари, таълим тизимини такомиллаштириш, хусусан, педагог кадрларни тайёрлаш борасидаги ҳужумат қарорларининг ўрганилиши, тингловчиларнинг сиёсий билимларининг такомиллаштирилиши, уларнинг онлига миллий мустақиллик фояси, унинг тамойиллари ҳамда бу фоядаларни сингдиришга йўналтирилган фаолият таъкид этилаётганлиги маълум бўлди. Давлат таълим стандартларини татибиқ этиш масалалари; янги ўқув режалари; дарсликлар, методик қўлланмалар, уларнинг аввалиги қўлланмалардан фарқи, афзалликлари ўрганилмоқда.

Юқорида айтиб ўтилган фикрлар ва педагог кадрлар малакаси даражасини ошириш ҳақидаги аниқ ҳулосалардан келиб чиқиб, муаммонинг умумий ҳолати қониқарилитини таъкидлаш мумкин. Бироқ ушбу жараёнда таълимий қадриятлардан фойдаланишга жиддий эътибор берилмаган. Таянч фанлар ва курслар бўйича яратилган ўқув дастураари ва режаларида «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да кўрсатилган вазифаларни муваффақиятли амалга оширишга ёрдам берувчи бўлим, мавзу ёки масалалар ўз ифодасини топмаган.

Таълим соҳасида мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида қуйидагиларни амалга ошириш керак:

1. Педагог кадрлар малакасини ошириш жараёнида таълимий қадриятлардан фойдаланиш, педагогик технологиялар назарисини, унинг мазмунини, назарий-амалий асослари ҳамда улардан ўқув жараёнида фойдаланиш ҳолатини аниқлаш.

2. Педагог кадрлар малакасини ошириш мазмунини такомиллаштириш, таълим — тарбия жараёнида

таълимий қадриятлардан фойдаланишга оид тавсиялар — ни ишлаб чиқиш.

Педагог кадрлар малакасини ошириш тизимида таълимий қадриятлардан муайян даражада фойдаланилмоқда, ammo таълимий қадриятлар алоҳида бўлим, мавзу ёки масала сифатида ўрганилмаётган. Уларни тизимлаштириш, таърифлаш, моҳиятини очиб беришга етарли эътибор берилмаётган.

Педагог кадрлар малакасини ошириш жараёнининг мазмунини таълимий қадриятлар маълум даражада ўз ифодасини топган. Бироқ мавжуд ҳолат бутунли кун таъбадларига жавоб бера олмайди. Шу боис даярла баяндаш дастураари ва тематик режалар мазмунини янгилаш таъаб этилади. Биринчи навбатда, психологик — педагогик, маънавий — ахлоқий, ижтимоий, методик — амалий ҳамда экологик мазмундаги дастураарининг мазмунини такомиллаштирилиши зарур.

Таълим — тарбия жараёндарини инсонпарварлаштириш асосида педагогик фаолият сифатини оширишда қуйидагиларга аҳамият бериш мақсадга мувофиқ: ўқув — тарбиявий фаолиятни юксак миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида жонланттириш; таълим жараёнида коммуникатив ва ижтимоий омиллар, педагогик фаолиятнинг янги тизими, таълимнинг янги турлари, усуллари, шунингдек, педагог кадрларнинг касбий етуклигини таъминлаш масалаларининг ечимини топиш зарур.

Таълимий қадриятлар жамиятда кечаяётган туб ўзгаришларга мувофиқ шаклланади. Улар ўз навбатида жамият истикболини таъминловчи баркамол шахсни шакллантиришга таъсир кўрсатади.

Таълимий қадриятлар асосида педагог кадрлар малакасини ошириш муаммосининг ҳозирги ҳолати аниқ амалий ёрдам ва ўзининг мутахассислик билимларини ошириш бўйича таълим доирасидаги амалий ишлар мазмунини такомиллаштиришга оид тавсияларнинг ишлаб чиқилишини талаб этади.

«Педагогика» ўқув курси бўйича ишлаб чиқилган ўқув режасига қўшимча ва тузатишларнинг киритилиши талаб этилади. Таълимий қадриятларни тўда ўрта-ниш учун қўйидагилар зарурдир: таълимий қадриятларни ва уларнинг аҳамиятини аниқлаш; энг муҳимларини белгилаб олиш ва тизимлаштириш; хусусан сийатларини кўрсатиш ва мазмунини очиб бериш; таълим тизимида, таълим жараёнида улардан фойдаланиш ҳолати ҳақида маълумотлар бериш.

Ўқув-тарбиявий ишлар жараёнида таълимий қадриятларни муваффақиятли амалга ошириш учун асосий ҳисобланган бу қадриятларнинг назарий, амалий, педагогик асослари каби омилларига эътиборни қаратиш муҳимдир.

Тажриба жараёнида муаллиф томонидан ижтимоий, гуманитар ва табиий фанлар бўйича ишлаб чиқилган ўқув дастурлари ва тематик режалар амалиётга татбиқ этилиб, уларнинг самарадорлиги синов асосида ўрта-нилади. Тажриба натижалари педагог қадрларни тайёрлаш ва уларнинг мадакасини ошириш тизимида таълимий қадриятлар асосида бўлажак ўқитувчилар ва амалиётчи—педагогларнинг касбий маҳоратларини такомиллаштиришга оид тавсияларни ишлаб чиқишга имкон беради. Тажриба—синов ишларининг умумий тавсифи ва яқунлари борасида монографиянинг келгуси бобида батафсил сўз юритилади.

4 БОБ. ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ПЕДАГОГ ҚАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА МАДАКАСИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИгини ТАЪМИНЛАШ

4.1. Таълимий қадриятлар асосида педагог қадрларни тайёрлаш ва мадакасини ошириш тизимини такомиллаштиришнинг амалий жиҳатлари

Ушбу бобда тажриба—синов ишларининг мазмунини, ташкил этилиши ва натижалари хусусида сўз юритиладими.

«Таълимий қадриятлар асосида педагог қадрларни тайёрлаш ва мадакасини оширишнинг назарий—амалий асослари» мавзусидаги тажриба синов ишлари ўзида қуйидаги мазмунни акс эттиради.

Тажриба—синов ишлари базаси: педагогика олий ўқув юртлиари, педагогларни қайта тайёрлаш ва мадакасини ошириш институтлари.

Тажриба—синов ишларига методик жиҳатдан раҳбарлик қилувчи кафедралар: Психологик—педагогик фанлар кафедраси.

Тажриба—синов ишларини олиб боришда асосларидан фойдаланилган фанлар: олий педагогик мактабларда—«Психология», «Педагогика»; педагог қадрлар мадакасини ошириш курсларида—«Психология», «Педагогика» ҳамда «Психология масалалари», «Психологиянинг долзарб масалалари», «Педагогика масалалари», «Педагогиканинг долзарб масалалари» ҳамда «Муносабатлар психологияси» курслари.

Тажриба—синов ишларининг субъектлари: педагогика олий ўқув юртлиари талабалари; педагогларни

кайта тайёрлаш ва мадакасани ошириш курсларининг тингловчилари.

Тажриба—синов ишларида жами бўлиб 600 нафар талаба ҳамда 600 нафар ўқитувчилар педагог кадрларни тайёрлаш ва мадакасани ошириш институтлари (курс—лари)нинг тингловчилари жаб этилиди ва улар тенг асосида тажриба ва назорат гуруҳларига бўлиниди. Хусусан:

Тажриба-синов иштирокчилари

3—жалдвл

№	Таълим муассасалари	Тажриба гуруҳи	Назорат гуруҳи
11.	Педагогика олий ўқув. курслари	150	150
22.	Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва мадакасани ошириш институтлари	150	150

Тажриба—синов ишларининг моҳияти: таълимий кадрлар асосида педагог кадрлар тайёрлаш ва мадакасани ошириш жараёнини таъкид этиш, тажриба субъектларининг касбий маҳоратлари ўстанилиши даражасини ўрганиш. Амалий фаоллият мақсадаги мувофиқ режа асосида бўлиб борилади.

Тажриба—синов ишларининг боқичлари: исбот—ловчи, шакллантирувчи; назорат—якуний.

Таълимий кадр асосида қуйидагиларнинг самарадорлиги ўрганилади: ўқув дастурулари, тематик режалар (шу жумладан, тарбия бўйича); ўқув—тарбиявий жараёнларнинг шакллари, ўқиш метод ва усуллари ҳамда уларнинг технологиялари.

Тажриба — педагогик схемасида, кесип (метод срез) методларидан фойдаланилиди.

Назорат турлари: тест ва анкета (ёпиқ, аноним) сўровлари. Тажриба—синов ишлари жараёнида фойдаланилган методлар: педагогик кузатиш, суҳбат, савол—жавоб, анкета сўрови, тест сўрови, интервью.

Тажриба—синов ишларининг мақсади йўналиши—ри: таълимий кадрлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва мадакасани оширишга оид методикани ишлаб чиқиш; унинг самарадорлигини тажриба синов—вида текшириш.

Тажриба ишларини таъкид этиш жараёнида таълимий кадрлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва мадакасани оширишга йўналтирилган таълимий фаоллигининг самарадорлигини аниқлашга хизмат қилувчи мезонлар ишлаб чиқилади. Мезонларни шартли равишда қуйидаги уч гуруҳга бўлади:

- 1) умумий мезонлар (I);
- 2) педагог кадрларни тайёрлаш мезонлари (II);
- 3) уларнинг мадакасани ошириш мезонлари (III).

1. Умумий мезонлар:

1. Касбий—педагогик таълим ҳамда таълимий кадрларнинг педагог (шу жумладан, бўлажак)лар томонидан ўзлаштирилишига, шахсий—мазмунли ва ижтимоий аҳамиятга эришилган оид кўрсаткичлар.
2. Таълимий кадрларнинг назарисы ва улардан педагогик жараёнда фойдаланиш тажрибасининг ўзлаштирилиши.
3. Касбий—педагогик билим, кўникма, мадака, шунингдек, маҳоратнинг таълимий кадрлар асосида шаклланилиши.
4. Таълимий кадрларни ўзлаштириш жараёнида ахборот ўрганиш технологияларидан фойдаланиш.
5. Таълимий кадрларни ўзлаштириш жараёнида эгалаган билим, мадака, кўникма ҳамда қобилиятларнинг дозарбланиши ва ижтимоийлашуви.
6. Муस्ताқил равишда билимларни эгалаш, касбий жиҳатдан тақомиллашуви.
7. «Мен» концепциясига мувофиқ педагогнинг ўз шахсига нисбатан ҳурматда бўлиши.

II. Педагог кадрларни тайёрлаш мезонлари:

1. Касб танлашнинг ижтимоий — шахсий сабаблари.
2. Шахс ҳақида, ўқувчи ҳақида психологик билим — дар, ўқувчи шахсини тарбиялаш, шакллантириш ва ри — вождантириш.
3. Ўқувчи шахсининг психологик ва ижтимоий ри — вожданиши, ўзига хос жиҳатлари.
4. Таълимий қадриятларнинг назарий — амалий асосларини ўзлаштириш, уларни амалий фаолият, тадқиқот жараёни ва методик ишларни олиб боришда қўлай олиши.

III. Педагог кадрлар малакасини ошириш мезонлари:

1. Педагоглик касбининг ижтимоий — шахсий аҳа — миятини англаб етиш.
 2. Ўқувчи шахси, уни тарбиялаш, шакллантириш ва ривожлантириш психологияси бўйича билимга эга бў — лилиши.
 3. Таълимий қадриятлар асосларини ижодий англаб етиш, уларни амалий фаолият ва методик ишларни олиб боришда қўлай олиши.
 4. Таълимий қадриятларни амалга оширишда пе — дагогик технологиялардан фойдалана олиши.
 5. Таълимий қадриятлардан шахсий — педагогик фаолиятда фойдалана олиш тажрибасига эгалик.
 6. Педагогик фаолиятида таълимий қадриятлардан фойдаланиш самардорлигини текшириб кўриш.
- Тадқиқотни олиб боришда таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш (I) ва малакасини оширишнинг (II) бошланғич даражаси (мавжуд ҳолат)ни текшириш талаб этилади (анкетадар, сўровлар ва тестлар воситасида). Натижалар 4 — ва 5 — жаъваларда ўз ифодасини тошган. Текшириш жараёнида юқорида қайд этилган мезонларга мувофиқ иш кўрилади.

Талаблар томонидан таълимий қадриятларнинг ўзлаштирилиши (адаббаки текширишлар натижаси)

150 нафар талаба — тажриба гурӯҳи	150 нафар талаба — назорат гурӯҳи
1. 13,3	13,3
2. —	—
3. 36,7	34,7
4. 26,7	25,3
5. 20	18,7
6. 16	16,7
7. 13,3	10
II. 1. 13,3	13,3
2. 10	10,7
3. —	—
4. —	—

Бўлажак ўқитувчиларнинг тайёрлашги даражаси — нинг адаббаки текшириш натижалари назорат гурӯҳ — лари ва тажриба гурӯҳларида ўртача кўрсаткичдан анча пастлигини кўрсатади. Чунончи 10 фоиз — 13,3 фоиздан — 25,3 — 36,7 фоизгача.

- а) тажриба гурӯҳларида — 10 фоиз дан 13,3 фоизгача;
б) назорат гурӯҳларида — 10,7 фоиз дан 13,3 фоиз — гача.

Назорат ва тажриба гурӯҳларида амалиётчи — педагогларнинг касбий малакалари даражасининг адаббаки текшириш натижалари ўртача даражадан паст кўрсаткични қайд этади. Хусусан: 18,7 фоиз — 33,3 фоиз фоизгача; ва фақатгина психологик билимлари бўйича — 40 фоизгача, касбий — педагогик билимлари, маҳоратлари ва кўникмалари бўйичагина — 50 фоиздан кўпроқ натижани кўрсатади.

- а) тажриба гурӯҳларида — 24,7 фоиз дан 40,0 фоиз гача;
б) назорат гурӯҳларида — 23,3 фоиз дан 38,7 фоиз гача.

Педагог кадрларг маъакисини ошириш курслари тинловчилари томонидан таълимий қадриятларнинг ўзлаштирилиши (Асстабқи текширишлар натижаси)

№	№	Тажриба гуруҳи — 150 на — фар тинловчи	Назорат гуруҳи — 150 нафар тинловчи
I	1.	33,3	32
2		—	—
3		53,3	52
4		33,3	32,7
5		20,7	21,3
6		33,3	34,7
II	1.	20	18,7
2		33,3	33,3
3		40	38,7
4		—	—
5		24,7	23,3
6		—	—

Амалиётчи — педагогларнинг психологик билимларни ўзлаштириш даражаси тегишли равишда тажриба ва назорат гуруҳларида 40,0 ва 38,7 фоизни ташкил этди.

Шахс, унинг шаклланиши ва ривожланишида Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда методологик омиа бўлгани каби, унинг таълим мазмунини такомиллаштириш во — ситаси сифатидаги аҳамияти ҳам ўсиб бормоқда.

Тажриба жараёнида бўлажак ўқитувчилар ҳамда амалиётчи — педагогларни қайта тайёрлаш ва маъакаси — ни ошириш курсларининг тинловчилари ўртасида таълимий қадриятлар, уларнинг моҳиятини ёритувчи билимларни тарғиб этишга алоҳида эътибор қаратилди. Қуйида ана шу амалий фаолият хусусида сўз қоритамиз.

Мабруза мавзуси: "Шахс ҳақида".

Мабрузага қўйилувчи талаблар:

2) баркамол шахс моҳияти, қомиллик ўлчовлари ва унинг жамиятдаги ўрни ва ролини очиб бериш;

3) шахсни ривожлантириш йўллари, шартлари ҳақидаги маълумотларни бериш;

4) машғулотлар жараёнида турли методлар ва усуллардан фойдаланиш;

5) шахс ривожига нисбатан қўйилмаган инди — видуал талаб, шунингдек, қасбий — шахсий омилар бо — расида маълумотлар бериш;

6) замонавий ижтимоий талаблар моҳиятини очиб бериш;

7) баркамол шахснинг жамиятда тутган ўрни, ижтимоий муносабатларни ташкил этишдаги роли ва аҳамиятини ёритиб бериш;

8) талабларнинг мустақил мулоҳаза қоритишда — рини, шахсий фикрларини, айнақса "Мен" концепция — сини фаолаштириш ва маъқуллаш;

9) талабларнинг ўзини таърифлашга, ўзига баҳо беришга ва ўз иш фаолиятини дойрхаллаштиришга, ўзини ташкил қилшга, ўзини такомиллаштиришга йў — налтириш.

Мақсад: Ривожланган шахс ҳақида, хусусан уни ривожлантириш йўллари ва шартлари ҳақида тасаввур бериш.

Машғулот шакли: мабруза.

Асосий метод. усул ва воситадар: мақсадни аниқ белгилаш; ахборот бериш, оғзаки баён этиш, ўқиш, со — лиштириш, тушултириш, баҳс — муҳокама; Диалог; так — рорлаш; мисол ёки далиллар келтириш; таърифлаш; дойрхаллаштириш, моделемаштириш, тизимлаштириш, «оладиндан кўра билиш» тактика ва стратегияси, кичик тортишув, эслатма, масалаҳат, тавсиялар, умумлаштириш, икуний худоса; "Мен" концепцияси.

Тошпирик: мабруза жараёнида асосий тушулча — ларнинг моҳиятини ёритувчи фикр — мулоҳазаларни ёзиб бориш; ривожланган шахс модели ҳамда шахс ривожланишининг схемасини тузиш.

Мавруза режаси:

1. Ривожланган жамиятда шахс ва унинг ривожланиши муаммосининг долзарблиги.
 2. "Шахс" тушунчасининг психологик жиҳатдан янгича тафқин қилиниши.
 3. Шахснинг тузилиши ва йўналганлиги.
 4. Шахсда намоён бўлувчи сифатлар.
 5. Баркамол шахста хос бўлган сифат.
 6. Субъектив — шахсий "Мен" ("Мен" — образ, "Мен" — концепция)нинг моҳияти.
 7. Аниқ ҳаётий вазиятларда "Мен" образининг намоён бўлиши.
 8. Ўз — ўзини тарбиялаш (лойиҳалаштириш), шахсда ўзи фаолиятига баҳо бериш ҳамда ўзини ҳурмат қилиш кўникмаларини шакллантириш.
 9. Шахс — шахсларо муносабатларнинг субъектисифатида.
 10. Шахс камолотига қўйилувчи ижтимоий талаблар.
 11. Шахсни ижтимоийлаштириш (турли тарбиявий шароитлар, шунингдек, ижтимоий сабаблар тизимига мувофиқ бошқариладиган фаолият асосида ижтимоийлаштириш).
 12. Шахс ривожланишига таъсир этувчи педагогик шарт — шароитлар.
 13. Шахс ривожланишида ижтимоий вазиятининг ўрни.
 14. Шахс ривожланишига у иштирок этмаётган ва — зиятларнинг таъсири.
 15. Баркамол шахснинг замонавий жамиятдаги ўрни, роли ва аҳамияти.
 16. Ўз — ўзини такомиллаштириш — шахс камолотининг муҳим омили.
- Талабларга берилган саволлар:
1. Баркамол шахс кийфасини Сиз қандай тасаввур қиласиз (фикрланишни модел асосида ёритишга ҳаракат қилинг)?
 2. Баркамол шахсни тарбиялашга таъсир этувчи объектлар ва субъектив омилилар нимадандан иборат (омилларни схема асосида тасвирланг).

3. "Мен" концепциясининг асосий моҳияти нимадан иборат?

Тошпириқлар:

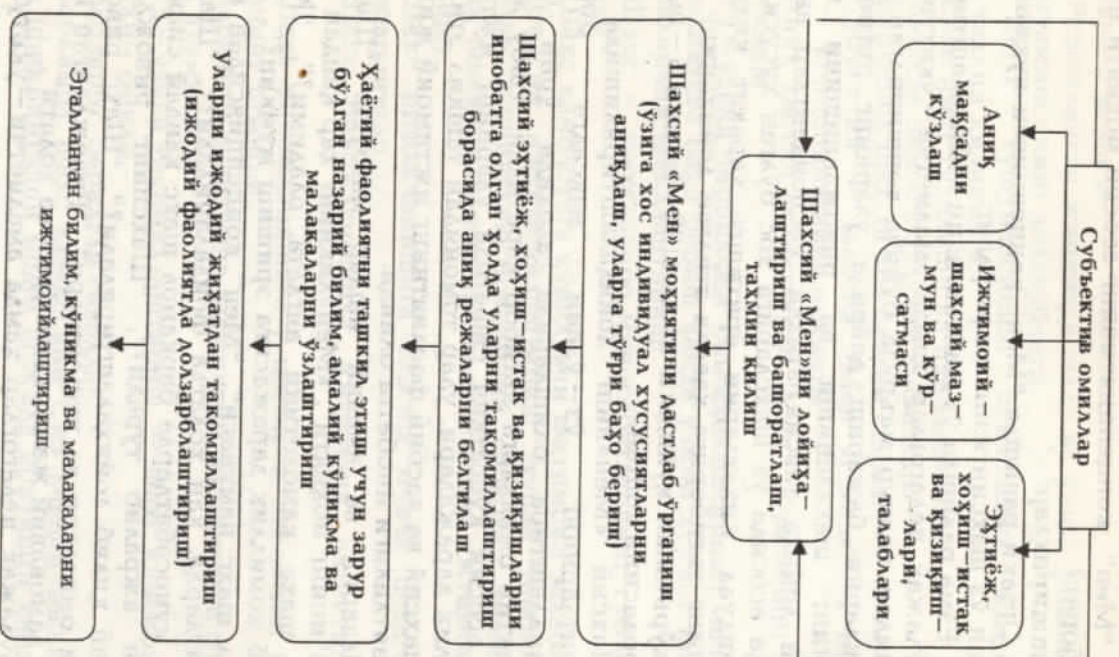
1. Оғзаки равишда "Мен" концепцияси нуктаи назардан ўз шахсининг таърифлант.

2. Ёзма равишда ўз шахсининг лойиҳалаштиринг. Бўлажак педагоглар ҳамда амалиётчи — ўқитувчилар томонидан мазкур мавруза бўйича тошпирилган топшириқларни бажариш даврида уларнинг эътиборига шахснинг шаклланиши ва ривожланишини ифода этувчи лойиҳа тавсия этилди. Респондентлар ана шу лойиҳа асосида ўз шахсларига хос бўлган хусусиятлар, индивидуал жиҳатларни ёритишга ҳаракат қилдилар. Уларнинг эътиборига ҳавола этилган лойиҳанинг умумий кўриниши қуйидаги шакл (128 — бетдаги 5 — шакл)да ўз ифодасини тошган.

Шахсий «Мен»нинг лойиҳалаштирилишида респондентларнинг ўз — ўзини мақсадга мувофиқ такомиллаштири олишларида алоҳида ўрни бўлган субъектив омилига эътибор қаратилди. Ушбу жараёнда асосий кўрсаткич сифатида уларнинг ижтимоий фаоллик даражалари, улар томонидан тақкид этилаётган шахсий ва касбий фаолиятнинг ижтимоий жиҳатдан аҳамиятлилиги инобатга олинди.

Назарий ва амалий ишлар мавзуси: "Шахс — "Мен"нинг моҳияти", «Мен»ликнинг ҳар қандай ифодаси шахс камолотини англаш оладими?", "Қандай қилиб комиллик даражасига эришиш мумкин?", "Баркамол шахс намунаси", "Мен" концепциясидан қандай вазиятларда, қай ҳолатда фойдаланилади?", "Шахс — раро муносабатларда баркамол шахс қандай сифатлари билан ажралиб туради?", "Шахснинг ривожланиши қандай қилиб лойиҳалаштирилади?", "Шахс ривожланиши омили ва шароитлари", "Ривожланган шахс — нинг замонавий жамиятдаги ўрни ва ҳолати".

Бўлажак педагоглар ҳамда амалиётчи — ўқитувчилар томонидан таълимий қадриятларнинг моҳиятини ўрта — ниш, уларда педагогик фаолиятда мазкур қарашлардан фойдаланиш борасидаги кўникма ва малакаларни

5 – shakl. Shaxs rivojlanishi va shakllanishida namoyon boʻluvchi sub'yektiv omlar

shakllantirishda iynatirilgan metodika-da mustaqil ishlar-ni tashkil etilishi-ga ham alohida ahamiyat beriladi. Mustaqil ishlar-ni tashkil etilish vaqti hamda ular-ni mavzusi respondent-larga avvaldan ma'lum qilinadi. Nazariy va amaliy ish-lar-ga talab-lar o'zidan xabar qilinadi. Shuningdek, ular-ni tashkil etilish shakli, mashg'ulot-lar-ni tashkil etilishi-ga kuyiluvchi talab-lar borasida respondent-lar xabar-lar etiladi. Bu kabi xarakat-lar mashg'ulot-lar-ni sa-ma-rali u'tirish hamda respondent-lar-ni fao-liyat k'ur-satish-lar-ga erishish imkon beradi.

Ayrim mavzu-lar b'yi-ga pe-dagogika o'liy u'quv yurt-larida auditoriyadan tashkari-da bu-lajak u'quvchi-ga shaxs shakllanishi va rivojlanish-ni psixologik ji-xat-lar t'u-risida k'u-shim-ga ma'lumot-lar beruvchi konsulyatsiya (maslahat-lar u'qush-lar) (128 – bet-lari 6 – jadvall).

Taklif etiladigan mavzu-larda ta'lim-ni ana shu yilgi ka-drit-lar asosida pe-dagogik ka-drlar-ni tayyer-lash-da pe-dagogik texnologiyalar-ni pe-dagogik tizimi na-zariy va amaliy asoslar-ni tajribalar e'ra-mida sinallan natijalar, talab-lar bilan suxbat-lar-ni, anketalar-ni u'tirish va ta'x-lil qili-sh, u'quvchi-lar-ni ma'ruza-lar-ni e'tirish jara'ida ku-zatish e'ra-mida (Ank'at bilan ku-loq so-mish-lar, fao-liyat-lar, suxbat-lar) i'tirok etilish-lar, shaxsiy fikr-lar-ni aytish-lar, na-zariy va amaliy ish-lar-ni u'tirish, ta'x-lil qili-sh va baxo-lash i'ul-lar bilan) u'tiradi.

Natijalar: tajriba guru-harida shaxs-ni na-zariy asoslar-ni uz-la-sh-tirish b'yi-ga, uning rivoj-lanishi i'ul-lar va shart-lar b'yi-ga ("yo'qori", "u'ta", "past"): 33,3 – 46,7 foiz-ga bilda-lar, u'zini takomil-la-sh-tirish muammosi-na esa 85,3 foiz talab-lar ham etiladi: shu tartib-da na-zorat guru-harida: 10 – 20 va 33,3 foiz.

Талабалар томонидан "Шахс ҳақидаги" мавзусини ўрганиш натижалари

Омиллар	Тажриба гуруҳи – 150 талаба				Назорат гуруҳи – 150 талаба			
	Тажриба машғулотларидан олдин / кейин (фоизларда)							
	Биладилар							
	Юқори	Ўрта	Паст	Бил – майди	Юқори	Ўрта	Паст	Билмайди
Шахснинг назарий асослари	-/40	30/40	33,3/20	30,7/-	-/10	28/32,7	33,3/32,7	38,7/24,7
Шахснинг ривожланиш йўллари ва шартлари	-/33,3	28/46,7	32/16,7	46,7/3,3	-/13,3	29,3/20	32/43,3	45,3/13,3
	Шуғулланадилар							
	Ҳа	Йўқ	Жавоб бермадилар	Ҳа	Йўқ	Жавоб бермадилар		
Ўзини тақомиллаштириш	16/85,3	47,3/34	43,3/6,7	16,7/33,3	40/36,7	43,3/30		

Педагогика олий ўқув юрталарининг "Педагогика" курсида Шарқ мутафаккирларининг педагогик меросини ўрганиш тизимини ишлаб чиқишда асосий эътибор қўйидаги омилларга қаратилади: аниқловчи (бошланғич билимларини); методологик; сабабли – йўналтирувчи; мақсадли, ташкилий – педагогик; ўргатувчи; назарий – амалий, интеллектуал – ижодий; натижади – яқиний, ўз-ўзини тақомиллаштириш бўйича тавсиялар.

Тажриба жараёнида Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси моҳиятини ўрганишда нисбатан моҳирлар ёндашув асосида талабаларнинг фаол идрок этиш фаолиятини ҳисобга олиб, ўқув материаллари кичик мавзуларга ажратилади.

Қўйида тажриба ишлари жараёнида таълимий технологиялар ёрдамида Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси асосида талабаларнинг касбий билим даражасини ошириш, уларда фаолият самарадорлигини таъминлашга ёрдам берувчи кўникма ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган амалий ишлар моҳиятини очиб берамиз.

Педагогика олий ўқув юрталарида ташкил этилган "Шарқ мутафаккирларининг концептуал – педагогик ғоялари" мавзусидаги маъруза – суҳбат.

Мақсад: талабаларда Шарқ мутафаккирларининг ғоялари – педагогик қарашлари ва уларнинг моҳияти боғлиқлиги тушунарли ҳосил қилиш.

Машғуллот шакли: маъруза – суҳбат.

Машғуллот жараёнида қўйидаги метод, усул ва воситалардан фойдаланилади: тарихий ва биографик маълумотлар; маълумот бериш, оғзаки баён этиш, муҳим маълумотларни ажратиш, асосийларини аниқлаш, хусусиятларини таърифлаш; ўринларини белгилаш (аҳамияти бўйича), умумлаштириш, яқиний ҳудоса чиқариш.

Маъруза жараёнида амалга оширилган вазифалар:

1. Шарқ мутафаккирларининг фалсафий — педагогик қарашларини ёзиб бориш.

2. Уларнинг мазмуни, роиси ва йўналиши бўйича таснифлаш.

Майруза режаси:

1. Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари. Уларнинг замонавий концептуал — педагогик аҳамияти.

2. Таалабаларга ижтимоий аҳвол ҳамда педагогик фойдаларнинг шаклланиши тўғрисида маълумотлар бериш: Мухаммад Мусо ас — Хоразмий, Абду Наср Форобий, Абду Райхон Беруний, Абду Али ибн Сино, Аҳмад Югнакий, Умар Хайём, Муслихиддин Сатдий, Алишер Навоий, Бурхонидайн Зарнужий, Махмудахўжа Беҳбудий ва Абдула Авлонийларнинг концептуал — педагогик фойдалари.

1) инсон ва унинг ижтимоий вазифалари (Мухаммад Мусо ас — Хоразмий);

2) маънавий — ахлоқий талабалар шахсининг ҳар томонлама ривожланиши, шахсни маънавий — ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш (Абду Наср Форобий);

3) онг, унинг шаклланиши, онгнинг шаклланиши жараёнининг моҳиятини англаб етиш (Абду Райхон Беруний);

4) баркамол шахсни тарбиялаш; унинг ақлий ривожланиши; эстетик, жисмоний, меҳнат тарбиясини таъкид этиш; болаларни онда тарбиялаш (Абду Али ибн Сино);

5) ўтқир зеҳнли, соғлом фикрлайдиган инсонни тарбиялаш, инсонпарварлик (Умар Хайём);

6) меҳнат таълими ва тарбияси (Муслихиддин Сатдий);

7) инсонпарварлик, шахс истеъдоди, инсонга ҳурмат, инсонни сезиш, ҳақиқатни англашга интилиш, ҳаққа хизмат қилиш, маърифатпарварлик, ҳунар ўрганиш (Алишер Навоий);

8) мустақил билим олиш (Бурхонидайн Зарнужий);

9) ҳар томонлама ривожланган, зиёли инсонни тарбиялаш, жоҳилликдан нафратланиш (Махмудахўжа Беҳбудий);

10) билимни бўлиш инсоннинг энг асосий фазилати, ҳаётда ва меҳнатда ютуқларга эришишни таъминловчи қуя (Абдула Авлоний);

11) баркамол шахсни тарбиялаш, маънавий — ахлоқий тарбия, билимни бўлишга интилишнинг шараф эканлиги (Аҳмад Югнакий).

Шарқ мутафаккирларининг қуйидаги концептуал — педагогик қарашлари замонавий таълим концепциясида муҳим аҳамиятга эга:

- инсонпарварлик, олий мавжудот сифатида инсонни ҳурмат қилиш;

- маънавий — ахлоқий талабаларнинг юзага келиши; мукаммад, баркамол инсонни тарбиялаш;

- шахсининг ҳар томонлама ривожланиши ва таълимий қийинчиликларини;

- ўқувчиларнинг ақлий ва ахлоқий ривожланиши;

- маънавийлик — тарбиянинг асосий мақсади;

- ҳуқуқ ва муносабатлар маданияти, шахсда ижодий ҳислатларни тарбиялаш;

- маърифатпарварлик;

- мустақил билим олиш;

- ўқувчиларнинг меҳнат тарбияси;

- ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланиши;

Шарқ мутафаккирларининг концептуал — педагогик қарашларини таълим мазмуни ҳамда уни ёритувчи меъёрий ҳужжатларда акс эттирилди.

Таалабаларга берилган саволлар:

1. Шарқ мутафаккирлари қандай долзарб педагогик қарашларни илгари сурганлар?

2. Шарқ мутафаккирларидан қайси бири ҳозирги кунда ҳам муҳим ижтимоий аҳамиятга эга бўлган энг долзарб педагогик қарашларни илгари сурган?

Тошпирик:

"Қадрлар тайёрлаш миллий дастури"нинг мазмунини билан танишиб чиқиш асосида Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари билан ўйғун ғояларни ажратиб кўрсатиш.

Матъруза: "Шарқ мутафаккирларининг инсон, шахс ва унга қўйилувчи талаблар ҳақидаги қарашлари".

Мақсад: Шарқ мутафаккирларининг инсон, шахс ҳақидаги фалсафий — педагогик қарашларининг моҳиятини очиб бериш.

Машғулот шакли: матъруза.

Асосий метод, усул ва воситалар: оғзаки баён этиш, ахборот бериш, матълумотларни етказиш; тезислар тузиш; диққатни жабб этиш; таҳлил қилиш; асосий қоидаларни ажратиш; тизимлаштириш, эслаб қилиш; худоса чиқариш, яқиний худосага келиш.

Тошпирикни бериш жараёнида амалга оширилувчи ҳаракатлар:

1. Муҳим ғояларни ёзиб бориш.
2. Абду Али ибн Синонинг инсон, унинг ривожланиши ҳақидаги мулоҳазаларига алоҳида эътиборни қаратиш.

Матъруза режаси:

1. Шарқ мутафаккирларининг инсон ва унинг ривожланиши ҳамда уни тарбиялаш ҳақидаги педагогик қарашлари, уларнинг бутунлиги кундаги аҳамияти.

2. Шарқ мутафаккирларининг инсон, шахс, унинг ривожланиши ҳақидаги қарашларининг инсонпарварлик йўналишлари.

3. Тарбия жараёнида ўрта аср мутафаккирлари томонидан асосланган шахс хусусиятларини инобатга олиш таъйини.

4. Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абду Наср Форобий, Абду Райхон Беруний, Абду Али ибн Сино, Аҳмад Югнакий, Умар Хайём, Муслихиддин Саъдий, Алишер

Навоий, Бурхониддин Зарнужий, Маҳмудахўжа Беҳбудий ва Абдулла Авлоний каби матърифатпарварлар шахс ҳақида.

1. Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий — инсон, унинг вазифаси ва ижтимоий мавқеи ҳақида.

2. Абду Наср Форобий — инсоннинг ҳар томонлама ривожланиши (интеллектуал ва маънавий — ахлоқий) ҳақида.

3. Абду Райхон Беруний — англаб етиш ва идрок этиш жараёни, унинг манбалари, йўллари ҳақида.

4. Абду Али ибн Сино — инсоннинг имкониятларига бўлган ишонч, унинг ҳар томонлама ривожланиши, баркамол инсонни тарбиялаш, маънавий — ахлоқий, аклий, эстетик, жисмоний ва меҳнат тарбиясини ташкил этиш ҳақида.

5. Умар Хайём — тўғри фикр юритадиган, ўтқир зеҳнали, интеллектуал салоҳият ҳамда ижобий сифатларга эгалик, доимо ўзи устида ишловчи, интизомли, иродали, мақсадга интилувчи шахс ҳақида. Умар Хайём инсонни шарафлаш, инсонпарварлик, эркин фикрлаш тарафдоридир.

6. Муслихиддин Саъдий — шахснинг билимларини шакллантириш, уларни амалда қўллаш, аклий қобилиятларнинг ривожланиши ҳақида.

7. Абдурахмон Жомий — шахснинг идрок этиш фаолияти, унинг ҳаёт билан боғлиқлиги, таҳлил қилиш, синтезлаш, умумлаштириш, шахсни фаоллаштириш ҳақида.

8. Алишер Навоий — шахста ҳурмат, билим ва ҳунар ўрганиш, шахснинг ижобий сифатлари ҳақида.

9. Маҳмудахўжа Беҳбудий — баркамол ва имланинсонни тарбиялаш ҳақида.

10. Аҳмад Югнакий — шахсни шакллантириш ва ривожлантириш тизимини яратди, унда қўйиладиган муҳим шарт ҳисобланади: имланилик, баркамол ривожланиш, маънавий — ахлоқий сифатларни шакллантириш, ҳуш маданияти, муносабатлар одоби; ўқитиш, таълим

жараёнида болани ақлий жиҳатдан ривожлантириш ҳақида.

V. Шарқ мутафаккирларининг инсон (шахс)га хос хислатлар ҳақидаги муҳим қарашлари – инсонпарварлик, инсонни ҳурмат қилиш, инсонни олий қадрият деб тан олиш, унга эътиборли бўлиш, инсон (шахс) камо – лоти, юксак маънавий – ахлоқий сифатлари, ҳуқиқи, мақсадга интилиш, иродамлилик, ўз устида ишлаш, ҳаётга ишонач билан қараш, билимlilik, меҳнатсеварлик, гў – замликни англай олиш ва бошқалар.

VI. Шарқ мутафаккирларининг инсон (шахс), унинг камолотини таъминлаш ҳақидаги фалсафий – педагогик мулоҳазаларининг бутунги кундаги аҳамияти, улардан ўзлажсииз таълим тизимининг барча босқичларида фой – даданиш.

Таалабаларга берилган саволлар:

1. Шарқ мутафаккирларининг инсон (шахс) камо – лоти ҳақидаги қарашларининг ўзига хос йўналганлиги (инсонпарварлиги).

2. Шарқ мутафаккирларидан қайси бири инсон, шахс, унинг ривожланиши, тарбияси ҳақида ҳозирги кунда ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган энг долзарб пе – дагогик қарашларни илгари сурган?

Толпирик:

1. Шарқ мутафаккирларининг инсон (шахс) камо – лоти ҳақидаги илгор қарашларини умумлаштиринг (асосийсини ажратиб кўрсатинг).

2. Ушбу қарашларнинг ҳозирги пайтда ҳам долзарб эканлигини исботлаб беринг ("Қадрлар тайёрлаш ми – лий дастури" мисолида).

Мазруза: "Шарқ мутафаккирларининг эстетик қарашлари" (Абу Наср Форобийнинг фалсафий – эстетик қарашлари ва мулоҳазалари мисолида).

Мақсад: Абу Наср Форобийнинг санъат, поэзия ҳамда мусиқанинг инсон руҳиятига таъсири борасидаги қарашларини очиб бериш, унинг эстетик ғояларини умумлаштириш.

Машғулотлар шакли: суҳбат, баҳс – мунозара.

Машғулотлар жараёнида фойдаланилган асосий метод, усул ва воситалар: оғзаки баён этиш, муаммоли вазиятлар яратиш, тасвирий намоиш этиш, манба би – дан ишлаш, фикрларни умумлаштириш ва яқуний ҳу – лоса чиқариш.

Мазруза жараёнида берилган асосий вазифалар:

1. Мазруза мазмуни асосида режа тузиш (мазруза моҳиятини ақс этирувчи кластерларни яратиш).

2. Мавзунинг асосий ғояларини ажратиб кўрсатиш. Мазруза режаси:

1. Шарқ мутафаккирларининг эстетик қарашлари (умумий маълумотлар).

2. Абу Наср Форобийнинг фалсафий – эстетик қарашлари ва ғоялари.

3. Абу Наср Форобий – Аристотель ва Платон ғояларининг тарғиботчиси.

4. Гўзаллик категорияси ва унинг мезонлари.

5. Инсоннинг ички ва ташқи гўзаллиги ҳақидаги қарашлар (комиллик, ззгу амаллар).

6. Абу Наср Форобийнинг санъатга бўлган муно – сабапти (сезги, ҳиссиёт, тасаввур, тафаккур).

7. Абу Наср Форобий тафаккур ва риторика хусу – сида: адабдабали нутқларда ёлгоннинг кўпчилиги, риторика – қада – ҳақиқат ва ёлгон уйғунлиги (ўхшатиш, образ, тасаввур, ҳаёлий, ҳақиқий).

8. Абу Наср Форобийнинг мусиқа борасидаги (му— сиқий, амалий, созми, вокал; уларнинг назарияси ҳақида) ғоялари.

9. Абу Наср Форобий ритмик ҳаракатлар, хусусан рақсад мусиқий мазмунга бўйсунувчи ритмик мимика тўғрисида.

10. Абу Наср Форобий асарларида олга сурилган эстетик ғоялар: "Поэзия санъати қонунари ҳақида му— лоҳаза юритиш", "Риторика", "Мусиқа элементлари ҳақида китоб", "Мусиқа ҳақида катта китоб", "Ритм— ларни турларга ажратиш" ва бошқалар.

11. Абу Наср Форобийнинг эстетик ғоялари ва за— монавийлик.

Таъбабларга берилган саволлар:

1. Маъруза мазмунни асосида индивидуал режа ту— зинг;

2. Мавзуга оид асосий қоидаларини ёзиб олинг.
Тошпириқлар:

1. Ёзмалик ва шахс тўзалмиги хусусидаги шахсий мулоҳазаларингизни ёзма ёки оғзаки таразда баён этинг.

2. Сизнинг фикрингизча санъат нима?

3. Абу Наср Форобий эстетик қарашларининг қайсылари сизнинг фикрларингиз билан уйғун, қайсылари эса йўқ.

Маъруза: "Шарқ мутафаккирларининг ўқитувчи ва унинг фаолиятига қўйилган таъбаблар ҳақида".

Мақсад: Шарқ мутафаккирларининг ўқитувчи ва унинг фаолияти ҳақидаги ғояларининг мазмунини очиб бериш, улар томонидан ўқитувчи ва унинг фаолиятига қўйилган таъбаблар, ушбу таъбабларни умумлашти— риш, таснифлаш, тизимлаштириш, ягона таърифи шакллантириш, уларнинг долзарбликларини кўрсатиб бериш.

Машгулот шакли: маъруза, суҳбат ва баҳс— мунозара.

Машгулотлар жараёнида фойдаланилган асосий метод, усул ва воситалар: оғзаки баён этиш, суҳбат ва баҳс— мунозара, таснифлаш, тизимлаштириш, таъриф— лаш, долзарблигини асослаш, фикрларни умумлашти— риш ва яқуний ҳуоса чиқариш.

Маъруза жараёнида берилган асосий вазифа:

Шарқ мутафаккирларининг ўқитувчи ва унинг фаолиятига қўйилган таъбаблар борасидаги қарашларини ёзиб олиш.

Маъруза режаси:

1. Шарқ мутафаккирларининг педагогик меросида ўқитувчи шахси ва унинг фаолияти борасидаги қарашларининг ёритилиши.

II. Абу Наср Форобий, Абу Райхун Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар Хайём, Муслихиддин Саъдий, За— хриддин Муҳаммад Бобур, Амиер Навоий, Буруҳ— ниддин Зарнужий, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Авлонийларнинг ўқитувчилар ва уларнинг фаолияти борасидаги қарашлари.

1. Идрок эта олиш, билим ўрганишга муҳаббат, на— зарий билимларни ўзлаштириш шартлари, мантиқийлик, кучли хотира; юқори даражадаги кузатувчанлик, адо— латли бўлиш, саховатлилик; нутқнинг мантиқийлиги ва бойлиги (Абу Наср Форобий).

2. Муайян фан асосларини ўрганишга жиддий ки— ришиш, мукаммалikka интилиш; юксак маънавий— ахлоқий сифатлар; баркамол инсонни тарбиялаш, фаолиятга ижодий ёндашиш; бошанинг характери, ин— дивидуаллигини билиш; унинг шахсий имкониятларидан фойдаланиш; бошанинг имкониятларига ишониш; му— носабатларда самимий бўлиш; зийраклик, хушмуома— лалик, донолик, тўғрилик, ҳаюмлилик, одиллик; бошларни билим олишга қизиқтириш; баён этиладиган фикрнинг ўқувчилар учун тушунарли бўлиши; сўз ҳамда имо— шпоралардан ўринал фойдаланиш; тизимлилик, ман— тикийлик, тартиблилик; материяларни маълум изчил— лик ва кетма— кетликда баён этиш; бошлар билан иш—

лаш жараёнида турли метод, усул ва воситадарни қўлдан; ўқувчи томонидан ўзлаштирилган билимларни ҳаётга татбиқ эта олиши учун шароит яратиш (Абу Али ибн Сино).

3. Касбий билимларни чуқур ўзлаштириш; тўғри фикрлаш; интизомли бўлиш; зеҳнали, фикрлаш қобилиятига эга билаётган инсонни шакллантириш, бунда ўқувчининг интеллектуал имкониятларини кўра билиш; шахснинг ижобий сифатларини шакллантириш; унда ўз имкониятларига ишонч, ижодий фаолиятдан завқ олиш ҳиссини тарбиялаш, ҳаётни севишга ўргатиш (Умар Хайём).

4. Ўқувчиларнинг ақлий қобилиятларини ри-вожлантириш ҳамда ушбу жараёнда ўқувчининг инди-видуал қобилиятларини ҳисобга олиш (Муслихиддин Сабдий).

5. Болаларни ўқитиш, тарбиялаш ишларига этик ва адиқатлик жиҳатдан ёндашиш; ўқувчиларнинг қобилиятлари ва ёш хусусиятларини ҳисобга олиш; ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш, идрок этиш фаолиятига талабларни ошириш; ўқувчиларда мавжуд билимларни таҳлил қилиш, синтезлаш ҳамда умумлаш-тириш борасидаги кўникма ва маалакаларни шакллан-тириш (Заҳириддин Муҳаммад Бобур).

6. Ўз ишини мукаммал ва чуқур билиш; ўқувчиларга ҳар жиҳатдан намуна бўлиш; донолик; бо-лаларга муҳаббат, уларни ҳурмат қилиш, ҳушмуомада-лик, очик кўнгилликлик; ўқувчиларнинг индивидуал ху-сусиятлари ва қобилиятларига эътибор бериш; идрок этиш фаолиятини ривожлантириш; мажбурлаш метода-ларини қўлдамаслик; маънавий — ахлоқий тарбиялаш, хусусан меҳнат тарбиясига эътибор бериш (Алишер Навоий).

7. Ўқувчиларда ўқишга рағбатни тарбиялаш, лаёқатни тарбиялаш; ўқитиш ва тарбиялашда турли методлардан фойдаланиш; дарс ўтказиш тартибига риоя қилиш (Бурҳониддин Зарнужий).

8. Ўқитувчининг фаолияти ва билим даражасига эътибор бериш, унинг билимли бўлишини таъминлаш, таълим ва тарбиянинг янги усулларини излаш (Маҳ-мудхўжа Бехбудий).

9. Билимли бўлиш; юксак маънавий — ахлоқий киефа; педагогик оқоё, болаларнинг хотираларини ри-вожлантириш, тақомиллаштириш ва машқ қилдириш; болаларни тўғри ёзиш ва тўғри ўқишгагина ўргатиб қолмай, балки ҳар бир нарсанинг моҳиятини тушуниш, яхшини ёмондан ажратиш, мулкнингнн мүмкин бўлма-гандан фарқ қилиш, ҳаёлни нопоқдан ажратишга ўр-гатиш, боланинг маънавий — ахлоқий тарбиясига эъти-борни қаратиш; болаларда ижобий одатларни ҳосил қилиш, уларни оқоё, ахлоқ қоидалари билан таништи-риш (Абдулло Авлоний).

Ш. Шарқ, мутафаккирлари, олим — педагогларининг ўқитувчиларга қўядиган асосий талаблари.

1. **Концептуал талаблар:** ҳар томонлама ривожда-ниш, хусусан интеллектуал ва маънавий — ахлоқий жи-ҳатдан; чуқур билимга эга бўлиш; қомил инсонни тар-биялаш; инсонпарварлик (инсонни ҳурмат қилиш).

2. **Касбий — шахсий талаблар:** касбий билимларни чуқур ўзлаштириш; соғлом фикрлаш, интизомли бўлиш, ўз ишига ижодий ёндашиш; болаларни севиш, уларни ҳурмат қилиш; педагогик этика; юксак маънавий — ахлоқий киефага эга бўлиш; ўқувчиларга ҳар жиҳатдан намуна бўлиш.

3. **Психологик — педагогик талаблар:** боланинг ру-ҳияти ва унга хос хусусиятларни билиш; унинг шахсий имкониятларидан самарали фойдаланиш, ушбу имко-ниятларга ишониш; уларнинг рўёбга чиқиши учун ша-роит яратиш; ўқитиш ва тарбиялашга йўналтирилган фаолиятда мимика, имо — ишоралардан ўринли фойда-ланиш; болаларда билим олишга қизиқишини тарбиялаш.

4. **Педагогик талаблар:** ўқувчиларни фақат ўқиш ва ёзишгагина эмас, балки билимлар моҳиятини англашга ҳам ўргатиш; ўқувчида эгаллаган билимларини ҳаётга

таъбиқ эта олиш маънасини шакллантириш ва тако-
милаштириш.

5. **Тарбиявий талаблар:** бодани маънавий — ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, унда маънавий — ахлоқий сифатларини шакллантириш, хусусан интизомлилик, ирода, мақсадга интилиш кабиларни; бодаларга яхши одатлар — ни ўрнатиш, уларни ахлоқ қоидалари билан таништириш; яхшини пастдан, муқимини муқимин бўлмагандан ажратишга ўрнатиш; инсонпарвар, ҳаётни сева олувчи қомил инсонни тарбиялаш.

6. Шарқ мутафаккирларининг ўқитувчи шахси ва фаолиятига қўйган талабларининг бутунлиги қўндаги долзарблиги, улардан узлуксиз таълим тизими мазму-
нини ёритувчи мерърий ҳужжатлар, замонавий педаго-
гика, замонавий ўқитувчи шахси кўрсаткичларини
ишлаб чиқиш, педагогик кадрларни тайёрлаш, шунинг
— гаёқ ҳаёқ таълимни ҳодимларининг касбий маънасини
оширишда фойдаланиш.

Машгулотлар жараёнида талабаларга берилган са-
воллар:

1. Шарқ мутафаккирларидан қиммат ўқитувчи
шахси ва унинг фаолиятига қўйилувчи талаблар ҳусу-
— сиа сўз юритилганлар (Абу Али ибн Сино, Умар Хайём,
Алишер Навоий, Абдулла Авлоний, Заҳириддин Му-
ҳаммад Бобур)?

2. Шахсий мулоҳазадарни биддириш.

3. Шарқ мутафаккирларининг ўқитувчи шахси ва
унинг фаолиятига қўйилувчи талаблар ҳусусидаги
қоидаларини қандай таърифлаш мумкин (концептуал,
касбий, касбий — шахсий, педагогик, тарбиявий).

**Маъруза: "Шарқ мутафаккирлари томонидан
асосланган дидактик тамойиллар, педагогик
йўналишлар ва кўрсатмалар".**

Мақсад: талабаларни Шарқ мутафаккирлари томо-
— нидан асосланган дидактик тамойилларнинг мазмуни

билан таништириш (асосий педагогик ёндашув, йўна-
— лиш ва кўрсатмалар билан таништиш, улар орасидан
замонавий педагогикада муҳим аҳамият касб этганла-
— рини ажратиб кўрсатиш).

Машгулот шакли: маъруза — ахборот.

Фойдаланилган метод, усул ва воситалар: ахборот,
оғзаки баён этиш, асосийларни ажратиб кўрсатиш, ти-
— зимлаштириш, умумлаштириш, ҳудосалар чиқариш,
улар асосида иккита савол тайёрлаш.

Маъруза режаси:

1. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган
дидактик тамойил, педагогик ёндашув, кўрсатма ва
таъсирлар ҳаётини вазиятлар жараёнида шаклланган
фалсафий — педагогик қоидаларнинг мажмуидир.

II. Муҳаммад Мусо ал — Ҳоразмий, Абу Наср Форо-
бий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар
Хайём, Муслихиддин Саъдий, Заҳириддин Муҳаммад
Бобур, Алишер Навоий, Бурҳониддин Зарношӣ, Мах-
— муҳўжа Беҳбудӣ, Абдулла Авлоний ва Аҳмад Ютна-
— қийларнинг ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашга оид
дидактик тамойил, педагогик ёндашув, йўналиш ва
кўрсатмалари ҳусусида.

III. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган
дидактик тамойиллар:

1. Кетма — кетлик, изчиллик (Муҳаммад Мусо ал —
Ҳоразмий);

2. Илмийлик, тизимлилик, кетма — кетлик, ман —
тиқийлик, мослик, кўрғазмалилик, ҳаёт билан боғлиқлик
(Абу Наср Форобий);

3. Илмийлик, кетма — кетлик, тушунарлилик (Абу
Райҳон Беруний);

4. Англаб етилганлик, тизимлилик, кетма —
кетлик, тушунарли бўлишлик ва кўрсатмалилик (Абу
Али ибн Сино);

5. Мунтазамлик, кетма — кетлик (Умар Хайём);

6. Тизимлилик, тушунарлилик, ҳаёт билан
боғлиқлик (Муслихиддин Саъдий);

7. Фаннинг ҳаёт билан алоқаси (Заҳриддин Муҳаммад Бобур);

8. Изчиллик, тушунарлилик (Алишер Навоий);

9. Тизимлилик, изчиллик, онглилик, тушунарлилик, назария билан амалиётнинг боғлиқлиги (Бурҳониддин Зарнужий).

Замонавий дидактика асосини ташкил этувчи Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган дидактик таълимийлар: илмийлик, тизимлилик, изчиллик, қудайлик, англаб етилганлик, тушунарлилик, ҳаёт билан боғлиқлик (назария билан амалиётнинг боғлиқлиги).

Машғулотлар жараёнида талабаларга берилган саъволар:

1. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган дидактик таълимийларни айтиб беринг.

2. Замонавий дидактика асосларини ташкил этувчи Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган дидактик таълимийларни айтиб беринг.

3. Навбатдаги машғулотларни ташкил этиш юзасидан сизнинг тақрифларингиз.

Тошпирик:

1. Талабалар томонидан биддирилган тақрифларнинг бири юзасидан мунозара ташкил этишга тайёрлашниш.

IV. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган ўсиб келадиган авлоднинг ўқитиш ва тарбиялашга оид кўрсатмалар.

Мақсад: талабаларни Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган ўқитиш ва тарбиялашга оид кўрсатмалар билан таништириш, уларнинг ижтимоий аҳамиятини очиб бериш.

Машғулот шакли: ахборот — матбуза.

Асосий метод, усул ва воситалар: ахборот, тушунтириш, мисоллар, муаммоли вазиятни яратиш, муҳим фойдаларни ажратиб кўрсатиш, таққослаш ва солиштириш, асосий тушунчаларга уруғ бериш, умумлаштириш, яқиний ҳудоса чиқариш.

Тошпирик: матбуза жараёнида қуйидаги мавзуларнинг бири асосида режа тузиш:

I. Шарқ мутафаккирларининг педагогик таълимотлари.

II. Шарқ мутафаккирларининг тарбиявий қарашлари.

Матбуза режаси:

I. Шарқ мутафаккирлари фалсафий — педагогик қарашларининг шахс камолотидаги аҳамияти.

II. Шарқ мутафаккирларининг таълим — тарбия оид педагогик таълимотлари.

III. Муҳаммад Мусо а — Хоразмий, Абду Наср Форобий, Абду Райхон Беруний, Абду Али ибн Сино, Умар Хайём, Муслихиддин Сатдий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Алишер Навоий, Бурҳониддин Зарнужий, Абдулдула Авлоний ва Аҳмад Юғнакийлар ёш авлоднинг ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида.

1. Ўқув — тарбиявий жараёнинг муҳим хусусиятлари: ўзига хослик, яхлитлик (индуқция ва дедукция); ўқувчиларнинг мустақиллиги ва ижодий фаоллигини таъминлаш (Муҳаммад Мусо а — Хоразмий).

2. Таълимнинг назарий ва амалий йўналганлиги; назарий тушунчаларни ўзлаштириш; уларни амалда татбиқ этиш. Улардан қуйидаги фаоллиқларда фойдаланиш:

- тарбия жараёнини ташкил этишда;
- шахсни тарбиялашга индидуал ёндашишда;
- шахс эҳтиёжларини қондириш ва продасини фаоллаштиришда;
- тарбиявий муҳитни ҳисобга олишда;

• ёшларни маънавий — ахлоқий тарбиялашда (Абду Наср Форобий).

3. Осондан мураккабга, аниқдан ноаниқликка, маълумдан — номатълумга таълимийлар асосида билимларни ўзлаштириш, ўқувчиларга назарий билимларнигина бериб қолмай, уларни амалиётга фаол жабл этиш (Абду Райхон Беруний).

4. Ўқувчиларга индивидуал ёндашиш, уларнинг қизиқишлари ва қобилиятларини ҳисобга олиш; боши — дан болаки китоб билан ишлашга одатлантириш, бу жараёнда назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги маънавадларини жамоа бўлиб биргаликда ҳал этиш; маънавийлик — тарбиянинг асосий мақсади эканлиги; юксак ахлоқий сифатларни тарбиялаш; "фақат ўзи учун эмас, бошқалар учун ҳам яшаш зарур" тамойили моҳиятининг ўқувчилар томонидан англаб етилишига эришиш (Абу Али ибн Сино).

5. Қўйилган мақсадга эришиш, ўқувчиларнинг билимларни чуқур эгаллашлари, фикрлаш фаолиятида аниқлик, зеҳналикка интилиш, ўзлаштириладиган билимнинг моҳиятини англаб етиш, билимларни мустақил эгаллаш ва чуқур ўзлаштириш; ўқувчиларда ижобий сифатларни шакллантириш; ўз-ўзини тарбиялаш; ўқувчиларнинг ўз устларида доимий ишлашларига эришиш (Умар Хайём).

6. Билимларни эгаллаш жараёнида ўқувчиларнинг фаолликларини таъминлаш учун шароит яратиб бериш; ақлий қобилиятларини ривожлантириш, ўзлаштирилган билимларни амалда қўллаш (Муслихиддин Саъдий);

7. Ўқувчиларнинг психологик хусусиятларини инобатга олиш; уларда идрок этиш фаолиятини фаоллаштириш; ўқитувчиларда ўқувчиларнинг фикрлаш имкониятларидан самарали фойдаланиш малакасини шакллантириш (Заҳириддин Муҳаммад Бобур).

8. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ва қобилиятларини инобатга олиш; идрок этиш, хусусан, ҳис этиш, сезиш, фикрлаш лаёқатидан фойдаланиш; ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган билимларни амалда қўлай олиш лаёқатини тарбиялаш; ўқувчиларга "билимлар бошқалар учун" ғоссининг моҳиятини тушуштириш; зарур назарий билимлар ёрдамида уларни маънавий — ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш; меҳнат тарбиясини ташкил этиш (Алишер Навоий).

9. Ўқувчилар томонидан билим олиш заруратининг англаб етилиши, ўқув кўникмаларининг эгалланиши;

ўқувчиларнинг назарий билимларни ўзлаштиришлари, уларни такомиллаштириш, назарий билимларини амалда қўлай олиш, шунингдек лаёқатларини шакллантириш (Бурхониддин Зарнужий).

10. Таълим ва тарбиянинг бириктирилганлиги, билимларини такомиллаштириш; маънавий — ахлоқий тарбияни ташкил этиш, ахлоқий билимларнинг ўзлаштирилиши асосида уларда маънавий — ахлоқий жиҳатларни тарбиялаш, мустаҳкамлаш (Абдулла Авлоний).

11. Ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг ақлий ғирини боқланиши, маънавий — ахлоқий сифатларни ўзлаштиришнинг ташкил этиш, шахсни ўзлуксиз шакллантириш, шахсда ижобий хислатлар, шу жумладан ҳук, маданият ва муносабатлар одобини тарбиялаш (Аҳмад Югнакий).

IV. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган замонавий педагогиканинг негизини ташкил этувчи педагогик тамойиллар:

- таълим ва тарбиянинг бириктирилганлиги;
- ўқувчи шахсига индивидуал ёндашув;
- шахснинг ўзи бу сифатларини тарбиялаш учун ўқувчиларга ўқув жараёнида шароитларни яратиб бериш;
- ўқувчиларни билим олишларини фаоллаштириш, уларда мустақил билим олиш кўникмаларини шакллантириш, ўзлаштирилган билимларни амалиётда қўллаш;
- ўқувчиларда мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш;
- уларда ижобий фаолликни қарор топтириш;
- назарий билим амалиётининг ўзвийлиги, ўзаро алоқадорлиги;
- ўқувчиларда ўз-ўзини тарбиялаш лаёқатининг тарбияланганлиги;
- ўқувчилар томонидан "фақат ўзинг учун эмас, бошқалар учун ҳам яшаш зарур" тамойилининг англаб етилиши;
- тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги.

V. Шарқ мутафаккирларининг педагогик меросининг жаҳон ва миллий педагогикада тутган ўрни ва аҳамияти.

Машғулотлар жараёнида талабаларга берилган саволлар:

1. Сизнинг фикрингизча, Шарқ мутафаккирларидан қиммат борадиган ўқитиш ва тарбиялаш муаммосига ҳар томонлама ва чуқур ёндашган (Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Умар Хайём, Алишер Навоий)?

2. Шарқ мутафаккирларининг таълим назариясига қўшган ҳиссалари нимадандан иборат?

3. Улар томонидан тарбия назариясини бойитувчи қандай ғоялар илгари сурилган?

Тошпирик:

"Шарқ мутафаккирлари томонидан илгари сурилган таълим — тарбияга оид назарий ва амалий кўрсатмадарнинг бутунлиги кунда дозарб аҳамият касб этиши" мавзусидаги суҳбатни уюштиришга тайёранлиш.

Мавзуза: "Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган ўқитишнинг шакли, методи ва усуллари".

Мақсад: Шарқ мутафаккирларининг назарий ва амалий меросини ўргатиш; улар томонидан асосланган ўқитиш шакли, метод, усул ва воситаларнинг моҳиятини муҳокама этиш; уларнинг бутунлиги кундаги аҳамиятини асослаш; Шарқ мутафаккирларининг миллий ва жаҳон педагогикаси ривожига қўшган ҳиссалари ҳусусида ягона ҳудосага келиш.

Машғулот шакли: мавзуза.

Асосий метод, усул ва воситалар: маълумот бериш, оғзаки баён этиш, муҳокама қилиш, асослаб бериш, мисол келтириш, тасвирий намоён этиш, умумлаштириш, яқиний ҳудоса чиқариш.

Тошпирик: муҳокама жараёнида фаол иштирок этиш, материалларни умумлаштириш, шахсий ёндашув асосида Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган

ўқитишнинг шакли, методи ва усулларининг бутунлиги кундаги ролига баҳо бериш.

Мавзуза режаси:

1. Шарқ мутафаккирларининг таълим тарбияга оид назарий ва амалий мероси.

II. Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Умар Хайём, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Буруҳониддин Зарнужий, Абдулла Авлонийлар томонидан асосланган таълим — тарбия шакли, методи ва усуллари.

1. Тажриба — кузатиш, тажриба ўтказиш, алгоритмик, индуктив ва дедуктив фикрлаш, ҳодиса ва ҳолатларни кузатиш, уларни маълум тартибга солиш (Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий).

2. Риторик метод, кузатиш ва тажриба; ишонтириш, исботлаш, мунозарат, диалектик — мантикий мулоҳаза, ижтимоий обрўли шахсининг хатти — ҳаракатларини намуна қилиб кўрсатиш (Абу Наср Форобий).

3. Ахборот бериш, кузатиш, тажриба, тажриба ўтказиш, такрорлаш (Абу Райҳон Беруний).

4. Ишонтириш, суҳбат, фикрни далиллаш, кузатиш, машқ қилиш, амалий тажриба, мантикий асослаш, аниқлаш, анализ, синтез, умумлаштириш; жамоа билан ишлаш (Абу Али ибн Сино).

5. Иброт кўрсатиш, такрорлаш, машқлантириш, амалий тажриба, муайян вақтда ўқитишнинг турли методларини қўллаш (Умар Хайём).

6. Этик — дидактик насиҳатлар, таҳлил қилиш, синтез, умумлаштириш (Заҳириддин Муҳаммад Бобур).

7. Суҳбат, савол — жавоб, баҳс — мунозарат, анализ, синтез, умумлаштириш, такрорлаш, пана — насиҳат (Буруҳониддин Зарнужий).

8. Машқ қилиш, солиштириш — таққослаш (бутумларни, яхши — ёмонни, ҳуқ — аъвоқ ёки хатти — ҳаракатларни) (Абдулла Авлоний).

III. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган ҳамда замонвий таълимда муҳим аҳамиятга эга бўлган таълим ва тарбия шакли, метод, усул ва воситалари:

• суҳбат, таърифлаш, ҳикоя, баҳс — мунозара, ах — борот, тушунтириш, кузатиш;

• ишонтириш, таъсир кўрсатиш, такрорлаш, дадил келтириш, машқлатириш;

• савол — жавоб;

• индукция, дедукция, алгоритмлар, анализ, синтез, таққослаш, солиштириш, умумлаштириш;

• амалий тажриба;

• жамoa билан ишлаш.

IV. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган таълим — тарбия шакллари, метод, усул ва воситаарнинг мишмий ва хорижий мамакатларда яратилган педагогика дарсликларидан акс эттирилишни мисоллар асосида очиб бериш.

V. Шарқ мутафаккирларининг мишмий ва жаҳон педагогикасига кўшган ҳиссалари.

Машгулотлар жараёнида талабаларга берилган саволлар:

1. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган таълим ва тарбиянинг шакл, метод, усул ва воситаарини уларнинг аҳамиятига кўра таснифланг (ёзма).

2. Уларнинг ҳозирги замон таълим — тарбия жараёнига ташкил этишдаги аҳамиятини очиб бериш.

3. Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган таълим ва тарбиянинг шакл, метод, усул ва воситааридан шахсий фаолиятда кўлаш хусусидаги фикрларингизни баён этинг.

"Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси" мавзусида реферат ишларининг назарий ва амалий тематикаси: "Шарқ мутафаккирларининг глобал педагогик ғоялари"; "Шарқ мутафаккирларининг замонавий таълим тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлган концептуал — педагогик ғоялари"; "Шарқ мутафаккирларининг инсон, шахс ҳақида (унинг ривожланиши ва тарбияси) фалсафий — педагогик мулоҳазалари", "Абу Наср Форобийнинг фалсафий — эстетик қарашлари", "Абу Наср Форобий инсоний гўзаллик ҳақида", "Абу Наср Форобий санъат, унинг моҳиятини англаш

ҳақида", "Шарқ мутафаккирларининг ўқитувчи шахси ва унинг фаолиятига кўйган талабалар", "Шарқ мутафаккирларининг дидактик ғоялари, уларнинг бутунли кўнади ижтимоий аҳамияти", "Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган таълим — тарбия жараёнининг амалий асослари, уларнинг замонавий дарсликларидан ўз аксини топиши", "Шарқ мутафаккирлари томонидан илгари сурилган педагогик ғояларнинг ўзлуксиз таълим тизими мазмунини ифода этувчи давлат ҳужжатларида акс этиши", "Шарқ мутафаккирлари томонидан илгари сурилган шахс ҳақидаги фалсафий — педагогик мулоҳазаларнинг бутунли кўнади аҳамияти", "Шарқ мутафаккирларининг жаҳон педагогикаси ривожига кўшган ҳиссалари".

Тақриф этилган мавзулар бўйича талабалар томонидан Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси борасидаги билимларнинг ўзлаштириш даражаси уларнинг фаолиятини кузатиш, ўрганиш анкета, тест, суҳбат, баҳс — мунозара, семинарлардаги иштироки асосида олиб борилади.

Бўлажак ўқитувчилар ҳамда амалиётчи — педагоглар иштирокида юқорида қайд этилган лойиҳага мувофиқ номлари келтирилган мавзуларда машгулотларнинг ташкил этилиши ўзининг ижобий натижасини беради (150 — бетдаги 7 — жадавал).

Таъқиқот жараёнида тажриба ва назорат гуруҳларида кўйидаги ижобий натижаларга эришилади:

• Шарқ мутафаккирларининг педагогик ғоялари — 46 фоизга;

• инсон, шахс, унинг тарбиясига оид тушунчалар — 46,7 фоизга;

• Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган ўқитувчи шахси ва унинг фаолиятига кўйиладиган талабалар борасидаги билимлар — 36,6 фоизга;

• Шарқ мутафаккирлари томонидан асосланган дидактик тамойиллар хусусидаги билимлар — 40 фоизга.

7 – жадавал
Респондентларнинг Шарқ мутафаккирларининг
табад – педагогик розаари борасидаги
назарий ва амалий билимларга эгаллик даражаси

Билимлар	Тажриба гуруҳи – 150 нафар талаба		Назорат гуруҳи – 150 нафар талаба			
	Шугуланалар					
	Тажрибадан оқдин / кейин					
Шарқ мутафак – кираарининг педагогик карашлари	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
	-/63,3	13,3/36,7	86,7/-	-/33,4	23,3/33,3	76,7/33,3
Шарқ мутафак – кираарининг инсон, шахс, уни тарбиялаш бо – расидаги фикр – лари	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
	-/60	33,3/40	66,7/-	-/13,3	32/40	68/46,7
Шарқ мутафак – кираарининг ўқитувчи шахси ва унинг фао – лиятига қуйи – лидан таллаблар ҳақи – даги роҳлари	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
	-/53,4	28,7/43,3	71,3/3,3	-/16,7	26,7/33,3	73,3/50
Шарқ мутафак – кираари томо – нидан асосланган педагогик та – моиллар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
	-/46,7	20/46,6	80/6,7	-/6,7	20/33,3	80/60
Бажаарилаар						
Шарқ мута – факкираарининг педагогик меро – си мавзусидаги амалий ишлар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
	13,3/83,3	46,7/16,7	40/-	10/26,8	46,6/63,3	43,3/10
Шарқ мута – факкираарининг педагогик меро – си борасидаги билимларни такомиллашти – риш	Ха	Иўк	Ха	Иўк	Ха	Иўк
	16,7/67,3	83,3/32,7	18,7/23,3	81,3/76,7		

Шунингдек, мазуур жиҳатдан ўрганилаётган мавзу
бўйича назарий ва амалий ишлар бажарилади. Унинг
натижалари қуйидагича бўлади (8 – жадавал):

8 – жадавал.
Респондентлар томонидан назарий ва амалий топ –
ширикларнинг бажарилиш даражаси

Кўрсаткич	Тажриба гуруҳида	Назорат гуруҳида
Юқори	7 %	6 %
Урта	7 %	20 %

"Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси"
мавзуси бўйича ўз билимларини мустақил тақомилла –
лаштириб борадилар, натижада мазуур мавзу респон –
дентлар томонидан қуйидаги даражада ўзлаштирилди
(9 – жадавал).

9 – жадавал
Респондентлар томонидан "Шарқ мутафаккирлари –
нинг педагогик мероси" мавзусининг мустақил равишда
ўзлаштириш даражаси

Тажриба гуруҳида	Назорат гуруҳида
67,3 % талабалар	23,3 % талабалар

Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ушбу педаго –
гик модел асосида олинган натижалар талабалар Шарқ
мутафаккирларининг педагогик мероси борасидаги на –
зарий билимларнинг пухта ўзлаштирилганлигини
кўрсатади. Шунингдек, улар ўзлаштирган билимларини

педагогик амалиёт даврида муваффақиятли қўллай олади.

Шуни таъкидлаш жоизки, натижаларга эришишда ахборот технологияларининг хизмати беқиёс бўлади (10-жадвал).

Шундай қилиб, бarchа кўрсаткичлар бўйича тажриба гуруҳларида талабалар назорат гуруҳидаги тенгдошларидан анча юқори кўрсаткичларни қайд этдилар.

10-жадвал
Таълимий қадриятлари асосида педагогик кадрларни тайёрлаш жараёнининг яқуний натижалар

	Тажриба гуруҳи - 150 талаба	Назорат гуруҳи - 150 талаба	Тажриба гуруҳида қанча % та фарқ қилди
1. 1.	13,3 /90	13,3 /36,7	53,3
2.	- /93,3	- /26,6	66,6
3.	36,7 /92	34,7 /46,7	45,3
4.	36,7 /98	25,3 /52,7	45,3
5.	20 /86,7	18,7 /32	54,7
6.	16 /85,3	16,7 /33,3	52
7.	13,3 /90	10 /30	60
II. 1.	13,3 /93,3	13,3 /40	53,3
2.	10 /92,7	10,7 /32	60,7
3.	- /95,3	- /21,3	74
4.	- /88	- /16	72

4.2. Таълимий қадриятлар асосида педагогик кадрлар маъласини ошириш

Педагогик кадрлар маъласини оширишда таълимий қадриятлар ўзига хос аҳамият касб этади. Мазкур па- раграфда педагог ходимларининг маъласини ошириш жараёнида "Педагогика" курсини ўқитишда таълимий қадриятлар тарихи, назарияси ва амалиёти бўйича ўқитувчи- амалиётчиларда маълум билим даражадарида

қандай қилиб эришилишини ҳамда бу билимлар қандай қилиб касбий- педагогик тайёрларликни такомиллаш- тиришини кўрсатиб берамиз.

Маъруза: "Таълимий қадриятлар"

Мақсад: тинловчиларга таълимий қадриятлар, уларнинг шаклланиши, гуруҳланиши ҳақида назарий маълумотлар бериш, энг муҳимларини ажратиб кўrsa- тиш, таърифлаш; уларнинг таълим тизими, ўқув- тарбия жараёнидаги роли ва аҳамиятини очиб бериш.

Маъруза шакли: суҳбат, маъруза.

Маъруза жараёнида фойдаланилган асосий метод, усул ва воситалар: оғзаки баён этиш, матнни ўқиш, асосий қоидаларни шакллантириш, турларга ажратиш; таснифлаш; тасвирий ҳамда ҳаракатли намойиш этиш.

Маъруза режаси:

1. Таълимий қадриятларнинг шаклланиши, омила- ри, шартлари ҳамда ижтимоий зарурияти.

2. Шахсни ҳар томонлама, баркамол бўлиб ривож- ланишини таъминловчи таълимий қадриятларнинг роли:

- методологик - концептуал фойдалар;
- ташкилий - назарий қарашлар;
- психологик - педагогик таълимот;
- процессуал - педагогик ҳамда инновацион - технологик ёндашув.

3. Муҳим таълимий қадриятлар, уларнинг тартибини методологик жиҳатдан асослаб бериш (мазмунни, хусу- сиятлари, асосий муаммолари, ўқув- тарбиявий жара- ённи такомиллаштириш, унинг сифатини ошириш, таълим тизимини такомиллаштириш).

4. Педагогик амалиётда таълимий қадриятлардан фойдаланиш.

5. Таълимий қадриятлар асосида педагогик таълим мазмунини такомиллаштириш (психология, педагогика, шунингдек, эстетик йўналишдаги фанлар доирасида).

6. Ўқув жараёнининг самарадорлигини таъминловчи таълимий қадриятлар (таълимни ташкил этишнинг ин- новацион шакллари, педагогик технологиялари,

ўқитишнинг замонавий шакли, метода ва усуллари, та-
комиллаштирилган ўқитиш воситалари).

7. Таълимий қадриятлардан замоний шароитда
фойдаланиш.

Машгулотлар жараёнида тингловчиларга берилган
саволлар:

1. Қандай шароит ва вазиятларда таълимий
қадриятларнинг аҳамияти ошади?

2. Таълимий қадриятларни қандай тўрух ёки тур-
ларга ажратиш мумкин?

3. Шахс, унинг шаклланиши ва ривожланиши
тўғрисидаги таълимий қадриятларнинг моҳиятини очиб
беринг.

4. Ҳозирги кунда муҳим аҳамиятга эга бўлган
таълимий қадриятларни кўрсатинг.

Тошширик:

1. Шахсий педагогик тажрибангизга таянган ҳолда
таълимий қадриятлардан бирининг роли ва аҳамиятини
очиб беринг (ёзма ёки оғзаки тарзда).

Назарий ва амалий машгулотлар тематикаси:
"Таълимий қадриятларнинг шаклланишига сабаб бў-
лувчи омиллар", "Таълимий қадриятларнинг тўрухлари,
уларнинг таърифлари", "Энг муҳим таълимий
қадриятлар", "Қадрлар тайёрлаш миллий дастури"да
таълимий қадриятларнинг акс этиши", "Замонавий ме-
тодологик концептуал-йўналтирувчи қадриятлар",
"Шахс, унинг шаклланиши ва ривожланиши — таъли-
мий қадриятлар сифатида", "Педагогик технологиялар
замонавий таълимнинг муҳим қадриятлари сифатида",
"Менинг фаолигимда таълимий қадриятларнинг ўрни
ва роли".

Таълимий қадриятларнинг моҳиятини очиб бериш
жараёнида тингловчилар билан суҳбат, индивидуал му-
лоқот, анкета сўрови, оғзаки баён этиш, кузатишлар
асосида улар томонидан таълимий қадриятлар бораси —
даги билимларнинг ўзлаштириш даражаси аниқланиб
борилади (11 — жадавал).

11 — жадавал
"Таълимий қадриятлар" мавзусининг
тингловчилар томонидан ўзлаштирилиши даражаси

Ҳолатлар	Тажриба тўрухи — 150 нафар тингловчи	Назорат тўрухи — 150 нафар тингловчи
	Мавзунинг ўрганишдан оқдин ва кейин (фоизларда)	
Билмадилар	10/85,3	10/16,7
Билмайдилар	24,7/93,3	23,3/56,7
Таълимий қадриятлар:		
Билмадилар (айтиб ўтадилар, амалда қўллайдилар)	- /96,7	- /40
Билмайдилар	100/3,3	100/110
Таълимий қадриятларни ўз фаолиятларида қўллайдилар:		
Мақсадни кўзаб	- /94,7	- /20
Билмаган ҳолда	93,3/6,7	100/80

Натижада тажриба тўрухларига бириктирилган
тингловчиларнинг ушбу мавзунинг яхши билишларини
(85,3 — 96,7 фоиз четарасида); унинг моҳиятини англаб
етишларини, назарий ва амалий жиҳатдан пухта ўз-
лаштирилганликларини (96,7 фоиз) кўрсатди. Улар, шу-
нингдек, ўқув-тарбиявий ишларини ташкил этишда
таълимий қадриятлардан ўз тажрибаларида фойдалана
оладилар (94,7 фоиз). Назорат тўрухларида эса тинг-
ловчилар қайда этилган мавзунинг яхши ўзлаштирилган —
лар.

Педагог қадрларнинг мадакасини ошириш ва қайта
тайёрлаш жараёнининг моҳиятини ўрганиш натижада —
рининг кўрсатишича, уларнинг ўқувчи шахси, унинг
ривожланиши борасидаги психологик билимларини та-
комиллаштириш зарур. Айниқса, "Психология" курсида
ушбу масалага аҳамият бериш зарур.

"Шахс — муҳим таълимий қадрият" муаммоси бўй — ича ташкил этилган матбуздаар цикли ўзида бир неча мустақил мавзуларни қамраб олган. Чунончи, "Ўқувчи шахси — замонавий ўқув — тарбиявий жараёнининг муҳим қадрияти", "Ўқувчи шахси, унинг ривожланиши ҳақида ўқитувчилар нимадари билишлари керак?", "Мақтаб ўқувчиси, унинг асосий фаолияти", "Ўқувчи шахсини ўргатиш" ҳамда "Ўқувчи шахсида позитив муносабат".

Матбуздаарга қўйилган талаблар:

1. Мақтаб ўқувчисида ҳурмат билан муносабатда бўлиш ўқув — тарбия жараёнининг муҳим қадрияти эканлигини таъкидлаб ўтиш.
2. Мақтаб ўқувчиларининг психологик, ақлий ва физиологик жиҳатдан ривожланиш даражасини аниқловчи мезонлар моҳиятини очиб бериш.
3. Мақтаб ўқувчиларини шахс сифатида шакллантириш йўллари, омиллари, шартлари ва воситадари бо — расида маълумотлар бериш.
4. Тингловчиларни мақтаб ўқувчиларининг шахс сифатида шаклланишида самараларга эришишга имкон берувчи янги педагогик технологиялар билан таништи — риш.
5. Тингловчиларга мақтаб ўқувчиларининг шахс сифатида шакллантиришга оид умумий психологик — педагогик йўналишлари ҳақида маълумотлар бериш.

Матбузда: "Ўқувчи шахси — замонавий

ўқув — тарбиявий жараёнининг муҳим қадрияти".

Мақсад: тингловчиларни ўқувчи шахсининг ривож — ланиш омиллари ва шартлари билан таништириш.

Машғуллот шакли: матбузда.

Асосий метод, усул ва воситадар: ахборотларни ет — казиш, оғзаки баён этиш, суҳбат, ҳикоя, турларга аж — ратиш; башоратлаш, баҳс — мунораза, тушунтириш, ри — торик саволлар; далиллар келтириш, педагогик вазият — ларни яратиш; таърифлаш; таҳлил, таққослаш; ташҳис —

лаш ва таҳмин қилиш; "Мен" концепциясидан фойда — ланиш; умумлаштириш, яқиний ҳудоса чиқариш.

Матбузда жараёнида бажарилаётган топшириқлар:

1. Ўқувчи шахси ва унинг умумий тавсифини ёри — тувчи асосий қоидаларни аниқлаш.
2. Ўқувчилар шахсининг ривожланиш омиллари ва шартлари борасидаги маълумотларни ёзда сақлаш (ёки ёзиб бориш).

Матбузда режаси:

1. Ривожланган жамиятда шахсининг ўрни, роли ва аҳамияти.
- II. Инсон — шахсияти ... (фикрни давом эттиринг).
1. Инсон қачон шахс ҳисобланади?
2. Инсоннинг ривожланишида муҳитнинг тутган ўрни.
3. Инсон характерида ўзгартариш мумкинми?
- III. Мақтаб ўқувчиси ва унинг шахси.
1. Шахсининг шаклланиши ва ривожланиши ҳақида ўқитувчилар нимадари билишлари зарур (шахсининг ривожланиши жараёнини ёритувчи схемасини яратиш).
2. Мақтаб ўқувчисининг шахси ва фаолияти. Фао — лиятнинг асосий турлари.
3. Ўқувчиларнинг фаолиятида талаблар ва сабаб — ларнинг роли.
4. Фаоллик — ўқувчи шахси ривожланишининг му — хим шартлари, асосий кўрсаткичи ва натижаси.
5. Шахсининг ўзига хослигини ўргатиш зарурияти ўқувчиларнинг мавжуд имкониятларини очиб бериш воситаси (ушбу жараён схемасини тайёрлаш).
6. Ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари (характери, феъли, иродаси)ни ҳисобга олиш.
7. Ўқувчиларга уларнинг шахсий сифатларини (шахсининг йўналганлиги, унинг қадриятли йўналишлари ва ҳуққини инобатга олган ҳолда) ҳисобга олган ҳолда индивидуал ёндашиш, уларнинг фаолиятини ташҳислаш ва башоратлаш.

8. Шахсининг шахсий фаолиятига таъниб, ўқувчиларнинг тарбиявий фаолиятини ташкил этиш.

9. Тарбияни ўз-ўзини тарбиялаш билан бирга олиб бориш.

IV. Таълим субъектлари ўртасидаги муносабатлар мазмуни:

1. Ўқувчилар шахсини шахслараро муносабатлар жараёнида ўрганиш.

2. Ўқувчи шахсига позитив муносабат.

VI. Мактаб ўқувчисининг шахси, уни тарбиялаш, шакллантириш ва ривожлантириш — замонавий таълимнинг асосий қадрияти.

Машгулотлар жараёнида тингловчиларга берилган саволлар:

1. Ўқувчи шахсининг ривожланишига қайси омиллар таъсир этади?

2. Ўқувчиларга нисбатан индивидуал ёндашиш жараёнида нимага эътибор бериш зарур?

Тошпирик:

1. "Ўқувчи шахси, унинг характери қандай ўрганилади?" эслатмасини тузиш.

2. "Ўқувчи шахси ривожлантириш жараёни қандай лойиҳалаштирилади?"

Назарий билимларни беришга йўналтирилган машгулотлар мавзуси: "Ўсмир шахси қандай шаклланади?", "Ўқувчиларга нисбатан эмпатия нима?", "Мактаб ўқувчиларини тарбиялашда ўрин тутувчи асосий омиллар қайсилар?", "Ўқувчиларнинг шахсий имкониятларини қандай рўёбга чиқариш ва ривожлантириш мумкин?", "Ўқувчиларни шакллантириш, унинг мақбулашқа, меҳод ва воситалари", "Ўқувчилар шахсини ривожлантиришда таълим муассасасининг ўрни ва роли", "Ўқувчилар шахсини шакллантиришда "Мен" концепциясидан фойдаланиш".

Тажриба—синов ишларининг натижалари 12—13—жадвалларда ўз ифодасини тошган:

12 — жадвал
Тингловчиларнинг шахс, унинг ривожлантириш йўллари ва шартлари туғрисидаги билимлари

Мавжуд билимлар	Тажриба гуруҳи — 150 тингловчи	Назорат гуруҳи — 150 тингловчи
	Мавзунинг ўрганишдан олдин ва кейин (фоизларда)	
Оқори	40 / 96,7	38,7 / 53,3
Ўрта	20 / 3,3	21,3 / 20
Паст	40 / -	40 / 26,7
Шугулданайлар	33,3 / 93,3	34,7 / 48,7
Шугулданмайди	66,7 / 6,7	32 / 51,3

Тажриба гуруҳида тажриба—синов ишларининг аввалида 40 фоиз, якунида эса 96,7 фоизи ўқитувчи—амалийетчилар шахс, унинг ривожланиши ҳақида тушдиқ билимга эга бўдилар ва 93,3 фоизи ўз-ўзини такомиллаштириб боришларини қайда этдилар. Назорат гуруҳларида эса тажриба—синов ишларининг аввалида 38,7 ва 48,7 фоиз натижалар қайда этилади.

Тажриба гуруҳида ўқувчилар шахси ва уни ҳурматлаш асосий таълимий қадрият эканлигини тингловчиларнинг 20 фоизи, тажриба маърузадаридан кейин эса 53,3 фоизи тула англай олганликлари маълум бўлди. Назорат гуруҳларида эса мазкур ҳолат ушбу кўрсаткичлар асосида намён бўлди: 16,7 ҳамда 23,3 фоиз. Бу амалийетчи—ўқитувчиларнинг ўқувчилар шахси ва уларнинг психологик ҳақида етарли билимга эга эмасликларини кўрсатади.

Таълиқотни олиб бориш жараёнида асосий эътибор — коммуникатив, хусусан, касбий—педагогик муносабатларга оид муаммоларнинг ечимига бағишланди.

Муносабатлар коммуникатив фаолиятнинг муҳим кўриниши бўлиб, у ақлий қобилиятни ўстиришга йўналтирилганлиги ҳамда перцептив (шерикларнинг бир—

бирдарини тушунишлари) жиҳатлари ёрита олиши билан муҳим аҳамият касб этади. Муносабатлар, энг аввало, педагогик муносабатлар сифатида тарбиянинг муҳим омилидир. Педагогик фаолиятда коммуникатив хусусиятга эга масаладари ижобий ҳал этиш талаб этилади. Шу боис тинтовчиларнинг эътиборини ушбу масалага қаратиш мақсада мувофиқдир.

13-жадвал

Тинтовчиларнинг ўқувчи шахси таълимининг асосий қадрияти эканлиги борасидаги тушунчаларга аълоқлари даражаси

Мавжуд билимлар	Тажриба турухи – 150 тинтовчи	Назорат турухи – 150 тинтовчи
	Мавзунинг ўрганишдан оқдин ва кейин (фойзларда)	
Юқори	20/53,3	16,7/23,3
Ўрта	20/43,3	22/23,3
Паст	60/3,3	61,3/53,3

Муносабатлар жараёнида намоён бўладиган омиллар ўзида қуйидаги хусусиятларни намоён этади: таъкидловчи; тахмин қилувчи, мақсадга йўналтирувчи; сабаб-биллик, таъкидий йўналтирилганлик; шакллантирувчи (ўқувчилар билан муносабатлар доирасида); амалий (касбий—педагогик муносабатда, шу жумладан, шахсий тажрибада, назарий ва амалий масаладари яқин бўлган); натижалар—яқиний, ўз—ўзини такомиллаштириш.

Тажриба—синов ишларини олиб бориш жараёнида муносабатларнинг психологик жиҳатларини ҳисобга олишга эътибор қаратилади. Тажриба ва назорат турухларида қайда этилган қоникарсиз натижалар ушбу масалага жиҳдий ёндашишни талаб этади.

Субъект—объект муносабатлари жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига нисбатан талабларни қулайлириш тақозо этилади. "Педагогика" ва "Муносабатлар психологияси" курсида тажриба—синов жараёнида касбий—педагогик муносабатларда ижобий нати-

жаларни қўлга киритиш, амалиётчи—ўқитувчиларда муносабатларни ижобий таъкид этиш қўлиқма ва ма-лакаларини шакллантириш, улардан педагогик фаолиятда самарали фойдаланиш масаладари таҳлил этилади.

Педагогик кадрлар маънасини ошириш жараёнида касбий—педагогик муносабатларни такомиллаштириш муаммоси қуйидаги мавзуларни ўрганиш доирасида ҳал этилади: "Касбий—педагогик муносабатларнинг назарий ва амалий асослари", "Педагогик оқоб, педагогик муносабат усули — санъат сифатида", "Муносабатлар жараёнида ўқувчиларга педагогик таъсир кўрсатиш (тайёрларлик босқичи, мазмун, шакл, жараёни, ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятига қўйиладиган талаблар)", "Назарий ва амалий машғулотлар" (кўрсатилган мавзулар бўйича, педагогик муносабат амалиёти билан узвий ўзаро боғлиқликда).

Касбий—педагогик муносабатлар мавзуси бўйича таъкид этилувчи маърузаларнинг мазмунига қуйидаги асосий талаблар қўйилади:

- касбий—педагогик муносабатларнинг назарий асосларини ўргатиш;
- касбий—педагогик муносабатларни таъкид этишга қўйиладиган талабларни муҳокама этиш;
- касбий—педагогик муносабатларнинг турли шакли, турлари ва технологияларини ўргатиш;
- касбий—педагогик муносабат назариясининг амалиёт билан боғлиқлиги.

Маъруза: "Касбий—педагогик муносабатларнинг назарий асослари".

Мақсад: касбий—педагогик муносабатларнинг назарий асослари ва амалий кўрсатмаларининг моҳияти билан таништириш.

Машғулот шакли: маъруза—суҳбат.

Асосий метод, усул ва воситалари: ахборот, мақсадга йўналтирилганлик, оғзаки баён этиш, ҳикоя; суҳбат, баҳс—мунозара, асосий ғояларни аниқлаб олиш, турларга ажратиш (муносабат вазифаларига қўра),

таърифлаш, дадиллар келтириш, ҳаракатга ва тасвирий намоиш этиш (муносабат, монолог, диалог); эслатма, тавсия ва амалий кўрсатмадар, умумлаштириш, яқиний худоса чиқариш.

Матруза жараёнида бажарилган топшириқлар:

1. "Касбий — педагогик муносабат" тушунчасига бе — рилган таърифни ёзиб олиш.

2. "Касбий — педагогик муносабатларнинг умумий ва асосий ўқув — тарбиявий вазифалари"ни белгилаш.

3. Ўзи учун эслатма тузиб олиш: "Ўқувчилар билан муносабатларда нималарга эътибор бериш зарур?" мавзусида ўзи учун эслатма тузиб олиш.

Матруза режаси:

1. Ташкилий — йўналтирувчи суҳбат.

1. Матрузанинг мақсади, вазифаси ва назарда ту — тилган натижадар.

2. Таълимнинг ривожланишида касбий — педагогик муносабатларнинг муҳим ўрни ва ролини асослаш.

II. Касбий — педагогик муносабат.

1. Касбий — педагогик муносабатнинг мажбурий элемент, асоси, асосий элементлари.

2. Педагогик муносабат — ўқув — тарбиявий маса — лаларни ечининг муҳим воситасидир.

3. Касбий — педагогик муносабат тушунчасига В.А.Кан — Калик томонидан берилган қуйидаги таъриф моҳиятини муҳокама этиш: "Касбий — педагогик муно — сабат педагог ва ўқувчиларнинг ўзаро алоқалари тизими бўлиб, у ушбу алоқалар мазмуни, маълумотлар алма — шиш, шахсни ўрганиш, уни тушуниш, унга тарбиявий таъсир кўрсатиш каби ҳолатларни тавсифлайди"³⁵.

4. Ўқитувчининг ўқувчилар билан дарсда ва дарсдан ташқари касбий муносабати жараёнида маълум педа — гогик ва психологик вазифалар ҳақ этилади.

5. Педагогик муносабатнинг умумий вазифалари: коммуникатив (маълумотлар алмашиш); перцептив (бир — бирини англаш ва қабул қилиш), интерфасо (биргаликдаги фасолатни ташкил этиш ва бошқариш), уларни амалга оширишда яқдидлик.

Педагогик муносабатнинг тарбиявий вазифалари: метъерий — муносабат (метъерий ҳужжатлар асосида тартибга солинувчи); эмоционал — ўргатувчи; додзарб — лаштириш (шахснинг умумий ва индивидуал хусуси — ятлари асосида муносабатни уюштириш, муносабат шахснинг ижтимоий мавқеига эга бўлишини таъмин — ловчи усул, восита сифатида).

8. Педагогик муносабатнинг билим бериш, ри — нождантириш ва тарбиявий хусусиятлари.

9. Педагогик муносабатнинг ўқувчилар шахси, уларнинг ўзаро муносабатларини ривожлантиришга йўналтирилиши.

10. Педагогик муносабатлар жараёнининг ри — вожланиши (вақт мобайнида).

11. Педагогик муносабат — ўқувчилар ўртасида уюштирилувчи муносабатларига педагогик таъсир кўр — сатишнинг ўзига хос йўли.

12. Педагогик муносабатда педагогнинг ўрни ва роли.

Педагогик муносабатнинг асосий кўрсаткичлари:

- қулай психологик муҳитни яратиш;
- шахслараро муносабатларни юзага келтириш;
- характер, шунингдек, маънавий — ахлоқий си — фатларнинг таъсир кўрсатиш қучига эгаллиги;

• ўқув фаолиятининг самарали ташкил этилган — лиги.

13. Ўқувчилар ўртасида юзага келувчи муносабат — ларнинг турлари, муносабатларнинг тарбиявий таъси — рини ошириш, турли ёш гуруҳлари билан ишлаш ҳамда унинг мазмуни, шакли ва усулларини аниқлаш.

14. Ўқувчилар ўртасида юзага келувчи энг муҳим муносабатлар:

³⁵ Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. — М.: Просвещение, 1987, с.78.

Эмпатия — ҳамдардлик ва ҳайрихоҳлик, шеригига эмпатияда — ижобий муносабатда бўлиш; уни тушуниш; психологик жиҳатдан ўзини ҳимоя қилиш; шахсий билимларидан фойдаланиш; муносабатларга ижодий муносабатда бўлиш, коммуникатив малакага таяниш, нутқ маданияти, сўз бойлигига эга бўлиш; ўзаро мослик.

15. Ўқувчилар ўртасида юзага келувчи муносабатларнинг асосий хусусиятлари: шахслараро (матлаум доираларда ташкил этилувчи муносабатлар); ролли (ҳаётий фаолиятининг муайян соҳасида); шерикалик (ҳамкорлик фаолиятини ташкил этиш); ўртоқлик (умумий мақсадга эришишда ўзаро ёрдам кўрсатиш), барча турлардаги муносабатнинг ўзаро боғлиқлиги, эркин муносабат, машгулотлар мазмунига мувофиқ, ташкил этилувчи муносабатлар.

16. Ўқувчилар ўртасида юзага келувчи муносабатларнинг мазмунини:

- ижтимоий — ғоявий, маънавий — ахлоқий, ҳодисалик: ёнда олиш, эмпатияда, эстетик ва бошқа мазмундаги муносабатлар.

Ўқитувчилар нимадари билдириши ва ёнда тутиши — дари керак?

III. Муносабатларнинг монолот ва диалог шакли.

Муносабатларнинг монолот шакли — ўқув материалини баён этиш, тушунтириш; ўқувчиларнинг фаолияти бўйича яқиний ҳулоса чиқариш.

Монолот шаклидаги муносабатларга қўйилувчи талаблар: мантиқ, ишончлилик, асослилик, умумлаштириш, нутқий муносабатнинг барча усул ва воситалари — дан фойдаланиш.

Муносабатларнинг диалогик шакли — матлаумотларни амаллаш, ташаббуснинг ўқитувчидан ўқувчига ўтиши ва яна ўқитувчига қайтиши, тескари алоқа. Муносабатларнинг мазкур шакли суҳбат, мунозаралар ёрдамида ҳад этилувчи тарбиявий ишларга хосдир. Айни вақтда бундай шаклдаги муносабатлар мазмунига ҳам бир қатор талаблар қўйилади. Хусусан:

- бир-бирини тушуниш ва ўзаро ишонч, мусоаллик ва ташаббус; муҳокама этилаётган мавзуга муносабатларни билдириш; диалог ёрдамида бошқариш; суҳбатдошнинг эмпатияда ҳолатини ҳисобга олиш; қўлай вазиятларини яратиш; фикрларни касбий жиҳатдан тўғри ифодалаш;

- талабларни ҳисобга олиш: саволларнинг таъсирчан бўлишига эришиш;

- суҳбатдошнинг диққат билан эшитиш, унинг фикрини ҳурмат қилиш; суҳбат давомида танаффусларнинг бўлишини таъминлаш; суҳбатдошнинг юзига қараб туриш; шахсий мулоҳазага эга бўлиш, суҳбатдошнинг диққатини жабб этиш, маълумлаб туриш.

Асосийси — ёш суҳбатдошнинг тушуниш, яъни, руҳий ҳолатини ҳис эга олиш, ҳамдардлик билдириш (эмпатия).

18. Педагогик муносабатларда инсонпарварлик, шахста нисбатан ишонч, унинг ўзига ҳосилигини тан олиш, уларнинг маънавий — ахлоқий меъёрлар даража — сида бўлишига эришиш.

19. Касбий — педагогик муносабатларга тайёрлик: муносабатлар педагогикаси асосларини билдиш; муносабатларни самарали ташкил қилад олиш; уларни бошқариш; ўзининг психологик ҳолатини бошқара олиш; матлаум маънавий — шахсий сифатларининг мавжудлиги.

20. Педагогнинг ўқувчилар билан муносабатларида қандай омиллар муҳим?

- индивидуал ва шахсий хусусиятларни ўрганиш;

- қадриятли йўналишлари ҳақидаги маълумотларга эътибор; шахслараро муносабатлар, шунингдек, у ёки бу ҳаракатларнинг сабаблари ҳақида маълумотларга эга бўлиш;

- ўқувчига ишониш; уни тушуниш, интеллектуал, ижодий имкониятларини тан олиш, мустақил изланиш — дари, "тадқиқотлари" ни қўллаб — қувватлаш;

- Аўстона муносабатда бўлиш;

- зарур шароит ва "муваффақиятли вазиятларини" яратиш, қулай муҳит, ўз-ўзини тан олиш.

Нутқ — ижтимоий адоқ воситаси бўлиб, у сўз бойлиги ва таъсиричан усуллар билан бойитилиши зарур. Нутқни тўлдирувчи коммуникатив тизим — меъёраги овоз, ёқими оҳанг, мўътадил суърат, тўғри талаффуз, ўринли тўхталишлар, таъсиричан ибора ва бошқалар билан бойитилиши мақсадга мувофиқдир.

Нутқнинг тўғри (адабий тил қоидаларига мос келувчи), аниқ, тушунарли, оодий, мантқиқий, раво (тил воситаларидан фойдаланишнинг бой бўлиши); образли, эмоционал, мазмунли (талаффузи, суърати, оҳанги, раволиги) бўлишига эришиш талаб этилади.

Сўз — маълумотлар бериш, тингловчиларга таъсир кўрсатишнинг самарали воситаси сифатида қўлланилиши зарур.

1. Муносабатларда сабаблар ҳамда унга, унинг мавзусига қизиқишни таъминлаш; самимий муносабат ёрдамида суҳбатдошларини ҳамкорликка чорлаш, таъсирираниш даражасида биргаликда қайгуриш, таъсирланиш.

II. Муносабатлар жараёнида қизиқарли мисол, ишончли далил, ўринли таққослаш, қизиқарли ҳодиса ҳамда муаммоли вазиятлар; фольклор, бадиий, илмий — оммабон адабиётлар, тарихий ва мемориал материаллар, энциклопедик маълумотлар, видео ва кинофильм мате — риаллари, шунингдек, илмий — оммабон, бадиий ва ҳатто муаллифликкацион фильмлардан фойдаланиш.

III. Ўқитувчи нутқи (сўзи): қизиқарли, мароқли; маълумотларга бой, руҳлантирувчи, таъсиричан, ишон — тирувчи, исботловчи, чорловчи бўлиши лозим.

Кинестик тил — имо — ишорадар, пантомималар; муносабатларнинг тактик воситаларидан фойдаланиш.

Муносабатлар муҳити, шароитлари ва вазиятларига таъсир кўрсатиш; ижтимоий муҳитнинг муносабатларга таъсири.

IV. Ўқувчилар билан касбий — педагогик муноса — батлар муҳим ижтимоий — педагогик омиладир. Машғулотлар жараёнида тингловчиларга берилади — тан саволлар:

1. Сиз педагогик муносабатни касбий категория деб ҳисоблайсизми? Ўқув — тарбиявий жараёнда муно — сабатнинг роли юқорими?

2. Сиз касбий — педагогик муносабат ҳақидаги ту — шунчани илгари сура оласизми (В.А.Кан — Қадим ғоясига муқобила бўлган)?

3. Касбий — педагогик муносабатлар жараёнида ҳал этилувчи умумий вазифаларини айтиб беринг.

4. Касбий — педагогик муносабатлар жараёнида ҳал этилувчи асосий ўқув — тарбиявий вазифаларини айтиб беринг.

Тошпирик: 1. "Касбий — педагогик муносабат" сама — рали ташкил этилиши учун нимадар зарур"?

3. Ўзингиз учун "Ўқувчилар билан муносабатларни ташкил этишга оид тавсиялар" эсатмасыни ишлаб чиқинг.

Мавруза: "Педагогик муносабатлар санъати. Пе — дагогик оқооб, муносабат усули — санъат сифатида"

Мақсад: услуб, оқооб, қоидалари каби муносабат элементлари асосида педагогик муносабатни самарали ташкил этилишини таъминловчи тушунчалар ҳақида маълумотлар бериш.

Машғуллот шакли: мавруза — суҳбат, баҳс — мунозара. Асосий метод: усул ва воситалар: мақсадни аниқлаш, оғзаки баён этиш, ҳикоя, тушунтириш; мисол келтириш; баҳс — мунозара, тавсиялар ишлаб чиқиш; қайд этиш, умумлаштириш, якуний хулоса чиқариш.

Мавруза жараёнида бажариладиган топшириқлар: педагогик услуб ва педагогик оқооб борасидаги зарур маълумотларни қайд этиб бориш.

Илова: ушбу қайдлар мустақил ишларни бажаришда зарур бўлади.

Матруза режаси:

1. Педагогик муносабат — санъат.
2. Муносабатлар — шахсининг индивидуал — иждодий ёндашуви.
3. Педагогик муносабатлар асоси — мавжуд психологик — педагогик билимлар.
4. Ижодкорлик — педагогик муносабат самараси — таъминловчи омил.
5. Педагогик муносабатлар жараёнида вазият, муайян шароит, шунингдек, ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларидан иждодий фойдаланиш.
6. Муносабатлар одоби, усули педагогик муносабатнинг самарадорлигини таъминловчи сифат кўрсаткичидир.
7. Педагогик одоб — "Тури фаолият доираларида педагогнинг болалар билан муносабатда меъёрга амал қилиши, ўқувчига нисбатан тўғри ёндашиш маънаси" эканлиги борасидаги қарашта муносабат.

Педагогик одобга қўйилувчи талаблар: ўқитувчининг касбий хуш меъёри; ўқувчи (ёки жамoa) билан тўғри муносабатда бўлиши, ўқитувчининг ҳаракатлари ва фаолияти; таъсир кўрсатиш ва ўзаро алоқалар шакли, метод ва воситаларидан фойдаланиш; суҳбатдошнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш; маънавий — ахлоқий қоидаларга риоя қилиш; суҳбат, ўзини тутта билиш, ўқувчига нисбатан эътиборли бўлиш; танбеҳ — нинг меъёрида бўлиши, баҳо бериш, айбонлаш, раъбатлантириш, жазолаш қобилияти; ўз — ўзини бошқара билиш ҳамда ўзини тутта билиш, иродали бўлиши.

Педагогик муносабатлар усуллари.

Усул 6 — бу ўзига хос, индивидуал фаолият кўри — ниши, педагогик фаолиятда маънавий — ахлоқий хуш одағлари билан бойитилган категория ҳисобланади.

Педагогик усул қўйидагиларга боғлиқдир:

- ўқитувчининг индивидуаллиги, билимдонлиги;

- коммуникатив, эмоционал маданият, маънавий — ахлоқий қиёфаси ва ўқувчиларга ахлоқ меъёрлари асо — сида муносабатда бўлиш, фаолиятта нисбатан иждодий ёндашув, ўқувчиларнинг ёш, тафаккур ҳамда тарбия — лангандлик даражаси, шунингдек, жамoa хусусиятларини инобатга олиш.

Педагогик муносабатларда қўллаш мумкин бўлган усуллар:

- кўрқитиш;
- ҳазиллаштириш;
- устун келиш.

Педагогик усулнинг педагогик фаолиятда ифода этилиши. Раҳбарлик қилиш жараёнида қўлланилувчи оммавий педагогик усуллар: авторитар, демократик ва либерал.

Ҳозирги замонавий ўқув — тарбиявий жараёнда қўлланилиши мумкин бўлган демократик раҳбарлик усули: ўқувчиларнинг фаолияти, ташаббускорлиги, мустақиллиги қўлаб — қувватланади; ижобий — эмоционал муҳит, аўстона муносабат, ишонч, ўқувчиларга ҳурмат, уларнинг индивидуаллик ҳислат — ларини эътиборга олинади; ўқувчиларнинг мустақил ривожланиши, ўзини намoн этиши, ижтимоий фао — лити, шаклланиши, инсонпарварлик муносабатлари қўлаб — қувватланади.

Педагогик муносабатлар ва педагогик раҳбарлик усуллари хусусиятлари шахс ривожланиши, ўқувчиларнинг фаолияти сабаблари ва хуш, шахс — раро муносабатлар, ўқувчилар жамoасида қарор тошган маънавий — психологик муҳит ҳамда ўқув — тарбиявий жараён натижаларига катта таъсир кўрсатади.

Педагогик муносабатлар ва раҳбарлик усули қўйидагиларга: маънавийлик йўналишлари, муносабат — лар педагогикаси ва психологиясининг асосларини би — лиш, коммуникатив маънакаларга эга бўлиш, шахс, унинг ҳамкорларига хос бўлган индивидуал хусусиятларини билиши.

8. Педагогнинг хусусиятларини такомиллаштириш заруралиги; муносабатлар назарияси, жараёни ва теҳнологиясини эгаллаб олиши.

9. Муносабатлар усулблари, уларнинг бутунги қувдаёти аҳамияти.

10. Масаҳат, тавсиялар: муносабатларнинг турли усулларидан фойдаланиш; аҳборот, ўзаро муносабатларни ташкил этиш, ўқувчи шахсини ўрганиш, ўзаро таъсир, шунингдек, ёрдам кўрсатиш. Муносабатлар жараёнида ҳал этилувчи вазифаларни аниқ ифода этиш. Муносабатларнинг тактика ва стратегиясини ишлаб чиқиш.

Ўзаро алоқалар ва таъсир кўрсатишнинг энг олти — мад усулбларини тандаб олиш.

Муносабатларни ташкил этишда эътиборни белги — ланган масалани ҳал этишга қаратиш.

Муносабатларнинг йўналишини педагог эмас, балки ўқувчилар томонидан белгиланишига эришиш. Улар билан тенг алоқалар олиб бориш, уларнинг кайфияти ва психологиясини тушуниш. Муносабатларда шахсий та — шаббўснни қўчайтириш, фаолиятни муваффақиятга бошқариш, ҳамкорликни ташкил этишга имкон бериш. Ўзини эркин, хотиржам тутиш, лекин хушоматдўй, итоатдўй бўлмаслик, шунингдек, бошни эгиб юрмай, уни дадил тутиш керак.

Кўрсатмалар: ўқувчилар билан муносабатларда одадийлик, ўхшашлик ва бир хилликка йўл қўймаслик.

Муносабатлар объектига нисбатан ўзининг ва бошқаларнинг салбий ёндашувини бартараф этиш. «Тарбияси қийин» ўқувчилар билан ўзаро махсус му — носабатларни қарор топтириш.

Ўқувчилар билан муносабатлар жараёнида уларни кўпроқ мақташ, рағбатлантириш ва маъқуллаш керак. Ўзини кузатиб бориш: нутқи, ўзини тутиши, муомаласи ва бошқалар; суҳбатдошнинг диққат ва ҳайрихоҳлик билан эшитиш.

Муносабатларда ёқимли бўлишга эришиш мақсадга мувофиқдир.

11. Эсаа тутиш:

Ўқитувчи нутқининг ўрганилаётган мавзуга мослиги, унинг тафаккури, педагогик малакаси, шунингдек, ўқувчилар билан алоқалар ўрната олиш малакасини тавсифлайди.

Ўқитувчининг сўзи таъсирчан восита, ўқувчига са — марали таъсир кўрсатиш қуролидир.

Фикрни аниқ ифода этиш, саволларнинг тушунарли бўлишига эришиш; суҳбатдошни тинглай олиш, унинг фикрини маъқуллаш, уни фаолиятга йўналтириш ма — касига эгаллик ўқитувчи нутқининг таъсирчанлигини оширади.

12. Педагогик муносабатни самарали ташкил эта олиш малакасига эгаллик зарур касбий — педагогик си — фатдир.

Машғулотлар жараёнида тингловчиларга берилади — ган саволлар:

1. Касбий — педагогик муносабатнинг индивиду — да — ижодий хусусият касб этишига қўшимчасизми?

2. Педагогик одаб доирасида ташкил этилган пе — дагогик муносабатга мисоллар келтиринг.

3. Педагогик раҳбарлик усулбларини ёритувчи муносабатларга мисоллар келтиринг.

Тошпирик:

1. "Педагогик одаб санъати ҳақида" ти эслатмани ишлаб чиқинг.

2. "Муносабатлар педагогик усулбини такомил — лаштириш бўйича" тавсиялар ишлаб чиқинг.

Маъруза: "Мақтаб ўқувчилари ўртасида юзата ке — лувчи муносабатларга педагогик таъсир кўрсатиш".

Мақсад: мактаб ўқувчилари ўртасида юзата ке — лувчи муносабатлар, уларнинг шакллари, хусусиятлари, му — носабатлар модели, муносабат — ўйиннинг муҳим шакли, ўйин теҳнологияси, ўқувчиларнинг муносабат — ларини ташкил этишга тайёрларлигини кўриб чиқиш;

Ўқувчиларнинг коммуникатив кўникма ва малакаларига эга эканликларини аниқлаш; ўқувчилар ўртасида муносабатларни таъкидлаш этишга оид эсатма, ўқитувчининг мазкур жараёндаги иштироки юзасидан таъбадларни ишлаб чиқиш; педагогик муносабат мезонларини муҳокама этиш.

Машгулот шакли: маъруза — суҳбат.

Асосий метод, усул ва воситалар: мақсадга интилиш, маълумотларни етказиш; оғзаки баён этиш, ўрганиб чиқиш; моделлаштириш, ёш хусусиятларига кўра табақалаштириш, коммуникатив кўникма ва малака даражасининг тартиби, суҳбат, тажриба алмашиш, масалаҳат, эсатма, таъкидларни ишлаб чиқиш, умумлаштириш, яқиний ҳудоса чиқариш.

Маъруза жараёнида бажариладиган топшириқлар:

1. Режани тезис кўринишида ёзиб олиш.
2. Бидаирилан фикрлар орасида касбий — педагогик муносабатларни таъкидлаш этишда самарали таъсир кўрсатишга хизмат қиладиганларни белгилаб олиш.

Маъруза режаси:

1. Мактаб ўқувчилари ўртасида юзата келувчи муносабатларга нисбатан педагогик таъсир кўрсатиш.

1. Ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни таъкидлаш этиш: ўқув — тарбиявий ишларининг мазмунини муносабатлар мазмунининг асоси эканлиги, қизиқишни ошириш, ўқувчининг фаоллаштириш, муаммолар вазиятларни яратиш, индивидуал ёки жамоа асосида педагогик масалани ечиш, ўқувчиларнинг ёши, қизиқиши ва эҳтиёжларининг инобатга олиш, муносабатни таъкидлаш этишга ижодий ёндашув.

2. Гуруҳ бўлиб ишлаш — жамоада муносабатларни таъкидлаш этишнинг самарали шакли.

3. Дам олиш шакли — мактаб ва мактабдан ташқари шароитларда таъкидлаётган муносабатлар мазмунини акс эттирувчи ўзига хос модели.

4. Муносабатларни таъкидлаш этиш учун хизмат қилувчи сабаблар: кинофильм, спектаклни томоша

қилиш, ўйин, яқшанбадлик, турли йўналишлардаги ижтимоий — фойдали меҳнатни таъкидлаш этиш; катталарнинг қизиқларга ҳомийлик қилишлари, ўз — ўзини бошқариш, синфдан ташқари ишларнинг шакллари.

5. Ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни таъкидлаш этишда ижодкорлик, романтик элементлари, фавкулотда ҳолатни ҳисобга олиш.

6. Муносабатнинг ижтимоий — йўналишувчи хусусияти, унинг ахборот бойлиги ва ижтимоий — маънавий мазмунини.

7. Шахслараро роли муносабатлар, уларни маънавий — ахлоқий меъёрларга мувофиқ ривожлантириш.

8. Ўқувчилар ўртасида юзата келувчи муносабатларга педагогик таъсир кўрсатиш муҳим касбий — педагогик масаладир.

II. Ўқувчиларни муносабатларга тайёрлаш:

- руҳий, интеллектуал ва ижтимоий жиҳатдан;
- самарали усулларни амалий қўллаш;
- этика, психология, театр, педагогика, бошқарув назариси каби фанлар фойдали асосида;
- ўқувчиларнинг жинси, ёши, характери, алоқа қилиш малакасига эгаллик даражасига кўра;
- зарур бўлган назарий билимларни ўқитиш, муносабатларни таъкидлаш этишга ўргатиш асосида;

Коммуникатив кўникмалар:

- ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалардан янги вазият, шароитларда фойдаланиш, шунингдек, педагогик муносабатлар жараёнида юзата келган муаммолар ечимини топа олиш.

- коммуникативлик малакасига эгаллик, муаммолар вазиятларда тўғри йўл топа олиш; ҳамкорлар ўртасида юзата келган муносабатлар жараёнида самарали эришиш.

Тажриба ишларини олиб бориш чоғида педагогик муносабатларни таъкидлаш этиш жараёнида самарали ҳа-

ракеталарни ташкил этишга оид эслатмалар ишлаб чиқидаи. Мазкур эслатмалар ўқувчиларда муносабатларни самарали ташкил эта олиш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради.

1-эслатма. Ўқувчилар учун

Суҳбатдош ёки ҳамкорга нисбатан самимий муносабатда бўлиш, муносабат натижаларига қизиқиш, аниқлик, ҳамкор томонидан йўл қўйилган камчиликлар, ноўрин билдирилган ғояларга нисбатан қаноатли бўлиш, кучли эмоционал ҳолатларни намён этишдан ўзини сақлаш.

2-эслатма. Ўқувчилар учун

Суҳбатдан интеллектуал қониқиш олиш учун қўйиладилар зарур: суҳбат жараёнида зарур ҳолатларни намён этиш; асосли маълумотларни келтириш; суҳбат—мунозарани ташкил этиш ва ўтказиш маданияти, мантикийлик, эркинлик, суҳбатдошларнинг бир-бирларига нисбатан сабрли бўлишлари, адиб мулоҳаза юритиш.

Ўқувчиларни муносабатларни ташкил этишга тайёрлаш — муваффақиятли ўқув—тарбиявий жараён омилидир.

IV. Педагогик муносабатларнинг муҳим шакли — ўйин.

Ўйиннинг технологик жиҳатлари.

1. Ўйин муносабатнинг маълум кўриниши, унинг тушунчаси, персонажадар билан муносабатни юзата келтириш, роьлар асосида фикр алмашиниш, ўйин на—тижаларини муҳокама қилиш.

2. Ўйин вазиятларида ўйин роли билан боғлиқ шахсий хатти—ҳаракатлар, кўрсатмалар, хиссийатлари—нинг моҳияти борасидаги фикрларни таҳлил қилиш, ўзи ҳамда бошқаларнинг ҳуққини, унинг моҳиятини тушу—ниш.

3. Қўйиладиги асосий коммуникатив мааладарни шакллантириш: муносабатларни ташкил этиш усула—рини ўзлаштириш, уларни қўлашда ортирилган таж—рибадан фойдаланиш, ўйин ғояларни турли вазиятларга кўчириш.

4. Аниқ технологик кўрсатма ва тахмин қилинган натижалар. Коммуникатив хусусиятга эга масаладарни ҳал этиш, ўхшаш муаммоли ўйин роьларини ўйнаш асосида ечиш, ўйин вариантлари, унинг масаладарини ечиш.

Ечимларнинг вариантлари, иштирокчилар ҳаракат—ларининг мақсада мувофиқлиги ва ҳаётийлигини му—ҳокама этиш. Асосийси берилган вазият, шахсий кўр—сатмаси, хиссийети, фикрлари моҳиятини тушуниб олишдир. Бошқаларнинг ҳолатига кириш, уларни ту—шуниш маалакасини ривожлантириш.

Ўйин роль ёки муносабат шаклини синаб кўриш тажрибасига эга бўлиш, ижтимоий—психологик фао—лият жараёнида тингловчиларнинг коммуникатив ма—алакаларини шакллантириш.

5. Ўйиннинг умумий технологияси:

1. Йўл—йўриқ кўрсатиш.

II. Усулларни ўзлаштириш.

III. Ёнг мураккаб усуллар билан танишиш.

1. Ўқувчиларнинг фаолиятига қўйиладиган талаблар: ўртоқларининг масалаҳатларига қўлоқ солиш, оғзаки баён этиш мантиқи, мисолларга, адибларга эътибор бериш, йўл қўйилган хатоьларни аниқлаш, қўшимчадар кириштиш, жавобларни баҳолаш, якуний ҳулоса чиқариш ва уни асослаш.

2. Ўқитувчи фаолиятига қўйиладиган талаблар: ўқувчилар ўртасида юзата келадиган муносабатларнинг умумий, аниқ хусусиятлари, сабабларини тушуниб олишларига эришиш, ўзлаштириш зарур бўлган би—лимларни эгаллаш, мавжуд метод ва усулларнинг мақбуьлари, шунингдек, уларни қўлай олишга ўргатиш, қўлай эмоционал—психологик муҳитни яратиш.

3. Гуруҳаи мунозара, унинг коммуникатив жиҳатдан самарадорлиги.

4. Ҳийин муносабати ўқув — тарбиявий жараёни, шунингдек, ўқувчилар билан синфдан ташқари ишларни ташкил этишнинг муҳим омидидир.

Тошпириклар:

1. Оғзаки ёки ёзма равишда педагогик муносабатларнинг ўқувчиларга кўрсатувчи таъсирини таъсирлаб беринг (мақсад, вазифалари, ташкил этиш, шакл, метод, усул ва воситалари, жараёни, натижалари).

2. Сизнингча, Ҳийин муносабати қандай ташкил этилади, ушбу жараёнинг моҳиятини оғзаки ёритиб беринг (мақсад, вазифаси, ташкил этиш, ўқувчиларни Ҳийинларни ташкил этишга тайёрлаш, уларга талаблар, шакли, методи, усули ва воситалари, Ҳийин жараёни, уни муҳожама этиш, унинг натижалари).

3. Конспект, матбуза ва эслатма фойдаларига таъинган ҳолда "Қасбий — педагогик муносабатлар жараёнида ўқувчиларга педагогик таъсир кўрсатиш асослари"ни тузинг.

Машгулотлар жараёнида тингловчиларга берила — диган саволлар:

1. Ўқув жараёнида Сиз қандай қилиб ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни фойдалаштиришга эриша — сиз?

2. Шахсий таърибларга таъинган ҳолда дарсдан ташқари вақтда ўқувчилар билан муносабатларни таш — кида этишга туртки берувчи сабабларни кўрсатиб бе — ринг.

3. Сиз ўз ўқувчиларингизни педагогик муносабат — ларни ташкил этишга тайёрлаб борасизми? Қандай қилиб?

4. Сиз педагогик фаолиятингизда Ҳийинлардан фой — даданишга эътибор қаратасизми?

Педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини оши — риш курси тингловчилари иштирокида "Қасбий — педагогик муносабатлар" муаммоси бўйича бир қатор

назарий ва амалий машгулотлар ташкил этилади. Улар шакли, мазмуни ва йўналишлари бўйича турличадир. Чунончи:

1. Матбуза, ҳисобот, реферат, иншо ва мулоҳа — залар.

II. Методик ишлар, шу жумладан, синф доираси ва мактаб миқёсида уюштирилувчи тадбирлар юзасидан сценарийлар.

III. Педагогик раҳбарлик усулларининг моҳиятини англашга йўналтирилган мунозараларни уюштириш.

IV. Ўқитувчи томонидан тўғри ҳаракатларининг танланиши.

V. Саволларга жавоблар.

VI. Нуҳ, овоз, оҳанг устида ишлаш, сўзсиз муно — сабатлар воситаларидан фойдаланиш, ўзини тутиш, юриш, қийиниш ва бошқа жиҳатларни муҳожама этиш.

VII. Зарур маслаҳат, эслатма, таъсирларни ёдда сақлаш, ўзлаштирилган назарий билим ва амалий кў — никмаларни такомиллаштириш.

Муस्ताқил ишларнинг мавзуси: "Инсон одамлар орасида", "Инсон "Мен"нинг сири?", "Қандай қилиб одамларга ёқиб (одамларнинг ҳурматини қозониш) мумкин?", "Қандай қилиб муносабатлар вазиятига ки — ришиш мумкин?", "Қандай қилиб муносабатлар вазия — тини яратиб мумкин?", "Муносабатлар жараёнида қандай омидлар муҳим аҳамиятга эга?", "Муносабат — муҳим педагогик вазифа", "Педагогик муносабат: фикр юритиш", "Муносабатнинг тарбиявий вазифаси", "Пе — дагогик муносабатни ўқувчилар шахсини ривожланти — ришга йўналтириш", "Педагогик муносабатларнинг ҳу — сусийатлари", "Муносабатнинг сўзсиз воситалари", "Педагогик муносабат санъати нимадан иборат?", "Ўқитувчи одаби ва ахлоқи ўқувчилар билан муноса — батда қандай намён бўлади?", "Педагогик муносабат — ларнинг усуллари", "Ҳийин — педагогик муносабатнинг муҳим шакли сифатида", "Педагогик муносабатлар жа — раёнида юзата келтириладиган ўқувчиларнинг асосий

коммуникатив кўникма ва малакалари", "Педагогик муносабатнинг хусусияти ва вазифаси", "Педагогик муносабатнинг турлари, кўринишлари ва шакллари", "Ўқув-тарбиявий жараёнда педагогик муносабатнинг ўрни ва аҳамияти".

VII. "Дарс-диалог", "Дарс-мунозара", "Дарс-муносабат".

Сценарийлар: икки қаҳрамон спектакли (муайян бадиий адабиёт асарлари, "Аншлаб" мавзусидаги юмо-ристик чиқишлар асосида).

IX. Муҳокама этиш — фикр-мулоҳазадарни, мисол учун: "Усаб — зарур ўринда ишлатилган зарур сўзлар" (А.Свифт). "Одамлар билан муносабатлар сени ва уларни азобламаслиги учун, агарда уларга нисбатан муҳаббатни ҳис этмасанг, одамлар билан муносабатга киришма" (А.Н.Толстой ва бошқалар).

Педагогик раҳбатлик усулларига мисоллар:

• **авторитар усул** — Ф.Сологубнинг "Кичкина шайтон" романи бош қаҳрамони бўлган гимназия ўқитувчилари.

• **демократик усул** — Г.Черних ва А.Пантеевнинг "Республика шкид" номи автобиографик повестидаги ўқитувчилар.

• **бефарқлик (либерал) усули** — ёш педагог Пал Иванович Ариков.

Педагогик вазиятларни муҳокама этиш: ўз-ўзига баҳо бериш, ўзини танқид қилиш, ўзини мушоҳада этиш, муносабатларда сабрли ва хушмуомадали бўлиш, мустақил фикрлаш ва баҳо беришни рағбатлантириш, келишмовчиликларни мустақил равишда бартараф этиш, қарор қабул қилиш, индамай маъқуллаш, энг маъқул йўлни тандай олиш, мисол келтириш, ишониш, маъзулиятни ҳис этиш, ёрдам ва ўзаро ёрдам кўрсатиш, ўзини ифода этиш, инсонга ўзининг муносабатини билдириш, тўғри суҳбат олиб бориш ва шеритини тушуниш.

X. Мунозарадаги тайёранлиш, уларни муҳокама этиш: "Саомлаштиш...", "Педагогик бошқарувнинг замонавий усули".

XI. Ўқитувчи томонидан ҳаракатларнинг тўғри танлалиши.

Бошланғич синфларда:

• ўғил бола қиз болани партадан туртиб юборди, қиз бола полга йиқилиб тушди...?

• ёш футболчилардан бири тасодифан, билмай директор кабинетига деразасининг ойнасини синдириб қўйди...?

Юқори синфларда:

• кечқурун мактабга компьютерлар ва унинг ускуналарини олиб келдилар, у ерда эса ҳеч ким йўқ, фақат тўққизинчи синф ўқувчилари тўғаракада чиқишларга тайёрланаётган бир неча ўқувчиларгина бор...? Уларни қандай қилиб компьютер, стол ва бошқа ускуналарни тушириб олишга жалаб этиш мумкин?

• Моҳира билан Собирни синфдагилар "кўёв ва келин" деб атайдилар, ўртоқлари улар устидан қулиб юришди... синф раҳбарининг ҳаракатлари қандай бўлиши керак?

Ота-оналар билан муносабатларда:

• кам гап, қолоқ биринчи синф ўқувчисининг отаси (онаси) билан суҳбат қандай ташкил этилиши керак?

• жуда қобилиятли, ақлли, фаросатли, бироқ фанларни етарли даражада ўзлаштирмайдиган еттинчи синф ўқувчисининг отаси (онаси) билан суҳбатни қандай олиб бориш мақсадга мувофиқ?

Саволларга жавоблар.

XII. Тўғрими ёки нотўғри?

1. Муносабат — педагогнинг вазифаси, бинобарин, у доимо ўқувчилар билан муносабатда бўлиши зарур.

2. Муносабат — инсоннинг ижтимоий эҳтиёжи, у хизмат вазифаси бўла олмайди.

3. Муносабат — вазифа эмас, балки ўқитувчининг ўқувчилар билан ташкил этилган ўзаро алоқалари жараёни.

4. Муносабат муҳим педагогик малакалар таркибига киради, шу боис вазифа ҳисобланади.

5. Муносбатларнинг моҳиятини ўрганишда, унга вазифа йўналиши сифатида қараш мақсада мувофиқ.

ХIII. Фикрларни муҳокама этиш.

Қуйидаги иборада қайси педагогик услубларга мансуб ҳисобланади? "Мен айтгандек бажаринглар ва муҳокама қилиб ўтирманглар", "Бирга бошладик, бирга режалаштирдик, ташкил этдик, натижаси учун ҳаммамиз жавобгармиз", "Ҳаммаси қандай кетаётган бўлса шундай давом этаверсин".

ХIV. Ўқитувчилар учун бир қатор қондалар, мас- лаҳатлар, эслатмалар тузиш, уларни эслаб қилиш:

"Педагогик муносбатларни ташкил этишга қўйилувчи асосий талаблар", "Ўқувчилар ўртасида юзга келувчи муносбатлар жараёнида қандай омиллар муҳим", "Педагогик оқиб ва ахлоқ метёрлари", "Ўқувчилар билан муносбат жараёнида фойдаланувчи шакл ва методларга оид маслаҳатлар", "Муносбатлар технологияси юзасидан эслатма", "Ўқувчилар билан муносбатларда ўқитувчи нимаарни ёнда тутиши керак?", "Педагогик муносбатлар қандай ташкил этилади? (Ўқитувчилар учун эслатма)", "Педагогик муносбат натижаларини қандай баҳолаш мумкин?"

Амалийчи — ўқитувчилар учун педагогик муносбатларни ташкил этишга оид дарс, амалий машғулотлар лойиҳасини ишлаб чиқиш. Чунончи, "Ўқув — тарбиявий жараёнда ўқувчилар муносбатларни фаоллаштириш", "Синфдан ташқари ишларни ташкил этиш жараёнида муносбатларни уюштириш", "Ўқувчиларни муносбатларга тайёрлаш", "Ўқувчилар иштирокида дидактик ўйинларни уюштириш", "Педагогик муносбат технологияси — ўқувчиларга таъсир кўрсатиш воситаси".

Овозни машқ қилиш, аниқ, тушунарли гапириш ўстида ишлаш. Овознинг оҳанги устида ишлаш: ҳайрон бўлиш, хурсанд бўлиш, ишончсизликни ифода этиш.

Муҳокама этиш: муносбатларнинг сўзсиз воситалари (эмоционал тил, педагогнинг қўл, оёқ ва тавад ҳаракатлари, уларнинг руҳий ифодаси, юз ҳолати (кўзларининг ёниб туриши) ва бошқалар).

Муҳокама этиш: ўқитувчининг юриши, туриши, ҳаракатлари ва бошқа ҳолатларни. Кўриб чиқилган наза-

рий ва амалий машғулотлар касбий — педагогик муносабат назариясини ҳақиқий амалиётга яқинлаштиради.

Коммуникативлик, хусусан, касбий — педагогик муносабат каби қадриятлар асосида педагогик кадрлар маҳакасини ошириш, педагогик технологиялар ва таълимий этилатган педагогик тизимнинг назарий ва амалий асослари борасидаги билимларнинг тингловчилар томонидан ўзлаштириш даражасини аниқлаш суҳбат, анкета ва тест сўровлари, таҳлил қилиш, назарий ва амалий ишлар даражасини баҳолаш, метрўза каби шакл ва методлар ёрдамида амалга оширилади. Шунингдек, ўқувчиларнинг фаолияти кузатилади, уларнинг фаоллик даражаси муҳокама этилади. Тажриба жараёнида қуйидаги натижалар қўлга киритилди (185 — бетдаги 14 — жаъвал).

Натижада тажриба, туруҳларида касбий — педагогик муносбатлар ва уларни ташкил этиш борасидаги билимларнинг ўзлаштириш даражаси сезиларли даражада ўсди. Ушбу ҳолат қуйидаги кўрсаткичлар асосида намоён бўлди. Юқорида қайд этилган барча ҳолатлар қуйидаги кўрсаткичлар бўйича аниқланди:

- 1) "юқори",
- 2) "ўрта",
- 3) "паст".

Назорат туруҳларида эса турли асослар бўйича ўзлаштириш 1,3 фоиздан 25,3 фоизга ошди. Ушбу ҳолат педагоглар маҳакасини ошириш курсларининг тингловчиларга педагогик муносбат ва уни ташкил этиш асослари борасида назарий билим, амалий кўникма ва маҳакаларни шакллантиришга оид махсус методиканинг самарадорлигини тасдиқлайди.

Тасдиқловчи тадқиқотларнинг кўрсатишича, амалийчи — ўқитувчилар ўқувчиларни тарбиялаш борасидаги муаммоларни чуқур билимайдилар. Шу боис "Мактаб ўқувчиларини тарбиялаш: моҳияти, маъмуни, тамойил, метод ва технологиялари" мавзусида махсус метрўзалар ўтказилди. Натижада улар томонидан ўқувчиси шахсини шакллантириш, тарбиялаш ва ривожлантиришга оид билимлар чуқур ўзлаштирилди. Фикримизнинг дадилли сифатидаги кўрсаткичлар қуйидаги жа-

вадларда ўз аксини тошган (184—185—бетлардаги 15— ва 16—жадваллар).

Шундай қилиб, барча кўрсаткичлар бўйича тажриба гуруҳларида ўзлаштириш кўрсаткичлари анча юқоридаир, яъни, ўртача 33,3 фоиздан 93,3 фоизга кўтарилди.

Тажриба — синов ишлари жараёнида бўлажак педагоглар ҳамда амалиётчи — ўқитувчилар таълимий қариятлар борасидаги билимларни бериш ва улар томонидан тавсия этилган мавзуларнинг пухта ўзлаштирилишига эришиш мақсадида тавсиялар ишлаб чиқилди.

Муносабат — коммуникатив фаоллигининг адоҳида туриди. Педагогик муносабат тарбиянинг муҳим омили бўлиб, у ўзида ўқувчилар ўртасида ўзаро алоқаларни ташкил этиш, жамoa аъзоларининг бир — бирларини тушунишлари, бир — бирларига ўзаро таъсир кўрса — тишлари каби ҳолатларни ифодалайди.

Бўлажак ўқитувчилар томонидан педагогик муносабатлар борасидаги билимларнинг ўзлаштирилган даражасини ўрганиш қоникараи натижадарни бермаганлиги, улар ўртасида мазкур билимларни кенг тарғиб этишни тақозо қилади.

Шу боис, «Педагогика» курси бўйича ташкил этиладиган машғулотларда талабаларга муносабатлар назариси, шу жумладан, педагогик муносабатлар ва уларни ташкил этиш шартлари борасида чуқур билим беришга эътибор қўйайтирилади.

14 — жадвал

“Касбий — педагогик муносабат” мавзуси бўйича педагог кадрлар малакасини ошириш курсларининг тингловчилари томонидан ўзлаштирилган назарий ва амалий билимлар даражаси

Ҳолатлар	Тажриба гуруҳи – 150 тингловчи			Назорат гуруҳи – 150 тингловчи		
	Тажриба машғулотларидан олдин / кейин (фоизларда)					
	Шундай деб ҳисоблайдилар					
	Юқори	ўрта	паст	Юқори	ўрта	паст
Педагогик мулоқот тушунчасининг моҳияти	13,3/65,3	18,7/34,7	68/-	14,7/21,4	20/23,3	65,3/55,3
	Биладилар					
Ҳолатлар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
Педагогик мулоқотнинг турлари, ва – зифалари, шакл, метод ва усуллари борасидаги билимга эғалик	15,3/80	46,7/20	38/-	13,3/22,7	46,7/44	40/33,3
	Тассавурга эғалар					
Ҳолатлар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
Педагогик мулоқотларни ташкил этишга бўлган талабнинг мавжудлиги	-/66,7	66/33,3	34/-	-/1,3	66,7/65,3	33,3/33,3
	Биладилар					
Ҳолатлар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
Ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида педагогик мулоқотни ташкил этиш технологияларига бўлган муносабатлари даражаси	20/76	30/24	50/-	16,7/25,3	30/26,7	53,3/48
Ҳолатлар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
Педагогик тафаккурга эғалик	21,3/83,4	25,3/16,7	53,3/-	18,7/30,7	26,7/23,3	54,7/46
Ҳолатлар	Юқори	Ўрта	Паст	Юқори	Ўрта	Паст
Назарий ва амалий ишларни ташкил эта олиш	86,7	13,3	–	23,3	32	44,7

**Педагог кадрларни таълимий қадриятлар асосида
тайёрлаш бўйича якуний натижалар**

№	№	МЕЗОН КЎРСАТКИЧЛАРИ	Тажриба гуруҳи — 150 та — лаба	Назорат гуруҳи — 150 та — лаба	Фарқи
			Тажрибдан олдин / кейин (% да)		
I.	1.	Касбий — педагогик таълимга, таълимий қадриятларни ўзлаштиришга шахсий — мазмунли ва ижтимоий аҳами — ятли кўрсатмалар	13,3/90	13,3/36,7	53,3
	2.	Таълимий қадриятларининг назарияси ва уларни педаго — гик жараёнда амалга ошириш амалиётини ўзлаштириш	-/93,3	-/26,7	66,6
	3.	Касбий — педагогик билим, кўникма, малака ва маҳорот — ларнинг таълимий қадриятлар асосида шаклланганлиги	36,7/92	34,7/46,7	45,3
	4.	Таълимий қадриятларини ўзлаштириш бўйича ахборот ўрганиш технологиялардан фойдаланиш	26,7/98	25,3/52,7	45,3
	5.	Таълимий қадриятларни ўзлаштириш жараёнида эгалла — ган билим, малака, кўникмалари ва қобилиятларининг долзарблашуви ва ижтимоийлашуви	20/86,7	18,7/32	54,7
	6.	Мустақил равишда билимларни эгаллаш, касбий жиҳатдан такомиллашуви	16/85,3	16,7/33,3	52
	7.	"Мен" қондэнциясига мувофиқ педагогнинг ўз шахсига нисбатан ҳурматда бўлиши	11,3/90	10/30	60
II.	1.	Касбий таълимнинг ижтимоий — шахсий сабаблари	13,3/93,3	13,3/40	53,3
	2.	Шахс ҳақида, ўқувчи ҳақида психологик билимлар, ўқувчи шахсини тарбиялаш, шакллантириш ва ривожлантириш.	10/92,7	10,7/32	60,7
	3.	Ўқувчи шахсининг психологик ва ижтимоий ривожлани — ши, ўзига хос жиҳатлари	-/95	-21,3	73,7
	4.	Педагогик амалиёт даврида таълимий қадриятларни амалга оширишга уриниб кўриши	-/88	-/16	72

**Педагогик кадрлар малакасини таълимий қадриятлар асосида
ошириш бўйича якуний натижалар**

№	№	МЕЗОН КЎРСАТКИЧЛАРИ	Тажриба	150	Назорат	Фарқи
			гуруҳи	тинг-	гуруҳи	
			тингловчи	ловчи	ловчи	
			Тажрибдан олдин/кейин (% да)			
I.	1.	Касбий – педагогик таълимга, таълим қадриятларни ўзлаштиришга шахсий мазмунли ва ижтимоий аҳамиятли кўрсатмалар	33,3/99,3		32/40	59,3
	2.	Таълим қадриятларининг назарияси ва уларни педагогик жара – ёнда амалга ошириш амалиётини ўзлаштириш	-/96,7		-/43,3	53,4
	3.	Касбий – педагогик билим, кўникма, малака ва маҳоротларнинг таълимий қадриятлар асосида шаклланганлиги	53,3/98,7		52/65,3	33,4
	4.	Таълим қадриятларини ўзлаштириш бўйича ахборот ўрганиш технологиялардан фойдаланиш	33,3/98,7		32,7/59,3	39,4
	5.	Таълим қадриятларини ўзлаштириш жараёнида эгаллаган билим, малака, кўникмалари ва қобилиятларининг долзарблашуви ва ижтимоийлашуви	20,7/83,3		21,3/38	45,3
	6.	Мустақил равишда билимларни эгаллаш, касбий жиҳатдан тако – миллашуви	33,3/93,3		34,7/48,7	44,6
	7.	"Мен" қонденциясига мувофиқ педагогнинг ўз шахсига нисбатан ҳурматда бўлиши	20/94,7		18,7/33,3	61,4
II.	1.	Педагогик касбининг ижтимоий – шахсий мақомини англаб етиш	33,3/98,7		33,3/53,3	45,4
	2.	Ўқувчи шахси, уни тарбиялаш, шакллантириш ва ривожлантириш психологияси бўйича билимга эга бўлганлиги	40/96,7		38,7/53,3	43,4
	3.	Таълимий қадриятлар асосларини ижодий англаб етиш, уларни методик ишларида акс эттириши	-/93,3		-/-	93,3
	4.	Таълимий қадриятларини амалга оширишда педагогик техноло – гиялардан фойдалана олиши	24,7/93,3		23,3/46,7	46,6
	5.	Таълимий қадриятларнинг педагогик тажриба билан боғлиқлиги, улардан ўқув – тарбиявий жараёнда фойдалана билиши	-/91,3		-/30	61,3
	6.	Таълимий қадриятларни самарали амалга ошириш билан боғлиқ қонунларни амалиётда қўллай билиши	-/66		-/-	66

Кўп йиллик тажрибага асосан бўлажак ҳамда амалиётчи ўқитувчиларни педагогик муносабатларга тайёрлашнинг кўйидаги тизими асосланди:

1. Ташкилий босқич.

1. Сухбат:

а) бўлажак касбий фаолиятнинг ижтимоий хусусиятлари;

б) педагогик фаолиятни ташкил этишдан кўзланган мақсад, унинг вазифалари;

в) педагогик фаолиятни ташкил этиш тамойиллари.

2. Таалабларнинг педагогик муносабат асослари бўйича мавжуд билимларини ўрганиш:

а) ўрганиш, умумлаштириш ва таҳлил қилиш;

б) таҳлил натижаларидан талабларни огоҳ этиш.

II. Назарий билимларни бериш босқичи:

1. Ўрганилиши зарур бўлган мавзу ёки масалалар тўламлини аниқлаб олиш.

2. Таалабларга педагогик муносабатларнинг назарий асослари борасидаги билимларни етказиб бериш:

а) педагогик амалиётда коммуникатив фаолиятта таълимнинг муҳим қадрияти сифатида қараш;

б) таълим тарбия жараёнида педагогик муносабатларнинг роли ва аҳамиятини тушуниш;

в) кўйидаги тушунчаларни ўзлаштириш:

➤ педагогик муносабатлар;

➤ педагогик муносабатларнинг хусусиятлари, турлари, шакллари, усуллари;

➤ педагогик муносабат жараёнида ҳақиқатни аниқлаш вазифалари;

➤ педагогик муносабатни ташкил этишга кўйиладиган талаблар.

3. Педагогик муносабатларнинг амалий жиҳатлари борасида маълумотларга эга бўлиш:

а) педагогик муносабатларни ташкил этишнинг амалий асослари;

б) педагогик мўлажалар ва таъсир кўрсатиш методлари;

в) педагогик муносабатларни ташкил этишга тайёрларлик (мақсад ва вазифалар).

г) педагогик муносабатлар жараёнининг моҳияти, технологияси.

д) мустақил равишда турли вазиятларда ташкил этилувчи педагогик муносабатларга оид топириқларни бажариш;

ж) ушбу муносабатлар жараёнида ўқувчи ва ўқитувчи фаолиятига кўйиладиган талаблар.

III. Амалий фаолиятни ташкил этиш босқичи. Амалий машғулотлар: семинар, тренинг, лаборатория машғулотлари.

1. Тайёрлаш: маъруза, ҳисобот ва рефератлар;

2. Ёзиш: педагогик мазмундаги иншоолар, иншоотакдимот (шахсий мулоҳазада асосида).

3. Ишлаб чиқиш: режа ва лойиҳалар, коммуникативлик муаммоларига оид тадбирлар сценарийлари.

4. Муҳокама этиш: педагогик муносабатларнинг хусусиятлари, турлари, кўринишлари, шакли, метод ва усуллари;

➤ Диалог, баҳс — мунозаралар тематикаси ва мазмуни;

➤ турли вазиятларда ташкил этилувчи педагогик муносабатларга оид топириқларни ечиш.

5. Танлаш: турли вазиятларда ташкил этилган педагогик муносабатларда тўғри ҳаракатланиш.

6. Савол — жавоблар, тестлар.

7. Педагогик муносабатларга оид масалалар, эслатма ва тавсияномаларни ишлаб чиқиш.

8. Машқларни бажариш: нутқ, талаффуз, товуш, мимика, пантомимика, кўл, оёқ ҳаракатлари устида ишлаш (тренинглар).

9. Муҳокама этиш: ўзини тутиш, юриш, кийиниш ва ҳоказолар. Уларнинг коммуникатив фаолиятидаги роли.

IV. Яқуний босқич.

1. Дастлабки ва якуний натижаларни ўзаро таққослаш, умумлаштириш ва таҳлил қилиш.

2. Якуний ҳуносада қикариш.

3. Педагогик муносабатларга оид билимларини такомиллаштириш юзасидан тақриф ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

V. Педагогик амалиёт натижаларига кўра бўлажак ўқитувчининг ўз — ўзига баҳо бериши.

Тажрибада бўлажак ўқитувчилар томонидан педагогик муносабатлар асосларининг пухта ўзлаштирилиши ижобий натижада беришини кўрсатади.

Матрузада ва амалий машғулотлар жараёнида таалабларга ривож этиш мақсада мувофиқдир:

➤ сабабийлик омилларини ҳисобга олиш;
➤ педагогик муносабатларнинг назарий асосларини пухта ўзлаштириш;

➤ педагогик муносабатларни ташкил этишда қўйилган талаблар моҳиятини чуқур англаш;

➤ педагогик муносабатларнинг турли педагогик шакл ва турларини ўрганиш;

➤ муносабатлар назарияси асосларининг педагогик амалиёт билан ўзаро узвийлиги.

Педагогик муносабатларда ижобий натижаларга эришишда қўйиладиган ҳолатлар муҳим ўрин тутаяди:

➤ аниқловчи;
➤ таҳмин қилувчи;
➤ мақсада интилувчи, сабабийлик, ташкилий — йўналтирувчи;

➤ шакллантирувчи (педагогик билим, маҳорат ва кўникмаларнинг шаклланиши), назарий, амалий, натижа — якуний, тавсиялар ва ўз — ўзини такомиллаштириш;

➤ амалий тажрибага таяниш (шахсий ҳуноса ва бўлажак ўқитувчининг педагогик муносабатлари даражасига ўзи баҳо бериши).

Кўриб чиқилган тизимга мос равишда «Педагогик муносабат» муаммоси юзасидан қўйиладиган матрузада ташкил этилади:

«Педагогик муносабатларнинг назарий асослари», «Педагогик муносабатни ташкил этиш санъати, педагогик оқоё».

Амалий ишлаб чиқариш тематикаси: «Инсон «Мен»нинг сирлари», «Муносабатлар жараёнига қандай кириш мумкин?», «Педагогик муносабат — ўқувчи шахси ривожлантиришнинг муҳим омили», «Ўқувчилар билан муносабатларда оқоё ва ахлоқнинг роли», «Сўзсиз муносабатлар моҳияти», «Ўзин — педагогик муносабатнинг энг муҳим шакли», «Педагогик муносабатларнинг ўқув — тарбиявий жараёнидаги роли ва аҳамияти» ва бошқалар.

Педагогик психология курси бўйича амалиётчи — ўқитувчилар учун қўйиладиган матрузада тақриф этилади:

I. «Шахс: унинг ижтимоий мавқеи, ўзига хос хусусиятлари» (мақсад: тинловчиларга шахс, унинг моҳияти хусусияти билимларни бериш, шахсни ривожлантириш йўллари ва шарҳларини тушунтириш);

II. «Шахс — замонавий таълимнинг асосий қадрияти» (мақсад: тинловчилар онгида ўқувчи шахсининг янги қиёфасини яратиш, ўқувчи шахсни ривожлантиришнинг шароити ва омиллари туғрисида тўла маълумотлар бериш);

I. «Шахс: унинг ижтимоий мавқеи, ўзига хос хусусиятлари» мавзусидаги матруза режаси:

1. Замонавий жамиятда шахс муаммосининг долзарблиги. «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да шахснинг ижтимоий мавқеининг ёритилиши.

2. Шахснинг замонавий психология талқини.

3. Шахснинг умумий моҳияти нимадан иборат?

4. Шахс қиёфаси ва ижтимоий йўналганлиги.

5. Шахс: характери, темпераменти, қобилиятлари.

6. Баркамо шaхс қандай хусусиятларга эга бўлади?

7. Шахсининг ижтимоийлашувига қўйилаётган талаблар.

8. Шахсининг ижтимоий фаоллиги.

9. Шахс қамолотини таъминловчи педагогик шарт-шароитлар.

10. Баркамо шахсининг жамиятда тутган ўрни, роли ва аҳамияти.

Матрузада жараянида қўйиладиган метод ва усуллардан фойдаланилади: оғзаки ҳикоя қилиш, тушунтириш, манба билан ишлаш, машқлантириш, таърифлаш, мулоҳаза юритиш, лойиҳалаштириш, моделлаштириш, схема (шахсининг ва унинг ривожланиши).

«Оқиндан кўра билиш» тактика ва стратегияси, минни-тортишув, умумлаштириш, ҳудоса чиқариш, ўз-ўзига баҳо бериш, ўзини лойиҳалаштириш, эсатма, маслахат ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Матрузага қўйиладиган умумий талаблар:

➤ шахс ривожланишининг ижтимоий сабабларини чуқур таққин қилиши;

➤ шахс моҳиятининг назарий таққинини ёритиб бериш;

➤ баркамо шахс моҳиятини очиб бериш;

➤ шахс қамолотини таъминлаш йўллари ва шарт-лари борасида пухта билимларни бериш;

➤ шахсни ривожлантириш методлари, усуллари ва воситадари билан таништириш;

➤ шахс ривожланишига қўйиладиган индивидуал талаблар, касбий-шахсий омилларни кўрсатиб бериш;

➤ тингловчиларни шахс қамолотига қўйилаётган замонавий ижтимоий талаблардан хабардор этиш;

➤ баркамо шахсининг жамиятда тутган ўрни, роли ва аҳамиятининг асосаб бериш;

➤ тингловчиларнинг шахсий фикрларини маъқуллаш асосида уларни фаоллаштириш;

➤ тингловчиларнинг шахс ривожига борасидаги шахсий мулоҳазаларини йўналтириш (баён этишга йўналтириш ва раёблантириш);

➤ ўз-ўзини тақомиллаштиришининг заруриятини тушунтириш;

➤ баркамо шахсининг ижтимоий мавқеини кўрасатиш.

Матруза ва амалий ишлар тематикаси: «Инсон «Мен»нинг сирлари», «Мен — шахс», «Баркамо шахс образи», «Қомиллик даражасига қандай эришиш мумкин?», «Қачон, қандай тарзда «Мен» концепциясидан фойдаланилади?», «Баркамо шахсининг шахсларо муносабатларида қандай жаҳатлари намоён бўлади?», «Баркамо шахс модели», «Шахс ривожланишига таъсир этувчи омиллар», «Баркамо шахсининг жамиятда тутган ўрни ва ижтимоий мавқеи».

II. «Шахс — замонавий таълимнинг асосий қадрияти» матрузаси бўйича ташкил этилган амалий машғулотлар мавзулари:

«Ўқувчи шахси — замонавий таълимнинг муҳим қадрияти», «Ёш ақлоқ шахси ва унинг ривожланиши ҳақида ўқитувчи нимадани билиши керак?», «Ўқувчи шахси ва фаоллиги», «Ўқувчи шахсининг моҳиятини аниқлаб этиш, уни ҳар томонлама (шахсларо муносабатлар жараянида психологик жиҳатдан) ўрганиш», «Ўқувчи шахсига ижобий муносабатда бўлиш», «Ўқувчи шахси, уни тарбиялаш ва шакллантириш — замонавий таълимнинг асосий қадриятлари».

Матруза жараянида қўйиладиган тушунча ва билимлар ўзлаштирилади:

➤ ўқувчи шахси ривожланишига қўйиладиган талаблар;

➤ ўқувчи шахси ривожланишида қизикинларнинг роли;

➤ фаоллик, ўқувчи шахсига фаолликни юзга келтириш шароитлари;

- ўқувчидаар шахси ривожланишида фаолиятнинг тулган ўрни, ўқувчи фаолиятининг асосий тураари;
 - шахсий ўзига хослик, ўқувчининг шахсий им — кониятаари;
 - ўқувчининг ёш ва индивидуал хусусиятлари, характери, темпераменти;
 - ўқувчига (унинг) шахсий сифатларига таънган ҳолда) индивидуал ёндашиш;
 - ўқувчи шахсини ташхислаш, башоратлаш;
 - тарбия жараёнида ўз — ўзини тарбиялаш;
 - ўқувчиларда ўзига, ўзи имкониятларига бўлган ишончини ошириш, ўқувчига нисбатан эмпатия ҳиссини шакллантириш;
 - ўқувчини тарбиялаш, уни ривожлантириш йўллари, шака ва методлари.
- Матруза жараёнида қуйидаги метод ва усуллардан фойдаланилади: оғзаки ҳикоя қилиш, суҳбат, кўргазма — ли намойиш этиш (ҳаракатли кўргазма, тасвирий кўргазма), ишонтириш, баҳс — мунозара, тушунтириш, муаммои вазиятларни яратиш, педагогик вазиятларни ҳал этиш, тавсифнома ишлаб чиқиш, таҳлил қилиш, таққослаш (солиштириш), схема тайёрлаш, маслаҳат, эслатма ва тавсиялар ишлаб чиқиш, тапхислаш, умумлаштириш, ҳудоса чиқариш.
- Матруза жараёнида қуйидаги вазифалар бажарилади:
- ўқувчи шахси ҳақидаги назарий қоидаларнинг моҳияти билан танишиш;
 - ўқувчи шахсини ривожлантириш борасида ўқитувчи фаолиятига қўйилувчи педагогик талабларни муҳокама этиш;
 - таълим жараёнида ўқувчи шахсининг ривожланиши схемасини яратиш;
 - баркамола ўқувчи шахси (мисол учун юқори синф ўқувчиси) модели билан танишиш;
 - ўқувчи шахсини ривожлантириш бўйича так — лифларни тақдим этиш;

➤ матруза ва амалий машғулотлар тематикасига қуйидаги мавзуларни киритиш: «Ўсмирнинг шахси — фетида намоен бўлиши», «Қандай қилиб ўқувчи шахсини англаш мумкин?», «Ўқувчи шахсини тарбиялашнинг муҳим жиҳати», «Ўқувчига бўлган эмпатия — бу нима?», «Ўқувчиларнинг шахсий имкониятларини ривожлантириш шарлари» «Ўқувчидаар шахсини ривож — лантириш шака, метод ва воситалари», «Ўқувчи шахсининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар», «Ўқувчи шахсини ривожлантиришда «Мен» концеп — пиясидан фойдаланиш».

Амалиётнинг кўрсатишича, тақлиф этилган ташки — лий — педагогик ва методологик вариантларда замонавий ўқувчи шахси ривожланиши муаммосини кўриб чиқиш ва субъектив — объектив шахсийлик омилларини очиб бериш ижобий натижаларни беради.

Хусусан, бўлажак ҳамда амалиётчи — ўқитувчилар томонидан шахсийлик омили, шу жумладан ўқувчилар шахси чуқур англаб етилади.

УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Педагог кадрларни таълимий қадриятлар асосида тайёрлаш ва малакасини ошириш муаммосининг назарий ва амалий жиҳатдан таъқиқ этишга йўналтирилган таъқиқот жараёни натижаларининг қайд этишича, мақсаднинг аниқ белгиланганлиги, унга мувофиқ вази — фадарнинг тўғри танланганлиги, самарали илмий таъқиқот методлари ёрдамида тажриба — синов ишла — рининг ташкил этилганлиги, мазкур жараён моҳиятини очиб беришга нисбатан яхлит, тизимли, технологик ҳамда изчил ёндашув, бўлажак педагогларни тайёрлаш, шунингдек, амалиётчи — ўқитувчиларни қайта тайёрлаш, уларнинг касбий малакаларини оширишда таълимий қадриятлардан самарали фойдаланиш кўздантган нати — жани қўлга киритишимизга имкон берди. Таъқиқотнинг назарий хулосалари ҳамда тажриба — синов ишларининг натижаларига таянган ҳолда қуйидаги хулосаларни ил — тари суриш имконитига эга бўламиз:

1. Республикамиз мустақилликка эришганидан сўнг, унинг ижтимоий ҳаётида содир бўлаётган туб ўзга — ришлар таълим соҳаси, хусусан, педагогик кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини қайта ташкил этиш йўлида ислохотларни олиб боришни тақозо этмоқда. Айни вақтда ўзлашувчи таълим тизими негизда фаолият юритаётган таълим муассасалари баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялашга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси ўзлашувчи таълим тизими мазмунини асослаб берувчи меъёрий ҳужжат — «Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таълимий қадриятлар асосида педагогик кадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишнинг сифатини таъминлашга асо — сий эътибор қаратилган. Ушбу босқичда самарадор — лиikka эришшнинг муҳим шарти — амалиётчи — ўқитувчиларга таълимий қадриятлар ва уларнинг мо — ҳияти тўғрисидаги назарий ва амалий билимларни бе —

риш асосида касбий малакаларини такомиллаштириш саналади. Ана шу мақсадда амалга оширилган таъқиқот натижалари қуйидаги хулосаларга келишимизга имкон берди:

- педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишда таълимий қадриятлардан фойдаланишнинг ижтимоий — педагогик зарурияти асосланди;

- муаммони ҳақ этишга концептуал — методологик ва назарий — амалий, мажмуавий, тизимли — мантиқий ва таркибий — мазмунли ёндашулар белгиланди;

- таълимий қадриятлар асосида педагогик кадр — ларни тайёрлаш ва малакасини ошириш кўрсаткичлари ва даражалари ишлаб чиқилди.

2. Психологик — педагогик фанларни ўрганиш жа — раёнида таълимий қадриятлар асосида педагогик кадр — ларни тайёрлаш ва малакасини ошириш назарий — амалий асослари, педагогик ва методик тизимлари аниқланди, тажриба асосида текширилди ва илмий асосланди.

3. Таъқиқот жараёнида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишнинг самарадорлиги, касбий — шахсий сифатлари кўп жиҳатдан қуйидаги омилларга боғлиқ бўлиши аниқланди:

- таълимий қадриятларнинг йўналишлари, яъни, шахс омиди, Шарқ мутафаккирларининг педагогик ме — росидан фойдаланиш;

- касбий — коммуникативлик, хусусан, педагогик муносабатнинг самарали танқид этилганлиги;

- мазкур жараёнда ахборот технологияларининг хизматига таяниш;

- замонавий таълимнинг барча йўналишлари тўп — лами, унинг қадриятларига мурожаат этиш, инновацион ёндашув ва янги педагогик технологияларни талаб этувчи таълимий қадриятлар асосида ўқитиш жараёни — нинг тарбиялий жиҳатларини ҳисобга олиш.

4. Таъқиқотни амалга ошириш даврида таълимий қадриятлар мазмунни, оминлари асосида педагог қадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнининг муваффақиятини таъминлашга хизмат қилувчи самарали шакл, метод, усул ва воситалари мажмуининг асослаб берилишига алоҳида аҳамият қаратилади. Муаммонинг назарий асослари ҳамда тажриба—синов ишларининг яқунлари педагог қадрларни таълимий қадриятлар асосида тайёрлашда маъруза, конференция, баҳс—мунозара, амалий маингулотлар, оғзаки баён этиш, кўргазмалilik (тасвирий кўргазма, ҳаракатли кўргазма), муаммони вазиятларни яратиш, савол—жавоб, суҳбат, тушултириш, умумлаштириш, тизимлаштириш, таснифлаш, яқуний ҳудосалар чиқариш, «Мен» концепциясидан фойдаланиш каби шакл, метод, усул ва воситаларнинг педагогларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг касбий малакаларини такомиллаштириш тизимида таълимий қадриятларни ўрганишда юқори даражада самара бера олин имкониятига эга эканликлари аниқланади.

Шунингдек, таълимий қадриятлар асосида педагог қадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнини самаради ташкил этишдаги имкониятлари очиб берилади. Таъқиқотни олиб бориш даврида таълимий қадриятлар асосида педагог қадрларнинг касбий тайёрланиши ва малакасини оширишда муҳим аҳамиятга эга конуниятлар ва механизмлар аниқланади.

• педагог қадрларни тайёрлаш ва малакасини оширишга йўналтирилган педагогик фаолиятнинг юқори даражада бўлишига ёрдам берувчи таълимий қадриятлар, психологик—педагогик ҳамда ижтимоий—гуманитар фанларнинг имкониятлари ва роли очиб берилади;

• ўқув жараёнида шахснинг ривожланишини таъминлаш ва тарбиясини ташкил этиш бирамчи ва—зифа эканлигини ифодаловчи таъминли қайта тиклашга уринилади.

5. Педагогика олиб ўқув юртлари ва педагог қадрлар малакасини ошириш тизимида педагогика, психология ва бошқа гуманитар, ижтимоий—иқтисодий фанлар бўйича ўқув дастурлари, тематик ва тарбиявий режаларни мазмунан такомиллаштиришга оид талаблар ишлаб чиқилиди.

6. Таъқиқот жараёнида таълимий қадриятларни библиотечалик ва таълим тизимида шахс муаммосининг долзарблиги, унинг моҳияти, ривожланиши, унга самарали таъсир этувчи омиллари, хусусан, «Мен» концепциясининг роли кўрсатиб берилади.

Ўз—ўзини такомиллаштириш, ўқувчи шахсини ўрганиш, ривожлантириш бўйича йўналтирувчи эсатма—лар ишлаб чиқилиди.

7. Педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш йўналишида фаолият олиб бораётган таълим муассасалари (институт, факультет, курс ёки марказлар)да бир қатор мутахассислик фанлари, шу жумладан, «Иқтисодийёт масалалари», «Давлат ва ҳуқуқ асослари», «Миллий мустақиллик фойси ва маънавийлики», умум—мутахассислик фанлари «Педагогика масалалари», «Психология масалалари», «Ўнги ахборот технологиялари ва улардан фойдаланиш» қабиларнинг мазмунини ўзда илғор фойдаланиш акс эттирувчи таълимий қадриятлар билан бойитиш, ушбу фанлар бўйича ташкил этилаётган машгулотларда бўлажак педагог ҳамда амалиётчи—ўқитувчиларнинг таълимий қадриятлар туғрисидаги назарий ва амалий билимларнинг пухта ўзлаштирилиши учун зарур педагогик шарт—шароитларни яратиш кутилган натижаларни беради.

8. «Педагогика» курсида Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси, педагогларни қайта тайёрлаш ва уларнинг касбий даражасини такомиллаштириш муҳим асос сифатида фойдаланиш йўллари, қарашлар илгари сурилади. Шунингдек, талабаларнинг Шарқ мутафаккирларининг педагогик мероси ҳақидаги тасаввурулари—ни тизимлаштиришга эътибор қўйиштирилади.

9. Таълимий кадриятлар моҳиятини ёритувчи маъруза машғулотлари муаллиф томонидан асосланган тизим, технологията мувофиқ ташкил этилди. Шарқ мутафаккирлари педагогик мероси таълимий кадрият сифатида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш ва ўқитувчи — амалиётчиларнинг касбий — педагогик маъ — касбини оширишни такомиллаштиришнинг муҳим омили сифатида асослаб берилди.

10. Касбий ва ижтимоий — педагогик муносабатлар муаммоси ўқув — тарбиявий жараёнда муҳим ўрин ту — тади. Бу жараёнинг объекти ва субъекти — шахс ҳи — собанади.

Замонавий педагогик муносабатлар муҳим таълимий кадрият саналади. Шу боис педагог кадрлар малакасини ошириш тизимида «Муносабатлар психологияси» фа — нини ўрганиш жараёнини такомиллаштириш, хусусан, фан асосларини Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари билан бойитиш имкониятини очиб беради.

11. Таъбадларни касбий шаълантйриш тизимида куйдагиларнинг акс этиши тўғрисидаги фикрлар на — тари сурилади:

- таълимий кадриятларнинг касбий — шахсийлик аҳамияти ва ижтимоий — педагогик роли; эмоционда — ижобий, манфаатдорлик — таъбаъчанлик роиси;

- касбий — педагогик муносабат назарияси, унинг технологияси (шаъла ва турлари), шунингдек, муносабат назарияси ва амалиётининг ўзаро узвий боғлиқлиги;

- педагогик муносабат турлари ва усуллари, фаол иадрок этиш ва интелектуал — ижодий фаолиятни таъаб этувчи зарурий меъерий кўрсатмадар, педагогик таъ — риба, педагогик муносабатлар моҳиятини ёритувчи тренинглар, педагогик амалиёт ваътида касбий — педагогик муносабатларни ташкил этиш борасидаги ютуқлар ҳақидаги маълумотлар.

12. Маъруза шаъладати машғулотларда турли шаъла, метод, усул ва воситадар кўлланилади. Улар қайта шаъланган, инновацион ҳамада таъбаъикотчи томонидан

таъбаъикот этилган шаъла, метод ва воситадардан иборат. Чунончи, «Оадиндан кўра билиш» тактика ва страте — тияси, суҳбат, таъбаълаш, таъбаълаш, фикр юритиш, мулоҳаза, моделлаштириш (алгоритмлаштириш), рито — лик саволлар, ижтимоий — коммуникатив ва муаммоли вазиятларни яратиш, уйин — муносабат, мусобақа, из — ланиш ва кичик таъбаъикот; таъаб, эсатма, маслаҳат ва таъбаълар, ўзини кузатиш, ўрганиш, назорат қилиш, таъбаъла қилиш, шу билан бирта «Мен» концепциясита амал қилиш; «ўқитувчи — ўқувчи» тизимида иштирок этиш, ҳамкорлик қилиш ва бошқалар.

Шахсий педагогик фаолиятида фойдаланиш маъсадида касбий — педагогик муносабат бўйича «Ўзим учун» меъерий таъаб ишлаб чиқилди ва ундан амали — ётда кент фойдаланилади.

Амалиётчи — ўқитувчиларта уларнинг ўқувчилар би — дан ташкил этилувчи касбий — педагогик муносабатлари мазмунини шахсий таъбаъилари асосида тасвирлаб бериш ёки умумлаштириш вазифаси юқилди ва у амалий машғулотлар жараёнида ижобий ҳал этилди.

13. Таъбаъла — синон ишларини олиб бориш даврида тингловчилар томонидан таълимий кадриятларни ўз — лаштириш ҳамада ўқув жараёнида тарбиявий вазифа — ларнинг ҳал этилишита эътибор қаратилади. Амалий таъбаъикотларнинг натижади бўлишита аъборот техно — логияларидан фойдаланиш катта ёрдам беради.

14. Таълимий кадриятлар асосида педагог қардарни тайёрлаш ва малакасини ошириш муаммосини ҳал этишда ушбу жараёнинг куйдаги асосий конуниятларини инобатта олиш зарур:

- ижтимоий — шахсий сабаблар;

- таълим объекти ва субъекти бўлган ўқувчиита пе — дагогик таъбаъир кўрсатиш ва у билан ўзаро муносабатда бўлиш;

- билим олишнинг шахс ривожланишини таъмин — ловчи муҳим омили сифатида эътироф этилиши;

• ўқув жараёнининг эмоционал — психологик, маънавий — ахлоқий муҳити, илгор педагогик техноло — гиялар — таълим — тарбия самарадорлигини ошириш воситаси;

• назария ва амалиётнинг узвийлиги ва бирлиги;

• таълимий қадриятларнинг замонавий таълим кон — цепциялари, фозларининг моҳияти ва жамиятнинг иж — тимий таъабларига мослиги.

15. Таълимий қадриятлар бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш ва амалиётчи — ўқитувчиларнинг малакасини оширишга хизмат қилади. Таъриба — синов ишларининг якунилари суз юритилаётган жараёнда кутилган нати — жаарнинг кафолатланганлигини кўрсатади.

Бўлажак педагоглар ҳамда амалиётчи — ўқитувчилар томонидан таълимий қадриятларнинг моҳияти ўзлаш — тирилиб боргани сари, уларда амалий фаолиятни ташқил этиш, ўз фаолиятига баҳо бера олиш ҳамда шахста са — марали таъсир кўрсатиш қобилиятлари такомиллашиб боради.

Педагогик қадрларни тайёрлаш ва уларнинг мада — касини оширишга йўналтирилган фаолиятнинг самара — дорлиги «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» таъабда — рига мувофиқ бўлажак педагог ва амалиётчи — ўқитувчилар касбий етуклик ва маънавий — ахлоқий қиёфага эга бўлишларини таъминлади. Амак, таъқиқотни олиб бориш даврида илгари сурилган фа — разлар ўз исботини топади.

Мазкур ҳудосадагга таинган ҳода қуйидаги тав — сияларни илгари суриш мумкин:

1. Педагогика олий ўқув юртларида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш ҳамда педагог қадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институт (факультет, курс)ларида педагогика, психология, фалсафа, этика, эстетика, шунингдек, хусусий фанлар бўйича яратилган — ётган ўқув дастурлари, дарслик ҳамда қўлланмалар (ху — сусан, педагогика олий ўқув юртларида ўқитилиши йўлга қўйилган «Педагогика», «Педагогика тарихи»,

«Педагогик маҳорат», «Ижтимоий педагогика», «Педа — гогик технология»; педагогларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институтларида — «Педагогика — нинг дозарб масаллари», «Психологиянинг дозарб масаллари», «Янги ахборот компьютер технологиялари, улардан фойдаланиш», «Педагогикада иқтисодийет ма — садлари», «Махсус фанлар методикаси» ва б.) мазму — нининг таълимий қадриятлар билан бойитилишига эришиш.

2. Педагог қадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида ташқил этилаётган таълим — тарбия ишлари жараёнида таълимий қадриятлар (хусусан, Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари, таълим жараёнида ўқувчи шахсининг етакчилиги, уни ҳурмат қилиш, сабабидлик омилининг етакчилиги, ах — борот технологияларидан унумли фойдаланиш каби — лар)дан фойдаланиш чора — тадбирларини белгилаш.

3. Педагогика олий ўқув юртлари ҳамда педагог қадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ин — ститут (факультет, курс)ларида бўлажак ҳамда амали — ётчи — ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятларида таълимий қадриятлардан фойдаланиш кўникма ва ма — лакаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I. Расмий адабиётлар

1. Каримов И.А. Истишол ва маънавият. — Т.: Ўзбекистон, 1994.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. — Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўёғасида: ховфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таъриқийёт кафолатлари. — Т.: Ўзбекистон, 1997.
4. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор таъриқийёт йўлида. — Т.: Ўзбекистон, 1998.
5. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. — Т.: Ўзбекистон, 1998.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
7. Каримов И.А. Озода ва обода ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировара мақсадимиз. — Т.: Ўзбекистон, 2000.
8. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси — ҳақ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. — Т.: Ўзбекистон, 2000.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни // Барқарор авлод — Ўзбекистон таъриқийётининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашрийёт — матбаа концерни, 1997.
10. Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури» тўғрисидаги Қонуни // Барқарор авлод — Ўзбекистон таъриқийётининг пойдевори. — Т.: Шарқ нашрийёт — матбаа концерни, 1997.
11. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: Ўзбекистон, 1998.
12. Ўзбекистон Республикаси ВМ нинг Қарори «Таълим хизматлари кўрсатиш бозорини шакллантириш

ва қадрлар тайёрлаш соҳасида маркетингни жадаллаш — тириш чора — таъбирлари тўғрисида» // Таълим таъриқийёт, 1998, № 1.

13. ЎЗР ХТВ нинг буйруғи «Хатқ таълими муассасалари ходимларининг мадақа ошириш тизимини мувофиқлаштириш ҳақида». — Тошкент, 1998 йил 15 декабрь, 1 — 14 б.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Умумий ўрта таълим давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 390 — рақамли (1999 йил 16 август) Қарори. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ва ўқув дастури (Бошланғич таълим) // Таълим таъриқийёти. Ўзбекистон Республикаси Ҳақ таълими вазирлигининг ахборотномаси. — Т.: Шарқ нашрийёт — матбаа концерни, 1999, № 7.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Компьютер ва ахборотли технологияларини ишлаб чиқишни ташкил этишнинг 2001 — 2005 йиллардаги таъриқийёт Дастури, «Интернет» ҳаққаро ахборот тизими кенг қўламли киришни ташкил этиш чора — таъбирлари тўғрисида»ги Қарори (23 май 2001 йил, № 230).

16. Педагогика фани Концепцияси (муаллифлар Р.Х. Ажурбаев, Р.Ғ. Сафарова, Х.И. Ибрагимов, У.Қ. Муҳаммадов). Дойиҳа // Ҳақ таълими, 5 — сон, 2004 й. 8 — 33 б.

II. Илмий, илмий-методик, баълий-публистик адабиётлар

17. Абдуллажонов М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педагогиках (на примере учителя узбекского языка и литературы). Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — Т.: 1991.

18. Абдуллина О.Н. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. — М.: Просвещение, 1984.

19. Авлоний А. Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ. — Т.: Ўқитувчи, 1992.
20. Адилов Б.Р. Организационно-педагогические условия совершенствования системы повышения квалификации учителей начальных классов: Дисс... канд. пед. наук. — Ташкент, 1990.
21. Азизхужаева Н.Н. Региональные особенности развития высшего народного образования в Узбекистане. — Т.: Фан, 1990.
22. Акматов А.А. Педагогические основы совершенствования учебного процесса в институтах повышения квалификации кадров: Дисс... канд. пед. наук. — Ташкент, 1994.
23. Аксенов Г.П. Личность есть Арагоценнейшая, величайшая ценность. — М.: Знание, 1990. № 11.
24. Алексеев Н.И. Личностно-ориентированное обучение: вопросы теории и практики. — Тюмень, 1997.
25. Аликулов Х. Этические воззрения мыслителей Средней Азии и Хорасана (XIV—XV вв.) Под ред. акад. АН Уз. М. Хайруллаева. — Т., 1992.
26. Ад — Хоразмий, Мухаммад ибн Мусо. Танланган асарлар. — Т.: Фан, 1983.
27. Аминов А.Х. Умумий ўрта таълим педагог хо — димлари малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари: Пед. фан. ном. дисс. Самарканд, 2004.
28. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. — Минск: УННПВ — Т., 1990. — 559 с.
29. Андареев В.И. Педагогика творческого саморазвития. — Казань, КГУ, 1996.
30. Андриянова В.И., Ураева Э.У. Изучение русского языка и литературы в соответствии с совершенством — ванными учебными программами. — Т.: УзНИИПН, 1992.

31. Анисимов О.С. Методологическая культура педагогической деятельности и мышления. — М.: Экономика, 1991.
32. Аннамуратова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. — Т.: Фан, 1991.
33. Антология педагогической мысли в Узбекистане // Сост. С. Раҳжабов // Отв. ред. О.С. Аббасова и др. — М.: Педагогика, 1985.
34. Арзиккулова А.Н. Касбий камолотнинг психологик ўзига хос хусусиятлари: Псих. фан. ном. ... дисс. автореф. — Т., 2002.
35. Арипов М. Гуманизм А.Навои. — Т.: Г. Гулямид, 1991.
36. Асадов Ю.М. Индивидуально-психологические особенности учителя и их учет в процессе повышения квалификации: Дисс... канд. психол. наук. — Т., 1995.
37. Асмолов А.Г. Психология личности. — М.: Педагогика, 1990.
38. Ахлидин Р. Ш. Социально-педагогические основы управления качеством общесреднего образования (на матер. Национал. программы по подготовке кадров): Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. — Т., 2002.
39. Ахмеджанов М.М. Дидактическая подготовка педагога к профессиональной деятельности: Автореф. дисс... канд. пед. наук. — Т., 1994.
40. Ахмедов А.А. Педагогические основы совершенствования учебного процесса в институтах повышения квалификации педагогических кадров: Дисс... канд. пед. наук (ТГПИ). — Ташкент, 1994.
41. Ахтаров Ш.С. Педагогические основы формирования информативной и учебно-технической культуры будущих учителей в системе педагогического образования: Дисс... докт. пед. наук. — Т., 2001.

42. Ачилов М. Нравственное формирование будущего учителя: Автореф. Дисс... Докт. пед. наук. — М., 1983.
43. Бада Г.А. Теория учебных задач (Психолого-педагогический аспект). — М.: Педагогика, 1990.
44. Балтабаев М.Х. Педагогическая культурология. — Алматы: Республ. издат. каб. Казахск. акад. образов. им. И.Автынсарина, 2000.
45. Баркамов авлод орузи. — Тошкент: Шарк, 1998.
46. Баубекова Г.А. XIX аср охирида ва XX аср бошларидаги Ўрта Осиё марифатпарварларининг таълимий—ахлоқий қарашлари: Пед. фанлари Докт. Дисс. — Тошкент, 2002.
47. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика // Учебное пособие. — Екатеринбург: Деловая книга, 1996.
48. Бельева А.П. Интегративно—модульная педагогическая система профессионального образования. — СПб.: Радом, 1997.
49. Белянова О.А. Научно—технический прогресс, вечные ценности жизни и воспитание человека//Введение в педагогическую деятельность. — М.: АСАДЕМА, 2000, с.134—139.
50. Бенин В.А. Педагогическая культура: социологический анализ. — Уфа, 1997.
51. Бертельс Е.Э. Навои и Ажамии. Избранные труды. Т.4. — М.: Наука, 1965.
52. Берулава М.М. Гуманизация образования: проблемы и перспективы. — Бийск, 1995.
53. Беруний Абу Райхон. Қадимги ҳаққардан қолган ёдгорлиқлар. Танланган асарлар. т.1. — Т.: Фан, 1968.
54. Беруний Абу Райхон. Ҳиндистон. Танланган асарлар. т.2. — Т.: Фан, 1968.
55. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. — М.: ИППО, 1996.

56. Беспалько В.П. Теоритические основы стандартизации образования//Педагогическое обеспечение государственного стандарта образования. — М.: ИППО, 1994.
57. Бехбудий М. Баёни ҳақиқат. Улуғ Туркистон таъзиси, 1971, 12 июнь.
58. Бим — Бада Б.М. Антропологические основания теории и практики образования//Педагогика. 1994. № 5.
59. Битянова Н.Р. Проблема саморазвития личности в психологии: Аналитический обзор.—М.: АСАДЕМА, 1998.
60. Бобур, Захириддин Мухаммад. Бобуринома. — Т.: Фан, 1960.
61. Бодаев А.А. О коммуникативном ядре личности//Советская педагогика. 1990, № 5.
62. Бондаревская Е.В., Белоусова Т.В. Введение в педагогическую культуру. — Ростов—на—Дону: РГПИ, 1996.
63. Борадовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. — СПб.: Книга, 2000.
64. Боротко Н.М. Моделирование воспитательного процесса //Воспитательная деятельность: методология, содержание, технологии: Монография//Боротко Н.М., Воронцова Т.В., Герасев П.В. и др.//Под ред. В.А. Тютина. — Астрахань: Школа, 2001.
65. Боротко Н.М. Педагог в пространствах современного воспитания. — Волгоград: СИПТОК, 2001.
66. Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: Автореф. Дисс. ... Докт. психол. наук. — М., 1995.
67. Будущему учителю о проблемах педагогики. — Волгоград: ВНИИПН, 1995.
68. Введение в педагогическую деятельность. — М.: АСАДЕМА, 2000.

69. Введение в педагогическую деятельность — носты/Учебное пособие для высших педагогических учебных заведений. А.С.Роботова, Т.В.Леонтьева, И.Г.Шапошникова и др. — М.: Изд. центр "Академия", 2000.
70. Введение в педагогическую профессию. Курс лекций. — Волгоград: ВГПУ, 1998.
71. Великий ученый средневековья Аль-Хорезми. — Ташкент: Фан, 1985.
72. Верб М.А. Педагогическая культура лично — сти//Введение в педагогическую деятельность. — М.: АСАДЕМА, 2000.
73. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. — М.: Высшая школа, 1991.
74. Волюков Г.Н., Баубекова Г.А. Этнопедагогика. — Т.: Фан, 2000.
75. Воронов В.В. Педагогика школы в двух словах: Конспект — пособие для студентов — педагогов и учителей. — М.: МПУ, 1995.
76. Выготский Л.С. Педагогическая психология //Под ред. В.В.Давыдова. — М.: Педагогика, 1991.
77. Гайнутдинов Р.З. Психология учителя узбекской национальной школы и ее формирование в системе непрерывного образования: Дисс... Докт. пед. наук. — Санк — Петербург, 1992.
78. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. — М.: Просвещение, 1998.
79. Гессен С. Основы педагогики. — М.: Педагогика, 1999.
80. Голиш А.В. Педагогические технологии: Методические рекомендации (Институт развития среднего специального образования). — Т.: МВ ССО РУз, 1999.
81. Горшкова В.А. Проблема субъекта в педагогике: Учебное пособие к спецкурсу. — А.: Книга, 1991.

82. Гузев В.В. Лекции по педагогической психологии. — М.: Знание, 1992.
83. Давлетшин М.Г. Заонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. — Т.: Ўзбекистон, 1999.
84. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. — М.: МНТОР, 1996.
85. Деменева Н.Н. Формирование педагогического мышления у студентов путем активизации обучения на интегративной основе (на материале подготовки учителей начальных классов): Автореф. Дисс... канд. пед. наук. — Нижний Новгород, 1993.
86. Джурраев Р.Х. Дидактические основы интенсификации процесса обучения в профтехучилищах. — Т.: Укитувчи, 1992.
87. Джурраев Р.Х. Организационно — педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. Дисс. ... Док. пед. наук. — СПб, 1995.
88. Джурраева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе изучения Дисциплин педагогического цикла. Монография. — Т.: Фан, 2003.
89. Дзукоева М.Г. Психические новообразования студенческого возраста: Автореф. Дисс. ... канд. псих. наук. — М., 1999.
90. Доклад международной комиссии по образованию для XXI века «Образование: сокрытое сокровище». — М.: Изд — во ЮНЕСКО, 1997.
91. Жамиятга эркинлаштириш ва таълимнинг янги қадриятлари. Ўқув қўламама. Тошкент: Ўзбекистон, 1999.
92. Жомий, Абдурахмон. Бахористон. — Т.: Ёш гвардия, 1979.
93. Жонматова Х.И. Абу Али ибн Сино таълим — тарбия тўғрисида. — Т.: Ўқитувчи, 1980.

94. Жумабоев Й. Ўрта Осиё этикаси тарихи очерк — дари. — Т.: Ўқитувчи, 1980.
95. Жумаев М.Э. Воспитание педагогической культуры будущих учителей начальных классов в учебном процессе: Автореф. ... канд. пед. наук. — Т., 1999.
96. Журавлев В.И. Взаимосвязь педагогической науки и практики. — М.: Педагогика, 1990.
97. Журавлев В.И. Педагогика в системе наук о человеке. — М.: Педагогика, 1990.
98. Загвязинский В.И. Теория обучения: современная интерпретация//Учебное пособие для студентов высших педагогических заведений. — М.: Издат. центр "Академия", 2001.
99. Занков А.В. Избранные педагогические труды. — М.: Наука, 1990.
100. Зарецкая С.А. Образование в США: роль государства//Государство и образование: опыт стран Запада. — М.: ИНИОН РАН, 1992.
101. Зарипов К. Ўқитувчилар малакасини оширишда мактаб раҳбарининг роли. — Т.: Ўқитувчи, 1993.
102. Зарнужий, Бурхонидадин. Таълим олувчилар таълим бериш ва таълим бериш йўллари. — Тошкент, 1997.
103. Заравомислав А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. — М., 1986.
104. Зимняя И.А. Педагогическая психология//Учебное пособие. — Ростов — на — Дону: Феникс, 1997.
105. Зинченко В.П. Живое знание: Психологическая педагогика. — Самара, СГПИ, 1998.
106. Зинченко В.П. О целях и ценностях образования//Педагогика. 1997. № 5. — с. 4 — 11.
107. Зиятдинова Ф.Г. Социальное положение и престиж учителя: проблемы, пути решения. — М.: Просвещение, 1992.
108. Зуннунов А. ва б. Педагогика тарихи. — Т.: Шарк, 2004.
109. Зюбин А.М. Психология воспитания. — М.: Высшая школа, 1991.
110. Ибн Сина Абу Али. Канон врачебной науки. Кн.1. — Ташкент, 1954.
111. Иванова Е.М. Психотехнология изучения человека в трудовой деятельности. — М.: Изд-во МГУ, 1992.
112. Избасарова Ф.А. Особенности подготовки студентов в процессе организации коллективной познавательной деятельности к обучению учащихся учебно-познавательным умениям: Автореф. Дисс. ... канд. пед. наук. — Алма — Ата, 1991.
113. Измайлов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана — на. — М.: Педагогика, 1991.
114. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Книга, 2000. — 213 с.
115. Имомназаров М. Миллий меънавиятимиз на — зариясига чизгилар//Масъула муҳаррир Н.К. Комилов. — Т.: Шарк нашриёт — матбаа концерни, 1996.
116. Имомназаров М., Эшмухамедова С. Миллий меънавиятимиз асослари /Таҳрир хайъати Х.Кароматов ва бошқ. — Т.: Тошкент Ислам университети, 2001.
117. Инамова М. Педагогические основы использования национальных ценностей в духовно — нравственном воспитании детей в семье: Автореф. Дисс. ... Докт. пед. наук. — Ташкент, 1998.
118. Иномова М.О. Осиёда болаларнинг меънавий — ахлоқий тарбияси. — Т.: Низомий номдаги ТАДПУ, 1999.
119. Ирисов А. Хоразмий ва Форобий. — Т.: Ўзбекистон, 1961.
120. Ирисов А. Абу Али ибн Сино ҳаёти ва ижодий фаолияти. — Т.: Фан, 1980.

121. Йўдошев Ж.Ф. Малака ошириш таълим-тарбия оми. — Т.: Ўқитувчи, 1993.
122. Йўдошев Ж.Ф. Малакка ошириш назарий ва методологик асослари (ёҳуд ўқитувчи бўлиш осонми?). — Т.: Ўқитувчи, 1998.
123. Калутин Н.Е. Связующие элементы образования и самообразования// Учебное пособие. — М.: Педагогика, 1998.
124. Кан — Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. — М.: Просвещение, 1987.
125. Касбий такоми ва фаолият самараси//Методик тавсия ва кўрсатмадр. 2-тўпдам. — Жиззах АПТИ, 2000.
126. Каюмов А. Абу Райхон Беруний. Абу Али ибн Сино. — Тошкент: Ёш гвардия, 1987.
127. Каарин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках//Пособие к спецкурсу для высших педагогических учебных заведений, институтов усовершенствования учителей, повышения квалификации работников образования. — М.: Арена, 1994.
128. Каарин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. — Рига: НПП Эксперимент, 1995.
129. Каюмов Е. А. Психология профессионала. — М.: Педагогика, 1996.
130. Каюмов Е.А. Психология профессионального самоопределения. — Ростов на Дону: Феникс, 1996.
131. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. — М.: Педагогика, 2000.
132. Колеченко А.К. Развивающаяся личность и педагогические технологии. — СПб.: Образование, 1992.
133. Комилов Н. Тасаввуф. — Тошкент: Ўзбекистон, 1994.

134. Кон И.С. Социология личности. — М.: Политиздат, 1967.
135. Коржуев А.В. и др. Рефлексия и критическое мышление в контексте задач высшего образования//Педагогика, № 1, 2002. с. 18—34.
136. Косонова А.С. Педагогические основы творческого самовыражения как фактора становления будущего учителя: Автореф. дисс. ... Докт. пед. наук. — Хабаровск. 2000.
137. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. — Самара: СГПУ, 1994.
138. Кривошеев А.О. Разработка и использование компьютерных обучающих программ//Информационные технологии. 1996. № 2, с. 14—17.
139. Крутецкий В.А., Бабасова Е.Г. Педагогические способности, их структура, диагностика, условия формирования и развития. — М.: Наука, 1991.
140. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста. — М.: Высшая школа, 1990.
141. Крюкова Е.А. Личностно-развивающие образовательные технологии: природа, проектирование, реализация. Монография. — Волгоград. Перемена, 2000.
142. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. — СПб.: Книга, 1993.
143. Куранов М. Совершенствование воспитательной и просветительной деятельности, повышение духовно-нравственного потенциала подрастающих поколений //Методическая разработка. — Т.: ТЭИС, 1999.
144. Курбанов Ш.Э., Сейтахидов Э. Влияние Национальной программы по подготовке кадров на развитие общества и формирование личности//Учебное пособие. — Т.: Акад. Гос. и общ. стрит., 1999.
145. Курбанов Ш.Э., Сейтахидов Э. Национальная программа по подготовке кадров: основа достижения стратегической цели. — М.: ГЭОТАР, 2000.

146. Курбанов Ш.Э. Социально-педагогические особенности национальной модели и программы по подготовке кадров: Дисс. ... Докт. пед. наук. — Т., 2000.
147. Ледаев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. — М.: Высшая школа, 1991.
148. Лейбович А.Н. Структура и содержание государственного стандарта профессионального образования. — М.: Педагогика, 1996.
149. Леонтьев А.Н. Педагогическое общение. — М.: Педагогика, 1996.
150. Леонтьева Т.В. Введение в педагогику: Базовое педагогическое образование//Материалы к учебной программе (методические рекомендации для преп. и студентов). — СПб.: СПбГУ, 1996.
151. Лихачев Б.Т. Педагогика//Курс лекций. — М.: МГПИ, 1993.
152. Лобачев С.А., Содааткин В.И. Дистанционные образовательные технологии: информационный аспект. — М.: МЭСИ, 1998.
153. Мавлонов А. Баркамол авлод тарбияси. — Т., 1995.
154. Макарова А.В. Преподаватель: модель деятельности и аттестация. — М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1992.
155. Маматов М. Миллий психологик қиёфа ва унинг хуsusиятлари. — Т.: Фан, 1990.
156. Мардонов Ш.Қ. Касбий—педагогик муноса—бағдар жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятини шакллантириш //Мақтаб ва ҳаёт, 2004. № 1. Б. 12—14.
157. Мардонов Ш.Қ. Педагог кадрлар тайёрлаш жараёнида шахсни тарбиялаш ва ривожлантириш омиллари//Мақтаб ва ҳаёт., 2004. № 2.

158. Мардонов Ш.Қ. Педагог кадрларни тайёрлашда ўқитишнинг тарбиявий аспектини қўяйтириш//Ўзбекистон таълим, 2004. № 3.
159. Мардонов Ш.Қ. Таълим тизимида инновациялар//Ўзбекистон таълим жараёнида такомиллаштиришнинг долзарб масалалари. Res. ilmiy—амалий конф. мат.—Т.: ЎзПФИТИ, 2004.
160. Мардонов Ш.Қ. Шарқ алоамалари мероси — педагог мутахассислар тайёрлаш асоси //Халқ таълими, 2004. №2. Б.
161. Мардонов Ш.Қ. Ўнги таълимий қадриятлар ва педагогик кадрлар маҳакасини ошириш//Халқ таълими, 2004. №2.
162. Мардонов Ш.Қ. Ўзбекистон таълимида — таълимий қадриятлар//Ўзбекистон таълими, 5—сон, 2005 й.
163. Маркова А.К. Формирование мотивации учения//Книга для учителя. — М.: Провещение, 1990.
164. Махкамова М.Ю. Формирование педагогической культуры общения у будущих воспитателей: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — Т., 2002.
165. Машарипова С. Совершенствование гуманистической подготовки будущих учителей школы: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — Т., 1994.
166. Махкамов У. Ахлоқ—одоб сабоқлари. — Т.: Фан, 1994.
167. Маҳмудов М.Ҳ. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари: Пед. фанд. док. ... дисс. автореф. — Т., 2004.
168. Мижериков В.А., Ермоленко М.Н. Введение в педагогическую профессию //Учебное пособие для студентов пед. учеб. заведений. — М.: Высшая школа, 1999.
169. Мизинцев В.П., Мисиков Б.Р. Путь к исследованию деятельности стандартного образования. Прспект и решения. —Южно—Сахалинск: Издательство РИО ЮСГПИ, 1997.

170. Миславский Ю.А. Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте. — М.: Педагогика, 1991.
171. Митина А. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы). — М.: Депо, 1994.
172. Митрофанова К.Г. Учительское ученичество. — М.: Знание, 1991.
173. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса. — Волгоград: Перемена, 1995.
174. Мудрук А.В. Учитель: мастерство и вдохновение. — М., 1996.
175. Мусалимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш. Монография. — Т.: Фан, 2004.
176. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. — Т.: Ўқитувчи, 1996.
177. Мусурмонова О. Ўқувчида ринит маънавий маданиятини шакллантириш. — Т.: Фан, 1993.
178. Навоий А. Арбани ҳадис. Қирқ ҳадис. — Т.: Ёзувчи, 1991.
179. Назарова Т.С., Полат Е.С. Средства обучения (Технология создания и использования). — М.: УРАО, 1998.
180. Нишаналиев У.Н. Общечеловеческое и национальное в воззрениях выдающихся мыслителей Востока//В сб. Общечеловеческое и национальное в историко-педагогическом процессе. — М., 1991.
181. Нишаналиев У.Н. Инновационные педагогические технологии обучения и развития//Актуальные вопросы профессионального воспитания//Сборник материалов научно — практической конференции. — Алматы: РИК КазАО им. И.Алтынсарина, 2000.

182. Нишонов М.Н. Работа по повышению квалификации учителей. — Т.: Ўқитувчи, 1998.
183. Нишанова С. Шарқ уйғаниш даври педагогик фикр тараққийида инсон тарбияси: Педа. фан. докт... дисс. — Тошкент, 1998.
184. Нишанова С. Комил инсон тарбияси. — Т.: Истиқлол, 2003.
185. Новик М. Современные технологии в образовании//Новые знания. 1999. № 3.
186. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования//Под ред. Е.С.Полат. — М.: Академия, 1999.
187. Ограхова А.П. Теория и практика педагогического управления развитием познавательной самостоятельности студентов. — М.: Высшая школа, 1998.
188. Организационные формы обучения//Под ред. Ю.И. Малеванного. — Киев: Педагогика, 1991.
189. Ортиков Н. Миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ўқувчи шахсини ахлоқий шакллантириш: Педа. фан. докт. ... дисс. — Т. 2000.
190. Осипова Е. К. Психологические основы формирования профессионального мышления учителя: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. — М. 1988.
191. Основы педагогического мастерства//И.А.Зязюн, И.Ф.Кривонос, Н.Н.Тарасевич и др. — М.: Просвещение, 1996.
192. Очидов С. Независимость: духовность и основы воспитания (на примере произведений Президента Республики Узбекистан, академика И.А.Каримова): Дисс. ... докт. пед. наук (в форме научного доклада). — Т. 1998.
193. Очидов С. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. — Т.: Ўқитувчи, 1997.
194. Очидов М. Янги педагогик технологиялар. — Қарши: Насаф, 2000.

195. Педагогика / А.К. Мунавваровичи умумий тах-рири остида. — Т.: Ўқитувчи, 1996.
196. Педагогическая энциклопедия. — Т.3. — М.: Энциклопедия, 1996.
197. Пидкасистый П.И. Искусство преподава-ния//Первая книга учителя. — М.: Педагогическое об-щество России, 1999.
198. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии. — М.: Российское педагогическое Агентство, 1997.
199. Подготовка специалиста в области образования: структура и содержание / Под ред. Г.А.Бордовского. — СПб.: Образование, 1994.
200. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. — Т.1. — М.: ВЛАДАС, 1999. — 535 с. Т. 2. — 316 с.
201. Проект АБР «Региональное сотрудничество в управлении реформами в сфере образования». Анали-тический доклад «О ходе реформы образования в Рес-публике Узбекистан». — Ташкент, 2002.
202. Пиражников Н.С. Теоретико-методологические основы активизации профессионального самоопреде-ления: Дисс. ... Докт. пед. наук. — Екатеринбург 1995.
203. Психология и педагогика/Сост. А.А.Радутин. — М.: Педагогика, 1996.
204. Психология. Словарь/Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Т.Ярошевского. — 2-е изд., испр. И доп. — М.: Политиздат, 1990.
205. Психология. Кисқачча изоҳлар дурат. — Т.: ТАПУ, 1998.
206. Рашидов Х.Ф. и др. Концепция развития системы повышения квалификации и переподготовки кадров в Республике Узбекистан. — Т.: Фан, 1998.
207. Раҳимов Б.Х. Бўлажак ўқитувчиларда касбий-маданий муносабатларнинг шаклланиши: Пед. фан. ном... дисс. — Т. 2002.

208. Релуш А.А. Прогностическая способность учи-теля и ее диагностика. — А.: ЛГПИ, 1989.
209. Редких С.М. Адаптация начинающих педагогов //Профессиональные проблемы образования: концепции и подходы. Сб. научных трудов ИОСО РАО. — Ново-кузнецк: ИОСО РАО, 1998, с. 88—102.
210. Розум С.И. Психология и педагогика: Общая психология и педагогика. Педагогика и психология личности. Личность учащегося в педагогическом про-цессе. Методы психолого-педагогической диагностики. — СПб.: Книга, 2001.
211. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психоло-гия и педагогика //Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2001.
212. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: Дидактические проблемы, перспективы использования. — М.: Школа-Пресс, 1994.
213. Рогов Е.И. Личностно-профессиональное развитие учителя в педагогической деятельности: Дисс.... Докт. пед. наук. — Ростов на Дону, 1999.
214. Рогов Е.И. Психология познания. — М.: ВЛАДАС, 1998.
215. Рожков М.И. Теоретические основы воспита-тельного процесса. Монография. — Ярославль: ЯГПУ, 1999.
216. Романенко Н.М. Воспитание у будущих учителей — дей основы творческого подхода к педагогической дея-тельности: Автореф. Дисс. ... канд. пед. наук. — Волго-град, 1990.
217. Роршах и Хольцман. Проективный метод. Пси-хология: Словарь //Изд. 2-е, испр. И доп. Под ред. А.В.Петровского и М.Г.Ярошевского. — М.: Политиздат, 1990.

218. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии. — В 2-х тт. — М.: Педагогика, 1989. — Т.1. — 48 с.; Т.2. — 322 с.
219. Рудик П.А. Мотивы поведения деятельности. — М.: Наука, 1988.
220. Рузиева Х.А. Психологические особенности самоуправления учебной деятельностью студентов: Дисс... канд. психол. наук. — Т. 1993.
221. Рыданова И.И. Основы педагогики общения. — Минск: Знание, 1998.
222. Садыков С.С. Узбекистан на путях перестройки высшей школы. — Т.: ЦОП «Китоб», 1992.
223. Сайидахмедов Н. Педагогик амалиёти янги технологиялари кўлаш намуналари. — Т.: РТМ, 2000.
224. Сайидахмедов Н. Педагогика фани методологiasi ёхуа унинг замонвий мазмуни ҳақида //Маърифат г. 2000. 21 феврал.
225. Саидкулов Ш. Ўзбекистонда ўқитувчилар ма-лакасини ошириш тизими таълим жараёнини та-бакалаш. — Т., 1994.
226. Сапаров Ш. Лиқностно—профессиональные особенности преподавания специальных дисциплин у специалистов профессиональных учебных заведений: Дисс... канд. психол. наук. — Т.: 1999.
227. Сафарова Р.Г. Теория и практика обучения родному языку в школах Узбекистана в условиях на-ционального возрождения: Автореф. дисс... докт. педа. наук. — Ташкент, 1998.
228. Сафаров Н. Прогрессивные идеи и опыт на-родной педагогики Узбекистана: Автореф. дисс... докт. педа. наук. — Алма-Ата, 1993.
229. Сатдий, Муслихиддин. Гулистон. — Т.: Бадиий адабиёт, 1968.

230. Сейтешев А.П. Профессиональная направлен-ность личности: теории и практика воспитания. — Ал-ма-Ата, Мектеп, 1990.
231. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — М.: Педагогика, 1998.
232. Селезнева Н.А., Татур Ю.Г. Проектирование квалификационных требований к специалистам с выс-шим образованием /Учебное пособие. — М.: Иссле-д. Центр Гособразования, 1991.
233. Сергеев Н.К. Теория и практика становления педагогических комплексов в системе непрерывного образования учителя: Автореф. дис. ... докт. педа. наук. — Волгоград, 1998.
234. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: Концепция и технологии. Монография. — Волгоград: Школа, 1994.
235. Сина ибн Абду Али. Даниш—наме (Книга знаний). Перев. На русск. Уз. А.Батаутдинова. — Ташкикиздат, 1987.
236. Сино ибн Абду Али. Тиб қонуналари. Уч жилдлик сийланма. 1—жилд. —Т.: Мерос, 1993.
237. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. — М.: Педагогика, 1986.
238. Сластенин В.А. и др. Педагогика. М.: Школа — Пресс, 2000.
239. Смирнов С.А. Педагогика и психология выс-шего образования: от деятельности к личности /Учебное пособие для слушателей факультетов институтов повы-шения квалификации преподавателей вузов и аспи-рантов. — М.: Аспект—пресс, 1995.
240. Советов Б.Я. Информационная технология. — М.: Высшая школа, 1994.
241. Спирин А. Профессионализм общей педагоги-ки. — М.: Педа. общество РФ, 1997.

242. Спирин А.Ф. Теория и технология решения педагогических задач. — М.: Педа. обществ РФ, 1997.
243. Станкин М.И. Профессиональные способности педагога: акмеология воспитания и обучения. — М.: Педагогика, 1998.
244. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство. — М.: Педагогика, 1998.
245. Суворов А.В. Человечность как фактор саморазвития личности: Автореф. дисс. ... докт. психол. наук. — М., 1996.
246. Тамашев Х.Х. Общепедагогические и дидактические идеи ученых-энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока эпохи Средневековья. — Т.: Фан, 1989.
247. Толипов Ў., Усманбоева М. Педагогик технолология: назария ва амалиёт. — Т.: Фан, 2005.
248. Тонконогая Е.Н. Проблемы повышения квалификации руководителей школ. — М.: Педагогика, 1987.
249. Тошматова Ж.С. Педагогические особенности преемственности духовно-просветительского воспитания студенческой молодежи Узбекистана: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — Т., 2001.
250. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. — Т.: Ўзбекистон, 1998.
251. Турдикулов Э.О. Мутафаккирлар экологик тарбияси ҳақида. — Т., 2003.
252. Турсунов И. Халқ тарбиясининг долзарб муаммолари. — Т.: Ўқитувчи, 1990.
253. Узндазе А.Н., Пранчишвили А.С., Надирашвили Ш.А. Личность. Психология. Словарь /Под общ. ред. А.В.Петровского и М.Г.Дрошевского. — М.: Полит. лит., 1990.
254. Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциации обучения. — М.: Высшая школа, 1990.

255. Файзулина С.Х. Становление и развитие системы эстетического воспитания школьников Узбекистана. — Т.: Ўқитувчи, 1987.
256. Фарберман Б.А. Прогрессивные педагогические технологии. — Т.: Фан, 1999.
257. Филатов О.К. Информатизация современных технологий обучения в ВШ. — Ростов: ТОО Мираж, 1997.
258. Философский энциклопедический словарь. — М.: Энциклопедия, 1989.
259. Формирование активной жизненной позиции молодого специалиста на основе комплексного подхода к обучению и воспитанию//Межвузовский сборник научно-методических статей. — М.: МГПИ, 1998.
260. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри (Тузувчи М.Махмудов). — Т.: Мерос, 1993.
261. Форобий Абу Наср. Рисолавар. — Т.: Фан, 1995.
262. Фридман А.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. — М.: Просвещение, 1991.
263. Хайём Умар. Навруънома. — Т.: Меҳнат, 1990.
264. Хайруллаев М.М. Ўрта Осиёда илк Ўйғонши даври маданияти. — Т.: Фан, 1994.
265. Халикова Г.Т. Новые педагогические технологии /Учебное пособие. — Т.: ТГТУ, 2000.
266. Халипина А. Н. Социализация учителя. — Кузбасс: Кузбассвузиздат, 1995.
267. Хамадамов Г.Б. Воспитание в вузе: организация и управление. — Т.: Ўқитувчи, 1999.
268. Харламов И.Ф. Педагогика. — М.: Высшая школа, 1990.
269. Хасанов С. Просветительно-педагогические взгляды хорезмских мыслителей: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. — Т., 2000.

270. Хоменко И.А. Профессиональное становление педагогов // Введение в педагогическую деятельность. — М.: АСАДЕМА, 2000.
271. Хужаев Ф. Бобур — гуманист марифатпарвар. — Т.: Ўқитувчи, 1983.
272. Ценность // Психология: Словарь. — М.: Полит. лит., 1990.
273. Ценностные ориентации // Психология. Словарь. — М.: Полит. лит., 1990.
274. Цоккур О.С. Формирование педагогического мышления будущих учителей в процессе профессиональной подготовки: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — М., 1990.
275. Чориев Р.К. Модульные технологии обучения в системе высших учебных заведений // Актуальные вопросы профессионального воспитания молодежи: Сб. материалов научно-практической конференции. — Алма-Ата: РИК Каз. АО им. И.Автынсарина, 2000.
276. Чепуренко Г.П. Дидактические основы использования новых информационных технологий в процессе повышения квалификации педагогических кадров: Автореф. Дисс. ... канд. пед. наук. — СПб., 1993.
277. Черниаевский А.В., Филатов О.К. Технологии обучения в ВШ. — М.: Экспедитор, 1996.
278. Шадриков В. А. Деятельность и способности. — М.: Педагогика, 1994.
279. Шайхова Х., Назаров К. Умуминсоний кадрлар ва маънавий камолот. — Т.: Ўзбекистон, 1992.
280. Шодиев Н.Ш. Студентларга ўқувчиларни касб танлашга йўллар ишларини ўргатиш. — Т.: Ўқитувчи, 1987.
281. Шоумаров Ф.Б., Шоумаров Ш.Б. Муҳаббат ва оила. — Тошкент: Ибн Сино, 1994.

282. Шуванов И.Б. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя: Дисс. ... канд. психол. наук. — Т., 1993.
283. Шуракова Н.Е. Новые технологии воспитания — нового процесса. — М.: Новая школа, 1994.
284. Эверт Н.А., Сосновский Н.И., Кулиев С.Н. Критерии оценки деятельности учителя. — М.: Педагогика, 1991.
285. Эргашев А.У. Гуманизация профессиональной подготовки учителя: Дисс. ... канд. пед. наук. — Т., 1994.
286. Эстетическое воспитание в ВУЗе // Межвузовский сборник Отв. Ред. Г.П.Вызденцов. — А.: АГУ, 1990.
287. Югнакий Ахмед, Ҳибатул ҳақойиқ (Ҳикматлар аргумони) (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи ў.Маҳмудов). — Т.: Бадиий адабиёт, 1971.
288. Юдин В.В. Педагогическая технология: Учебное пособие. — Ч.1. — Ярославль: ЯРГПУ, 1997.
289. Юзликеев Ф.Р. Интенсификация процесса дидактической подготовки будущего учителя в педагогическом институте. — Т.: Фан, 1995.
290. Юзликеев Ф.Р. Педагогический институт бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда дидактик жараёни жадаллаштириш. — Т.: Фан, 1995.
291. Юлдашев А.Г. Региональные особенности повышения квалификации педагогических кадров: Дисс. ... канд. пед. наук. — Т.: 1990.
292. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. — Т.: Университет, 1998.
293. Юсупов Э. Қадриятлар ва уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни. — Т.: Университет, 1996.
294. Яриева С.Е. Дидактическое моделирование самостоятельной работы студентов: Дисс. ... канд. пед. наук. — Т., 1991.

295. Ўзбек педагогикаси антологияси/Ўқувчи — муаллимлар. К. Ҳошимов, Очилов С. — Т.: Ўқувчи, 1995.

296. Ўрта махсус, касб — ҳунар таълимидаги тайёрлов йўналишлари, касблар ва ихтисосликлар Таснифлагичи. — Т.: Chino ENK, 2000.

297. Қосимов У.А. Комил инсоннинг ижтимоий — психологик хусусиятлари: Псих. фан. ном. ... Дисс. ав — торф.: — Т. 2004.

298. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. — Т.: Ўқувчи, 1993.

299. Қуронов М. Мактаб маъмурияти ва миллий тарбия. — Т.: Фан, 1991.

300. Ҳозиев Э. Психология. — Т.: Ўқувчи, 1994.

301. Ҳозиев Э. Тафаккур психологияси. — Т.: Ўқувчи, 1990.

302. Қудомов С.С. ва бошқ. Ахборот тизимлари ва технологиялари. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концер — ни, 2000.

303. Ҳасанбоев Ж. Педагогика назарияси. — Т.: 2002.

304. Ҳошимов К. ва бошқ. Педагогика тарихи. — Т.: Ўқувчи, 1996.

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	3
I ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ТАЪЛИМИЙ БОБ. КАДРИЯТЛАР АСОСИДА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	11
1.1. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да педагогларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш йўлларининг ёритилиши	11
1.2. Педагогларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимларида таълимий кадриятларини шакллантириш	29
1.3. Педагог кадрларни тайёрлашда таълимнинг тарбиявий имкониятини қўлайтириш	31
II ТАЪЛИМИЙ КАДРИЯТЛАР АСОСИДА БОБ. ПЕДАГОГЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ МАЗМУНИ, ШАКАЛ, МЕТОДЛАРИ	54
2.1. Шарқ мутафаккирларининг шахс, уни тарбиялаш, ўқитиш ва ривожлантириш ҳақидаги педагогик ғоялари	54
2.2. Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари педагогика олий ўқув юрларида кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш асоси сифатида	67
III ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ТАЪЛИМИЙ КАДРИЯТЛАР АСОСИДА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ МЕХАНИЗМИ	79
3.1. Педагогика олий ўқув юрларида педагог кадрларни таълимий кадриятлар асосида тайёрлашнинг назарий — амалий асослари	79

3.2. Шахс ва унинг ўз-ўзини такомиллаштириш

омиллари педагог кадрларни тайёрлаш жа-
раёндаги устувор таълимий қадрият сифа-

тида

100

3.3. Таълимий қадриятлар асосида педагог кадр-
лар маънасини оширишнинг назарий-
амалий йўналишлари

105

IV ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ПЕ- БОБ. ДАГО КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛА-

КАСИНИ ОШИРИШ ТИЗИМИ САМАРА-
ДОРЛИгини таъминлаш

117

4.1. Таълимий қадриятлар асосида педагогик
кадрларни тайёрлаш ва маънасини ошириш
тизимини такомиллаштиришнинг амалий жи-

хатлари

117

4.2. Таълимий қадриятлар асосида педагог кадр-
лар маънасини ошириш

152

Умумий ҳудоса ва тавсиялар

194

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

202

Мардонов Шукрулло Қўдашев

ЯНГИ ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАР АСОСИДА ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ

Т.Н.Қори — Нийёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика
фанлари илмий тадқиқот институти
илмий Кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган

Муҳаррир: М.Солиқова

Босишта рухсат этилди 26.05.04. Офсет босма.

Офсет қозғ. Ҳисоб наشريёт табоғ. 13.0.

Шарғли босма табоғи 14,5. Буюртма 11.

Адади 1000 нусхада.

ЎЗР ФА «Фан» нашриёти: 700047, Тошкент, акад. Яхё
Ғуломов кўчаси, 70.

«Информатика» институтининг босмахонасида чоп
этилди. Тошкент ш., Ф.Хўжаев кўчаси, 34.

